

Danske Studier 2022

Universitets-Jubilæets danske Samfund

2022

Danske Studier

Udgivet af Simon Skovgaard Boeck
og Henrik Blicher
under medvirken af
Carl-Emil Prehn Andersen

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 605
Omlagsdesign: Jakob Brandt-Pedersen

Printed in Denmark by
Tarm Bogtryk A/S
ISSN 0106-4525
ISBN 978-87-408-3442-0

Kommissionær: Syddansk Universitetsforlag, universitypress.dk

Udgivet med støtte fra Landsdommer V. Gieses Legat

Artiklerne i dette bind har været underkastet anonym fagfællebedømmelse.

Alle årgange af Danske Studier fra 1904 til 2021 er nu frit tilgængelige på www.danskestudier.dk. Danske Studier er desuden blevet en del af tidsskrift.dk, hvor alle årgange på længere sigt gerne skulle blive fuldt tilgængelige.

Bidrag til tidsskriftet sendes gerne elektronisk til:

lektor
Henrik Blicher
henblich@hum.ku.dk
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Emil Holms Kanal 2
2300 København S

seniorredaktør
Simon Skovgaard Boeck
ss@dsl.dk
Gammeldansk Ordbog
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab
Christians Brygge 1
1219 København K

Bøger, forslag til artikler og andre henvendelser til redaktionen sendes til ss@dsl.dk.

Manuskripter (inkl. resume) skal være redaktionen i hænde inden 1. oktober 2022.

Indhold

<i>Birgit Eggert, Johnny G.G. Jakobsen, Rikke Steenholt Olesen:</i> 100 år med Danmarks Stednavne – og et kig ind i fremtiden	5
<i>Sebastian Olden-Jørgensen:</i> Kongedatteren og hendes ghost writer	27
<i>Joakim Garff:</i> Af en endnu Levendes Papirer. Kritik af en mislykket dannelsesroman?	51
JUBILÆUMSANMELDELSE	
<i>Jan Rosiek:</i> Johan Fjord Jensen: Den ny kritik. I anledning af 60-året.	69
ANMELDELSER	
<i>Henrik Jørgensen:</i> Ebba Hjorth (hovedredaktør), Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete Korvenius Jørgensen og Laurids Kristian Fahl (red.): Dansk Sproghistorie, bd. 5. Dansk i Samspil.	75
<i>Jon Haarberg:</i> Johnny Kondrup (hovedredaktør): Dansk Editionshistorie, bd. 1-4.	81
<i>Erik Skyum-Nielsen:</i> Anders Juhl Rasmussen & Thomas Hvid Kromann (red.): Danske forfatterarkiver.	88
<i>Sebastian Olden-Jørgensen:</i> Helene Peterbauer: The Princess in the Tower Revisited. Four Centuries of Constructing Leonora Christina through Fact and Fiction	96
<i>Torben Jelsbak:</i> Søren Blak Hjortshøj: Son of Spinoza: Georg Brandes and Modern Jewish Cosmopolitanism. Georg Brandes: Human Rights and Oppressed Peoples: Collected Essays and Speeches. Oversat, redigeret og med indledning af William Banks. Georg Brandes: Vorlesungen über Friedrich Nietzsche (1888). Aristokratischer Radicalismus (1889/1890). Dansk-Tysk parallel udgave. Udgivet af Gert Posselt og Per Dahl.	102

<i>Jens Lohfert Jørgensen:</i>	
Jens Bjerring-Hansen, Torben Jelsbak og Anna Estera Mrozewicz (red.): Scandinavian Exceptionalisms. Culture, Society, Discourse.....	115
<i>Jørn Erslev Andersen:</i>	
Jonas Holst: Peter Seeberg – Æstetik, eksistensfilosofi og kulturanalyse i Peter Seebergs skønlitterære forfatterskab. . . .	122
Bidragydere.....	129
Universitets-Jubilæets danske Samfund.....	131

100 år med *Danmarks Stednavne*

– og et kig ind i fremtiden

Af Birgit Eggert, Johnny G.G. Jakobsen og Rikke Steenholt Olesen

Names are an important part of the intangible cultural heritage that our language represents and placenames are an important source for many subjects such as language research, geography, history, archaeology etc. Therefore, it is an important task to provide knowledge about place-names in a form that can be used widely. This knowledge can be found in the book series *Danmarks Stednavne* ('Place-Names of Denmark'), and in 2022, it is one hundred years since the first volume of the series was published. In this article, we present the editorial history of the series and describe the process in the development of the volumes, each standing on the shoulders of its predecessors. The series' chosen form of production based on a land-registration system, which today can be considered obsolete, is explained, along with the variation regarding which classes of place-names have been treated in each volume and the varying inclusion of settlement-historical presentations based on the place-name evidence. While such issues have changed, the series has upheld a consistent focus on listing historical forms of the place-names and interpreting their etymology. The presentation of the publishing process and changed editorial principles in the course of time are rounded off with the current editorial plans for the future of *Danmarks Stednavne*.

Indledning

Navne er en vigtig del af den immaterielle kulturarv som vores sprog repræsenterer. Der kendes sted- og personnavne fra det danske område som er op mod 2000 år gamle (Hald 1965: 39), og de er sammen med de tidligste runeindskrifter den vigtigste kilde til vores førhistoriske sprog og dermed også en vigtig kilde til vores førhistoriske kultur. Modsat de allerældste personnavne er mange stednavne brugt kontinuerligt gennem disse 2000 år frem til i dag som levende levn fra svundne tider samtidig med at de er en aktiv og naturlig del af vores nutidige sprog. De ord navnene er dannet af, fortæller om det som var vigtigt og karakteristisk for det pågældende sted set med navngivernes øjne på navngivningstidspunktet, og denne opfattelse er blevet konserveret gennem århundreders brug af navnet. Gennem tiden er nye stednavne kommet til, og navneskikken har forandret sig; nogle stednavnetyper er typiske for bestemte tidsperioder og kan derigennem fortælle om forhold og forandringer i landskab, bebyggelse, flora, fauna og kultur generelt. Stednavnenes semantiske indhold,

deres lydlige udviklinger og dannelsesmåde op igennem tiden er således en væsentlig kilde til mange fag som sprogforskning, geografi, historie, arkæologi m.fl. Derfor er det en vigtig opgave at tilvejebringe viden om stednavnene i en form som kan benyttes bredt. Denne viden kan findes i *Danmarks Stednavne* (herefter DS).

Figur 1: De 26 bind (enkelte i flere delbind) af *Danmarks Stednavne* som er udkommet i perioden 1922-2013. (Illustration: Bo Nissen Knudsen)

Det krævede et stort forarbejde før udgivelsen af DS kunne iværksættes. I 1904 grundlagde filolog og folkemindeforsker Axel Olrik og filolog og højskolelærer Marius Kristensen nærværende tidsskrift, *Danske Studier*, som blev formidlingsplatform for forskningsbidrag inden for dansk litteratur, folkemindeforskning og filologi, herunder bidrag til navneforskningen. Allerede i 1905 bidrog Marius Kristensen til tidsskriftet med artiklen *Nordisk Stednavnegranskning*, som var en statusrapport afsluttet med en skarp argumentation for en professionalisering og institutionalisering af arbejdet med danske stednavne, der ville kunne stå mål med den videnskabelige optegnelses- og udgivelsesvirksomhed samt en revision af skriftsproglige stednavneformer, som for længst var realiseret i Norge (*Norske Gaardnavne*) og Sverige (*Sveriges ortnamn*). Olrik og Kristensen blev i de følgende år forkæmpere for »stednavnesagen« og lykkedes i 1910 med, efter et samarbejde med generalstab og postvæsen, at få bevilling fra Kultusministeriet til oprettelsen af Stednavneudvalget med det formål at tilvejebringe et værk over danske stednavne som indeholdt navnenes retskrivningsformer, deres ældste skriftlige belæg og lokale udtaleformer samt navnenes betydning hvis en sådan kunne tilvejebringes (Olesen under udgivelse).

De første 12 år brugte Stednavneudvalget på at etablere et stednavnearkiv som kunne danne grundlag for udgivelsesvirksomheden, samt at lave forarbejderne til det første bind af DS. I 2022 er det således hundrede år siden at det første bind i serien udkom. DS 1 *Samsøs Stednavne* var en lille sag på 132 sider som i 1922 kunne købes for den nette sum af

4 kr. (svarende til ca. 127 kr. i 2022). Den indeholder en behandling af alle Samsøs på den tid kendte bebyggelsesnavne, kulturnavne og naturnavne og er dermed forbilledlig i forhold til dækningsgraden af stednavnestof i området. Man var imidlertid allerede ved udgivelsen af DS 1 klar over at man ikke kunne fortsætte med samme dækningsgrad da det havde vist sig at være alt for tidskrævende. Her ved 100-årsjubiliæet for seriens første bind er DS 27 på vej, og omtrent to tredjedele af landet er dækket af de udkomne bind. Så langt var man ikke kommet hvis ambitionsniveauet i DS 1 var blevet fastholdt for senere bind. I mange af de øvrige udkomne bind i serien fokuseredes primært på bebyggelsesnavne fra det gamle landbrugssamfund før udskiftningen med fokus på den middelalderlige overlevering, men dog oftest ført op til udgivelsens samtid sådan at betydningsfulde navne også er medtaget selvom de først er dannet i nyere tid.

DS er et leksikografisk, filologisk værk hvori navnenes overleverede kildeformer udgives, og tolkninger af de enkelte navnes sproglige indhold gives. De som selv arbejder med leksikografi og filologi, ved at præcision og akribi tager tid, mens andre nok kan undre sig over at det kan tage 100 år at skrive 26 bøger. Men for det første har medarbejdere i redaktionerne haft andre opgaver sideløbende med udgivelsen af serien, og for det andet har arbejdets intensitet og muligheder svinget meget gennem de hundrede år der er gået, på grund af verdenskrige, økonomisk smalhals og svingende vilkår både under det selvstændige Stednavneudvalg og senere som en del af Københavns Universitet. Udgivelsesfrekvensen afhænger således direkte af antallet af medarbejdere og disse medarbejders afsatte tid til udgivelsesarbejdet.

I det følgende gør vi rede for bogseriens noget varierende udgivelsesprincipper i løbet af dens første hundrede år. Seriens valgte fremstillingsform med en geografisk defineret rækkefølge som i dag kan betragtes som forældet, forklares, lige som den store variation i hvilke navne som er inkluderet i udgivelserne. Det forklares tillige hvordan fokus har været lagt på belægskatalog og tolkning. De væsentligste forhold i den forgangne udgivelsesproces og ændrede redaktionsprincipper undervejs diskuteres, ligesom en indplacering af DS i den nutidige stednavneforskning og aktuelle planer for den fremtidige udgivelsesproces præsenteres.

Fremstillingsformen i *Danmarks Stednavne*

DS er et leksikografisk værk der som hybridform mellem ordbog og leksikon adskiller sig fra traditionelle leksikografiske værker ved opstilling

af – ofte fyldige – formkataloger og tolkningsdiskussioner. Som sig hør og bør i alle opslagsværker er bøgerne forsynet med en indledning som i DS omfatter en gennemgang af hyppigt forekommende stednavneefterled og deres forklaring, kilde- og litteraturforkortelser, andre forkortelser og tegn samt en nøgle til lydskrift – alt sammen tilpasset indholdet i de enkelte bind. Hvor der er tale om områder udgivet i flere bind eller halvbind findes indledningen kun én gang (for det sønderjyske område i DS 3 og for Ringkøbing Amt i DS 17 bind 2,2).

Især ét redaktionelt forhold har varieret i indledningerne igennem den hidtidige udgivelsesrække, nemlig hvorvidt der har været inkluderet et kapitel om bebyggelsehistorien i det område, som bindet dækker. Et sådan kapitel blev introduceret i DS 2 og har siden indgået i DS 8 til DS 17, dog ikke i DS 15 der kun omhandler naturnavne. I hovedparten af de bind, hvor et bebyggelsehistorisk kapitel indgår, er der tale om meget kortfattede præsentationer af kronologisk adskilte stednavne baseret på kortlægning af de mest udbredte henholdsvis førmiddelalderlige og middelalderlige endelsestyper. Eftersom kapitlerne typisk fylder tre sider, hvoraf cirka halvdelen opfyldes af de to respektive oversigtskort, er den ledsagende tekst nærmest at betegne som en udvidet figurtekst til kortene. I tre bind er kapitlet dog lidt mere omfattende end sådanne rene kortlægningspræsentationer. I DS 11 (Maribo Amt) fra 1954 fylder beskrivelsen hele ni sider hvilket især skyldes en inddragelse af Falsterlisten og konkrete studier af denne til belysning af udviklingsforskelle imellem ældre navnetyper og eksempelvis *torp*-bebyggelserne. I DS 16 (Præstø Amt) fra 1975 synes redaktøren Lis Weise at have været inspireret af det da igangværende ødegårdsprojekt for Hornsherred på Sjælland (se Gissel 1977) til at inddrage en række kortlægninger af amtets nedlagte landsbyer suppleret med overvejelser om tidspunktet og årsagen til sådanne; også dette kapitel fylder ni sider. Endelig tog kapitlet sin hidtil mest omfattende form i DS 17 bind 2,2 (Ringkøbing Amt) fra 1984, hvor Gordon Albøge over fjorten sider kortlagde og analyserede udbredelsen af en række forskellige navneendelser typiske for amtet. Siden da har bebyggelsehistoriske kapitler ikke indgået i DS. For DS 18 fra 1976-1980 gav det sig selv, idet dette bind var tænkt som del af en serie, der skulle rumme hele Randers Amt. Det blev imidlertid ikke færdiggjort, hvorfor en overordnet præsentation af resultaterne heller ikke var mulig. Men heller ikke i de følgende bind med afsluttede områder indgår et bebyggelsehistorisk kapitel. Beslutningen om dette blev truffet af Bent Jørgensen, der på nær af DS 21 (Hanherred) har været redaktør på alle efterfølgende bind. Det var hans

vrdering at DS burde koncentrere sig om selve stednavnene, herunder deres geografiske lokalisering, etymologiske tolkning og mulige aldersbestemmelse (mundtlig meddelt af Bent Jørgensen). Med denne tilgang opfattes katalogerne i DS som et værktøj til brug for forskere fra andre fagområder, herunder bebyggelseshistorie og at det betragtes som utidig indblanding i disse forskerkollegeres arbejde i DS at ville gøre rede for hele bebyggelseshistorien alene baseret på stednavne. Det betyder ikke at navneforskerne bør afholde sig fra bebyggelseshistoriske studier, men at sådanne bør foregå inden for andre rammer end DS. På det mere praktiske plan kan tilføjes at kapitlerne i den form de fik i DS 11, DS 16 og DS 17, havde udviklet sig til ganske krævende analysestudier, der fjernede ressourcer fra det egentlige udgivelsesarbejde med navneartiklerne.

Når det gælder de enkelte navneartikler, findes navnet først præsenteret i en opslagsform svarende til den form som er normalformen eller den normerede form på tidspunktet for udgivelsen, derefter gives et formkatalog bestående af kildeexcerpter (belæg) ordnet kronologisk, og til sidst er den sproglige, eventuelt sproghistoriske, tolkning med bestemmelse af navnets dele anført (se Hjorth 1986: 101 ff. for en nøjere gennemgang af dette). Denne disposition er gennemgående for alle de udgivne bind og har kun undergået nogle få ændringer i tidens løb. Ingen bind i DS-serien har konsekvent præsenteret navnebærerens art, altså om der eksempelvis er tale om en landsby, en gård, en sten eller en skov. Siden DS 1 har man ganske vist angivet hvilken art navnebærer der er tale om ved bebyggelsesnavne, men for naturnavne er det meget forskelligt hvor oplysende de forskellige bind i serien er. Fraværet af sådanne oplysninger ved naturnavne blev påpeget af Jöran Sahlgren allerede i hans anmeldelse af DS 1 (Sahlgren 1922: 169) og igen af Ivar Modéer i hans anmeldelse af DS 2 (Modéer 1930: 153), men en konsekvens på dette punkt er aldrig blevet realiseret fuldstændigt. Udtalebelæg i lydskrift var længe anbragt umiddelbart efter opslagsordet uden hensyn til kildetidspunktet, men er af Bent Jørgensen siden DS 19 (Københavns Amt, 1988) i stedet placeret på den kronologiske plads i formkataloget. Dette hænger sandsynligvis sammen med et ændret forskningshistorisk syn på hvor tungt den lokale udtale skal veje i tolkningen af stednavne; den store vægt man tidligere lagde på den lokale udtale, er i dag blevet mindre – om end ikke ubetydelig (jf. Jørgensen 1989: 14).

De anførte belæg på hvert enkelt navn er som nævnt ordnet kronologisk, og sædvanligvis er alle kendte belæg som er ældre end 1513, medtaget. Med »kendte belæg« menes belæg som findes i Arkiv for Navne-

forsknings topografiske samling som indeholder excerpter af alle kendte middelalderlige kilder til danske stednavne. Ved enkelte navne som har en særlig righoldig overlevering, for eksempel købstads- og herredsnavne, er der dog ofte alene medtaget en fuldstændig belægsserie frem til år 1400. Yngre belæg er kun medtaget i et udvalg ud fra to primære udvælgelseskriterier. Dels er medtaget belæg som er kronologisk jævnt fordelt over de følgende århundreder frem til nutiden – i det omfang belæg forekommer – dels er formerne udvalgt så de videst muligt repræsenterer det behandlede navns udvikling både lydligt og ortografisk. Enkelte belæg kan være så afvigende fra den øvrige overlevering at det er nødvendigt at kommentere disse særligt, og kommentaren er da anført umiddelbart efter serien af kildeexcerpter. Alle belæg er forsynet med en kildehenvisning og en datering, diplomer ældre end 1513 er dog kun angivet ved dato og år, hvilket betyder at kilden findes under denne dato i *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis* eller (og hellere) i det nyere *Diplomatarium Danicum*. Alle andre kilder er identificeret ved en forkortelse. For en mere detaljeret beskrivelse af præmisserne for belægsserierne, se Jørgensen 1989: 14 f.

Artiklernes tolkningsdel har særdeles forskelligt omfang. I en del ældre bind er en tolkning i mange tilfælde slet ikke givet. Det kan skyldes at man ikke har fundet det muligt at give et tolkningsforslag, men skyldes ofte det forhold at man fandt det overflødigt at identificere og forklare hvad der dengang var levende ord i samtids sproget. Et eksempel herpå er »Snogetoft. I. MB Snoge Toft. – Toft, se indl.« (DS 1: 111) hvor læseren altså formodes selv at kunne identificere forleddet som dyrebetegnelsen *snog*. Det er naturligvis en usikkerhed ikke at forklare det ordstof som indgår i et aktuelt stednavn når man har at gøre med en leksikografisk udgivelse. Det er også en dårlig fremtidssikring af værkets relevans for man kan ikke være sikker på at sprogbrugere i fremtiden vil kunne forstå navneelementernes betydning på samme umiddelbare måde som i en given samtid på udgivelsestidspunktet. Ifølge Bent Jørgensen (1989: 13) er det principielt »DS' formål at fremlægge det danske stednavnemateriale i (så vidt muligt) tolket tilstand«, og et navn som *Snogetoft* er ikke udgivet i tolket tilstand når det er overladt til læseren selv at tolke forleddet. Ved længere udredninger fremlægges i artiklerne normalt alle de formelle tolkningsmuligheder som navnets overleverede former kan afspejle, og hvis det er muligt, gives et bud på den mest sandsynlige af de mulige. Er en tolkning usikker, eller er man kommet frem til en bedre og mere sikker tolkning end der tidligere måtte være fremlagt, argumenteres der for at den tidli-

gere tolkning skal forkastes, og det begrundes hvorfor en anden tolkning bør foretrækkes, se for eksempel tolkningen af *Amager* i DS 22: 33.

Navneforskeren har typisk sit fokus på de tolkningsmæssigt betragtet mere komplicerede navne som forklares udførligt som beskrevet ovenfor og med henvisning til andre danske eller nordiske navne med et tilsvarende indhold. Nogle af især de ældste stednavnes tolkning er meget kompleks og »selvom der vist ikke var nogen af medarbejderne ved instituttet, der havde modtaget undervisning i etymologi, forventedes man jo at være fuldt fortrolig med den danske sproghistorie og at kunne orientere sig i nabosprogenes ditto« (Jørgensen 2020: 114). Jørgensen skriver i datid, men det er fortsat forventningen til nutidens udgivere af DS og jo også en forudsætning for at kunne analysere og tolke ældgammelt ordstof. Tolkningen af navne som ikke er simpleksdannelse, fx komposita som *Græsted* og præpositionsforbindelser som *Underbjerg*, indebærer identifikation og tolkning af navnets enkeltdele som der i artiklerne redegøres for enkeltvis, typisk opdelt i tolkning af forled og efterled ved komposita. Stednavneefterled som forekommer flere gange, forklares i indledningen ofte med en analyse af den samlede gruppe af navne med dette fælles efterled. I de enkelte artikler henvises da til denne gennemgang. Navnets betydning som helhed, det vil sige det navnesemantiske indhold, foreslås aldrig. For en mere detaljeret beskrivelse af præmisserne for tolkninger i DS, se Jørgensen 1989: 15 ff.

Den traditionelle ordsemantiske tilgang i navneforskningen udfordredes med den finske navneforsker Kurt Zilliacus' udvikling af navnesemantiske analysemetoder i 1960'erne (Zilliacus 1966). Zilliacus' fokus var analyser af de relationelle forhold mellem stednavnets elementer og en tolkning af navnet som én semantisk enhed. Man kunne mene at det var på sin plads at præsentere sådanne helhedstolkninger i DS i stedet for kun at tolke de dele et navn består af. Det kan for eksempel synes mere fyldestgørende at få at vide at et navn som *Ildved* formentlig betyder »den dårlige skov« (Jørgensen 2008: 141) end blot at få udredt at forleddet er substantivet gl. *ill* 'ond', og efterleddet er substantivet gl. *with* 'skov'. Zilliacus' metode var imidlertid baseret på navnematerialer som var så unge at man ofte kendte de konkrete sagforhold omkring navngivningen og dermed det semantiske sigte i navnene. Disse kender man ikke i samme grad for et historisk navnemateriale som det der overvejende indgår i DS. Når navngivningstidspunktet ligger langt tilbage i fortiden, er det uhyre vanskeligt at foretage en bare nogenlunde sikker navnesemantisk tolkning. Ofte er identifikationen af de enkelte elementer ikke

entydig. For eksempel kan det ikke afgøres hvad der præcis gjorde at nogle sprogbrugere i fortiden syntes at Ildved var en dårlig skov. Der kan sammenlignes med andre navne og orddannelser hvormed et snævrere semantisk indhold kan sandsynliggøres, men det faktiske sagforhold kan ikke udredes. I et værk som DS hvor indholdet skal være så objektivt som muligt og kunne bruges til så mange formål som muligt, ville individuelle navnesemantiske analyser for flertallet af de navne som behandles, være forbundet med en uhensigtsmæssig grad af usikkerhed, og de vil derfor heller ikke være at finde i DS i fremtiden.

En anden måde at introducere navnesemantiske tolkninger på kan findes i John Kousgård Sørensens *Danske sø og ånavne* (DSÅ 1968-1996), som med hensyn til metodisk tilgang og opbygning er helt klassisk og mere eller mindre direkte sammenlignelig med DS. Kousgård Sørensen afsøgning af meget gammelt ord- og navnestof som led i knap så gamle stednavnedannelser er nok den metode som i nyere tid har præget tilgangen til stednavnetolkninger i DS mest. Det ses for eksempel i Bent Jørgensens inddragelse og analyse af naturnavne i flere bind af DS og i sammes tolkning af for eksempel et bebyggelsesnavn som *Hvedstrup* der antages som forled at kunne have et gammelt vanddragsnavn (DS 26: 110). Kousgård Sørensen afstod fra at foretage individuelle navnesemantiske analyser af tolkede vanddragsnavne, men anerkendte Zilliacus' kritik mod den traditionelle ordsemantiske metode, og foretog i DSÅ en syntetiserende analyse af det samlede materiale med afsæt i de tre væsentligste motivkriterier i Zilliacus' analyser: relation, egenskab og funktion (DSÅ 8: 366 ff.), og han kunne dermed overordnet pege på navngivernes motivation og hensigt ved dannelsen af vanddragsnavne. En sådan tilgang er ikke introduceret i DS-sammenhæng – men kunne i princippet have været det.

En vægtig kritik i anmeldelser af DS 1 var at der ikke var noget register (se for eksempel Sahlgren 1922: 170 og Steenstrup 1923: 43), men det blev der allerede rådet bod på i DS 2 som inkluderede hele to registre. Et alfabetisk register over alle de i udgivelsen behandlede stednavne samt et register ordnet efter efterledstype som gør det mulig hurtigt at udskille og finde stednavne med fælles efterled uden på forhånd at kende det enkelte stednavns fulde form. Dette har været kutyme i alle de følgende bind.

De små forskelle i fremstillingsformen som kan ses i forskellige bind i serien, er ikke større end at de sandsynligvis ikke forstyrrer den almindelige bruger af bøgerne væsentligt, men da serien i 2009-2012 blev digitaliseret i forbindelse med DigDag-projektet (se Gammeltoft 2011

og Knudsen 2015), var små forskelle kilde til store udfordringer da de har stor betydning for digital aflæsning (Optical Character Recognition (OCR)) af trykt tekst. Alligevel lykkedes det at digitalisere alle 26 udkomne bind med i alt ca. 135.000 opslag, og at sammenkøre dette med Arkiv for Navneforskning eksisterende database indeholdende inddateringer af alle middelalderlige stednavnebelæg fra endnu ikke udgivne områder. Det resulterede i databasen *Danmarks Stednavne* som på én gang er offentligt tilgængelig på internettet og under fortsat udvikling og udbygning. Selvom databasen således indeholder store mængder utolkede navne, kan de fremfindes og vurderes. Der er tilknyttet en kortfunktion til visningen, så man kan se hvor de navnebærende lokaliteter ligger/har ligget – såfremt det vides. Man kan også eksempelvis få overblik over en bestemt navnetypes udbredelse i hele landet eller se et bestemt forlede forekomst inden for et afgrænset geografisk område. Databasen overflødiggør ikke det videre udgivelsesarbejde og lader meget tilbage at ønske både med hensyn til korrektur og funktioner, men den har afgjort en række praktiske fordele. For eksempel kan man gennem simple søgninger langt hurtigere danne sig et overblik end før hvor man måtte bladde den topografiske samlings ca. 2000 sognelæg igennem for belæg og måtte kortlægge sit navnemateriale manuelt for at kunne danne sig et overblik over geografisk udbredelse.

Udgivelsesproces og redaktionsprincipper: DS 1-10 (1922-1951)

Bogseriens bind dækker hver især stednavne inden for et afgrænset geografisk område. Rækkefølgen af udgivelsen kan umiddelbart synes tilfældig, jf. nedenfor, men uanset hvilket område der har været behandlet, er nummereringen af bindene fortløbende efter tidspunktet for arbejdets begyndelse. Da der i den samlede serie ikke er reserveret faste numre til bestemte områder, er der heller ikke huller i udgivelsesrækken, på en sådan måde som det ses for andre, tilsvarende udgivelser, for eksempel *Skånes ortnamn*. *Skånes ortnamn* er i skrivende stund udgivet i 17 af 23 planlagte bind. De første bind udkom i rækkefølgen 1 (1958), 18 (1962), 3 (1964), 16 (1973), 11 (1975) osv., og de endnu uudgivne bind får nummer 5, 8, 9, 10, 17 og 20. Udgivelsesrækkefølgen for *Skånes ortnamn* har sin baggrund i en nøje planlægning af seriens indhold herredsvi i en fortløbende nummerering i alfabetisk rækkefølge efter herredernes navne. Det

er imidlertid spørgsmålet om en så fastlagt plan er fordelagtig i langvarige udgivelsesprocesser. Enten giver det ikke meget plads til tilpasninger og forbedringer, eller også giver det en meget uens publicering når fremstillingsformen svinger meget fra et bind til det næste i rækken. Det er let at følge udviklingen i DS da den kan konstateres fra bind til bind. I dag ville det være uhørt at påbegynde et så stort værk uden en samlet plan for hele udgivelsen, og udgivelsen af DS ser da også ud til at have været styret efter forskellige mere eller mindre udtalte strategier. Den bygger på en kendt form fra Oluf Ryghs *Norske Gaardnavne* (19 bind, 1897-1936) og *Sveriges ortnamn* (1906 ff.) og var tilsyneladende så selvfølgelig at den ikke behøvede en forklarende beskrivelse.

Det nu jubilæumsudlødende bind 1 af DS fra 1922 omhandler som nævnt Samsøs Stednavne. Der lå ikke nogen særlig strategi eller logik bag at indlede serien med netop Samsø. Ved påbegyndelsen af den topografiske navnesamling i 1913 havde Stednavneudvalget valgt at følge den matrikulære inddelingsorden af Danmark, som for eksempel også kendes fra de fem første udgaver af *Trap Danmark*. Denne indledes med hovedstaden fulgt af de sjællandske amter, Bornholm, Lolland, Falster og Fyn, hvorpå de jyske amter følger fra nord mod syd. Der er flere argumenter for at fastholde denne, nu forældede, inddeling også i fremtidige udgivelser i DS-serien. For det første er en ensartet inddeling det mindst forstyrrende i den samlede udgivelse; det ville være håbløst at forsøge at følge en aktuell administrativ inddeling af landet, da den ændrer sig relativt ofte. For det andet er det en inddeling som bruges i andre topografisk ordnede udgivelser, fx også i *Danmarks Kirker*, og for det tredje er Arkiv for Navneforsknings topografiske samling – som er grundstenen i udgivelsen af DS – som nævnt ordnet efter denne inddeling. I denne orden optrådte Samsø under Holbæk Amt som foruden selve det indre København i skrivende stund ellers er den eneste fortsat uddgivne del af Sjælland. Som et indledende udgivelsesprojekt havde Samsø imidlertid den store fordel at der var tale om en klart afgrænset geografisk størrelse af overskueligt omfang, og øen ligger centralt i landet. Den udslagsgivende årsag for valget var dog at den senere rigsarkivar, Svend Aakjær, som ung i sommeren 1916 havde været på Samsø og herfra havde hjembragt en uhyre righoldig optegnelse over ikke blot øens bebyggelsesnavne og navne på større naturlokaliteter, men også »Navne paa næsten ethvert Jordstykke«, og man besluttede derfor at lade dette arbejde danne grundlag for det første bind i serien (Knudsen 1935: 35). Manuskriptet blev udarbejdet af Svend Aakjær selv i samarbejde med Viggo Brøndal og Gunnar Knudsen.

I en tidligere gennemgang af udgivelsen af DS trækker Bent Jørgensen (1989: 12) et citat frem fra historikeren Johannes Steenstrups anmeldelse af DS 1 i *Danske Studier* 1923 hvor det ytres at man helt burde udelukke naturnavne og især marknavne da der var for mange intetsigende navne i blandt dem, lige som man uden videre kunne stryge moderne og »ganske ligegyldige« navne på huse og villaer osv. Som Bent Jørgensen skriver, er det imidlertid ikke navneforskerens opgave at bestemme om nogle navne er intetsigende eller ligegyldige, men derimod at fremlægge materialet til brug for andre. Når der skal udvælges navne til behandling i DS, må det derfor foregå efter objektive kriterier og ikke efter en vurdering af navnenes sproghistoriske kompleksitet eller efter de navnebærende lokaliteters historiske betydning.

DS 2 udkom i 1929 og omhandler stednavne i hele Frederiksborg Amt. Dette stemmer bedre overens med den matrikulær-topografiske inddeling af landet idet Frederiksborg vitterligt er det første hele amt der indgår i denne. Igen var bevæggrunden dog tilsyneladende en anden idet man herfra havde *Esrum Klosters Brevbog* til rådighed hvorved en del bebyggelsesnavne var belagt helt tilbage til 1100-tallet hvorfor det kunne antages »at en Behandling vilde kunne give særlig værdifulde videnskabelige Resultater« (Knudsen 1935: 36). Dertil kunne man fra Rigsarkivet nu trække på excerpter fra alle de indsamlede diplomer til 2. række af *Repertorium* dækkende perioden 1451-1513 (DS 2: i) hvilket i praksis kom til at betyde at år 1513 (året for kong Hans' død) dannede slutår for Stednavneudvalgets middelaldersamling selvom dette årstal normalt ikke udgør et fikspunkt i historiske eller sproghistoriske periodeinddelinger. Belært af erfaringerne fra Samsø-bindet lagde redaktionen for Frederiksborg Amt sig an på en mere reduceret form som efterfølgende har været praktiseret i serien. Det vil sige at man kun medtog de vigtigste bebyggelsesnavne til hvilke man ikke regnede navne på enkeltgårde under 20 tdr. hartkorn, huse eller villaer, med mindre sådanne var kildebelagt før 1700. Af naturnavne medtog man kun »Navne paa større Skove, Søer, Aaløb og Større Bakker« (DS 2: iv) uden i øvrigt at definere, hvornår sådanne er at betragte som »større«. Det var Gunnar Knudsen som indtog den ledende rolle i det redaktionelle arbejde i samarbejde med Kristian Hald og Knud B. Jensen, og tanken var at DS 2 skulle danne paradigme for seriens fremtidige udgivelser der således kunne forventes at udkomme amtsvis (Knudsen 1935: 36). I bagklogskabens lys var det måske ikke heldigt at man gav sig i kast med de mange gamle kildebelæg fra just dette område så tidligt i redaktionsprocessen. Senere godshistoriske studier har godtgjort at en mængde belæg

henført til Nordøstsjælland vedrører bebyggelser andre steder på Sjælland eller sågar i det øvrige Danmark eller Skåne. Dertil kommer at ganske mange tolkninger i DS 2 ikke længere anses for trolige. Flere anmeldere var desuden kritiske over for det reducerede navneudvalg. Således begræder Ivar Modéer i sin anmeldelse af DS 2 i *Namn och bygd* udeladelsen af bebyggelsesnavne som ikke er overleveret før år 1700, og at det kun er de vigtigste naturnavne som er medtaget (Modéer 1930: 153). Det samme gjorde Peter Skautrup i sin anmeldelse af DS 2 i *Danske Studier* 1929 hvor han konkluderede: »sprogvidenskabeligt og kulturhistorisk går vi glip af et uhyre rigt og vigtigt materiale«.

En årsag til at der gik så mange år med redaktionsarbejde forud for udgivelserne af DS 1 og DS 2, var at Stednavneudvalgets arbejdsgiver på den tid, Kultusministeriet, i disse år havde et helt andet geografisk fokus end Samsø og Nordsjælland. Genforeningen med Sønderjylland havde fra et tidligt tidspunkt i Stednavneudvalgets tilværelse vejet særdeles tungt i den politiske opbakning til udvalgets arbejde. I bund og grund handlede det om at politikerne ønskede en retskrivningsliste over gode danske former af alle stednavne i de sønderjyske landsdele der var kommet tilbage til Danmark ved genforeningen i 1920 – en liste som udvalget faktisk allerede stod klar med i 1919 (DS 5: iii-iv). I 1927 ansøgte Stednavneudvalget Statsministeriet om midler til at udbygge det retskrivningsmæssige arbejde med en videnskabelig behandling af stednavne i Sønderjylland der siden blev udgivet som *Sønderjyske Stednavne*, en særskilt delserie af DS (bind 3-7) under redaktion af Gunnar Knudsen, Kristian Hald, Knud B. Jensen og nu også Anders Bjerrum. Faktisk kom bevillingen til udgivelsesprojektet så overraskende hurtigt at redaktionen ikke var klar til at gå i gang førend nogle år efter, og de fem sønderjyske bind udkom først i årene 1933-1944. På grund af det sønderjyske delprojekts særlige politiske bevågenhed rummer disse bind langt flere navne på mindre bebyggelser og naturlokaliteter end de fleste andre DS-bind. Den udvidede form havde dog også en videnskabelig begrundelse idet man ved at inkludere for eksempel marknavnestoffet formodede »at der herigennem maatte fremkomme interessante Oplysninger om Forholdet mellem Dansk og Tysk gennem Tiderne« herunder hvordan tyske ord og navne allerede i ældre tid havde vundet indpas sydfra i landsdelen (Knudsen 1935: 36-37). For Løjt Sogn alene medtog man i udgivelsen 145 bebyggelsesnavne og 1438 naturnavne således at sognets behandling fyldte 76 sider (DS 6: 149-244; Knudsen 1935: 38) – hvilket svarer til halvdelen af siderne i DS 2 om Frederiksborg Amts stednavne!

Da udgivelsen af resten af kongerigets stednavne blev genoptaget i 1944, blev det valgt at fortsætte med Vejle Amt idet man ved behandlingen af den sønderjyske landsdel alligevel allerede havde krydset amtsgrænsen et par gange. Overlappet mandede ud i den bizarre situation at stednavnene i Nørre Tyrstrup Herred både er udgivet i den udvidede sønderjyske redaktionsform i DS 3 (hvor herredets behandling fylder 124 sider) og i den reducerede amtsform i DS 8 (over blot 17 sider). En supplerende årsag til valget af Vejle Amt var at man her fra tidlig tid havde indledt en storstilet indsamling af udtaleformer af såvel bebyggelsesnavne som naturnavne (DS 8: iii). På trods af adgangen til disse meget omfattende fonetiske optegnelser der gik helt ned på marknavneniveau, valgte redaktionen i udgivelsen at gå tilbage til den reducerede udgivelsesform fra DS 2, dvs. med primært fokus på ældre bebyggelsesnavne og større naturnavne. Den eneste nominelle tilføjelse var at samtlige naturnavne belagt indtil 1513 nu også blev inkluderet hvilket i praksis dog ikke havde den store betydning. Selvom redaktionen der var den samme som for den sønderjyske delserie, begræd fravalget af især navne på mindre naturlokaliteter så trøstede man sig ved en plan om at disse senere skulle udgives herreldsvis i en særskilt underserie helliget naturnavne alene (DS 8: iv).

I 1948 fulgte DS 9 med udgivelsen af *Viborg Amts Stednavne* efter samme principper som i DS 8. Til Viborg Amts fordel talte det at Svend Aakjær, der var trådt ind i Stednavneudvalget i 1943, i sin ungdom havde arbejdet med stednavnene i Fjends Herred hvorfor han havde et indgående kendskab til egnens dialekt (DS 9: iii-iv). Den efterhånden ganske sammentømrede redaktionsgruppe, bestående af Gunnar Knudsen, Anders Bjerrum, Kristian Hald og Knud B. Jensen, havde fundet sig til rette i en arbejdsgang hvor de nok fordelte sognene imellem sig, men diskuterede tolkningerne samlet. Det hændte imidlertid ind imellem, at »der indenfor Medarbejdernes Kreds herskede stærkt divergerende Opfattelser« hvilket gjorde det »meget vanskeligt at formulere en tilfredsstillende Tekst« hvorfor man var blevet enige om at tillade plads til alternative tolkninger ledsaget af den enkelte redaktørs initialer (DS 8: iv-v; DS 9: iv-v).

DS' jyske kampagne blev herefter sat midlertidigt på pause da man i 1951 udgav DS 10, *Bornholms Stednavne*. Motivationen for dette geografiske sidesving i udgivelsesprocessen er ikke helt klar, men en del af forklaringen lå måske i at Gunnar Knudsen som forarbejde til Stednavneudvalgets autoriserede fortegnelse over stednavne på Bornholm (udgivet i 1938) i højere grad end normalt havde måttet fordybe sig i gårdnavnenes historie idet den bornholmske bebyggelseshistorie adskiller sig fra

det øvrige Danmark ved at der ikke kendes historiske landsbyer på øen. Knudsen havde herved gennemgået de fleste gamle jordebøger med forbindelse til Bornholm (DS 10: vii). Dertil havde Stednavneudvalget fået forbindelse til Aage Rohmann, en af hovedmændene bag et aldrig færdiggjort udgivelsesprojekt til en bornholmsk ordbog (DS 10: vi; Kjeldsen 2021: > Om > Historie). Med Rohmann som dialektkyndig konsulent og meddeler gik den gamle redaktion, der nu også havde fået tilgang af Christian Lisse, i gang med arbejdet der skulle udføres i den samsøske og sønderjyske udgivelsesform, altså inklusive alle kendte bebyggelses- og naturnavne. Der findes ingen markbøger fra 1680'erne for Bornholm idet øen var skattemæssigt fritaget fra matrikuleringen, så i stedet gennemgik man en række andre potentielle kilder til de mindre lokaliteters stednavne. Det betød blandt andet at man i DS 10 introducerede en for stednavneforskerne ny kartografisk kilde, nemlig konceptkortene (kladderne) til Videnskabernes Selskabs Kort fra slutningen af 1700-tallet, der dog kun er medtaget i udgivne belægsserier for yngre stednavnedannelser (Jakobsen 2021: 191).

En ny redaktionel linje: DS 11-26 (1954-2013)

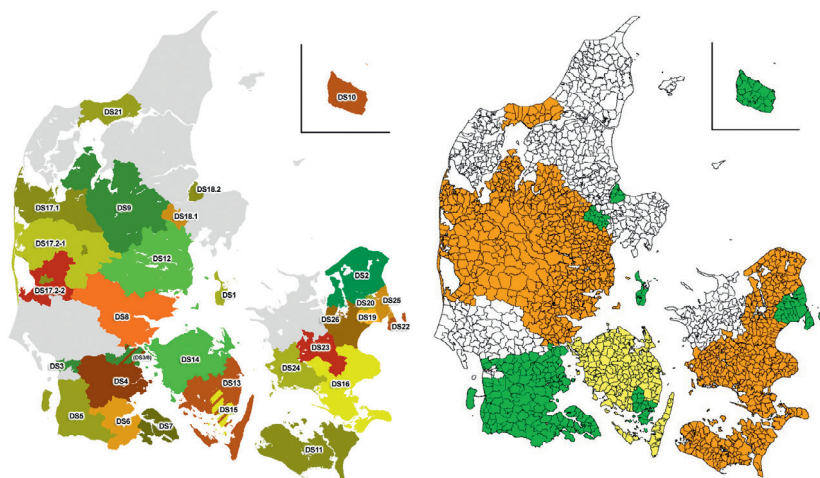
Som det fremgår ovenfor, blev de ti første bind af DS formelt set udgivet ved en anonym redaktionsgruppe hvis medvirkende deltagere dog i hvert bind fremgår af forordet. Gunnar Knudsen indgik som den eneste medarbejder i redaktionen af samtlige ti første bind, og som Stednavneudvalgets sekretær indtog han en central og i praksis også ledende figur i det fælles redaktionsarbejde. Gunnar Knudsens død i 1952 markerer således uvægerligt et skifte i udgivelsen af DS hvoraf det mest synlige er at der herefter indledtes en ny redaktionel linje. Her delte redaktionen de enkelte amtsudgivelser op imellem sig således at alle efterfølgende bind er blevet udgivet af én navngiven redaktør – DS 11 dog af to. Dette tiltag havde den praktiske virkning at der kunne køre parallelle redaktionsforløb for forskellige dele af landet hvilket i hvert fald i teorien kunne formodes at ville fremskynde udgivelsesprocessen. Det første bind udgivet ved denne opdelte metode var DS 11, *Maribo Amts Stednavne* (1954), hvor redaktørparret Anders Bjerrum og Christian Lisse i praksis tog sig af henholdsvis Lolland og Falster. Samtidig arbejdede et nyt redaktionsmedlem, John Kousgård Sørensen, på *Svendborg Amts Bebyggelsesnavne* der udkom som DS 13 i 1958. Efter færdiggørelsen af DS 11 tog Anders Bjerrum fat

på *Stednavne i Århus og Skanderborg Amter* som han muligvis havde forventet ville være klaret hurtigere end det skete eftersom dette bind først blev udgivet i 1964 som DS 12 – og altså seks år efter DS 13. Et tredje medlem af den gamle redaktion, Kristian Hald, havde ved den redaktionelle omlægning fået tildelt Randers Amt som sit ansvarsområde hvilket imidlertid først udmøntede sig i udgivelser i 1976 (DS 18,1) og 1980 (DS 18,2) og det endda kun for to af amtets herreder. En del af forklaringen på den tilsyneladende træge redaktionsbehandling af Randers Amt skal nok findes i at Kristian Hald i samme periode var umådelig aktiv og beskæftiget med andre stednavneudgivelser. En anden udslagsgivende faktor var at han herredsvise ville udgive samtlige kendte bebyggelses- og naturnavne – uden nogen afgrænsende kriterier – hvilket utvivlsomt bærer en stor del af skylden for at han aldrig blev færdig med amtet.

John Kousgård Sørensen færdiggjorde i 1969 sin behandling af fynske stednavne med udgivelsen af Odense Amts stednavne i DS 14, dog med den væsentlige forskel at han i begge fynske bind udelukkende medtog bebyggelsesnavne. Dette skyldtes på ingen måde ligegyldighed hos Kousgård Sørensen over for naturnavne, tværtimod, men det var planen at disse for Fyn skulle udgives samlet i separate bind og herredsvise – en plan der i praksis kun blev gennemført for Sunds Herred, udgivet ved Birte Hjorth Pedersen og Inge Wohlert som DS 15 i 1970. Når Kousgård Sørensen ikke selv fortsatte arbejdet med fynske naturnavne, hænger det formentlig sammen med at han i mellemtiden havde kastet sig over sin stort anlagte udgivelsesserie *Danske sø- og ånavne* udgivet i otte bind i perioden 1968-1996, jf. ovenfor. Naturnavne var også tiltænkt særlig opmærksomhed ved redaktionen af Maribo Amt hvor hensigten var at Christian Lisse skulle udarbejde et særskilt bind om disse på Falster, men her havde man alligevel valgt også at behandle navne på større naturlokaliteter på sædvanlig vis i amtsbindet DS 11; heldigvis, for naturnavnebindet for Falster blev aldrig færdiggjort. I det hele taget viste naturnavne sig i de områder af Danmark hvor markbøgerne fra 1682-83 oplyser om tusindevis af marknavne, snart at være en næsten uoverkommelig opgave for DS-redaktionerne.

I praksis viste det sig mest produktivt for udgivelsesprocessen at holde sig til de kombinerede bebyggelses- og naturnavnebehandlinger efter den gamle linje, et princip der da også blev fulgt af de fleste efterfølgende, nye redaktører i serien. I 1975 kunne Lis Weise således udgive sin behandling af *Stednavne i Præstø Amt* som DS 16, og Gordon Albøge kunne over tre delbind i perioden 1976-1984 (DS 17,1; DS 17,2 og DS 17,3) færdiggøre

Stednavne i Ringkøbing Amt, fulgt af *Stednavne i Hanherred* i 1991 (DS 21). I nyere tid har udgivelsen af DS nærmest været synonym med Bent Jørgensen der siden sin redaktionsmæssige debut i 1988 har varetaget udgivelsen af ikke mindre end syv bind som med lidt indbyrdes varierende inddelinger tilsammen dækker omtrent halvdelen af Sjælland: *Stednavne i Københavns Amt* (DS 19 (1988), 20 (1990), 22 (1995) og 25 (2006)), *Stednavne i Roskilde Amt* (DS 26 (2013)) og *Stednavne i Vestsjællands Amt* (DS 23 (1997) og 24 (2001)), omend sidstnævnte reelt kun omfatter dettes sydlige halvdel, det gamle Sorø Amt.

Figur 2: Kort over DS-seriens foreløbige udgivelsesmæssige dækningsområde. Kortet til venstre viser hvordan de enkelte bind fordeler sig geografisk, mens kortet til højre indikerer mængden af medtagne naturnavne (i grønne områder næsten alle; i brune områder kun navne på større naturlokaliteter; og i de gule områder er naturnavne ikke behandlet.) Begge kort af Bo Nissen Knudsen.

Grundprincipperne i redaktionen af DS i perioden 1954-2013 er således forblevet uændrede fra den ældre del af serien, bortset fra at det har været op til den enkelte redaktør at fastsætte de nærmere grænser for hvilke lokalitetstypers navne der skulle medtages, og hvilken afgrænsning i tid der skulle gælde i forhold til stednavnenes skriftlige overlevering. De skiftende redaktører har især haft forskellige præferencer med hensyn til inddragelsen af mindre lokaliteters navne, dvs. navne på nyere enkeltbebyggelser og naturnavne, herunder om naturnavne skulle behandles i separate bind eller ej. Det afgørende kriterium har som regel været en

forhåndsdefineret afgrænsning i henhold til overleveringstidspunkt, dvs. at man kun har medtaget stednavne belagt i de skriftlige kilder indtil et bestemt tidspunkt. På Lolland og Falster fulgte Anders Bjerrum og Christian Lisse i DS 11 linjen fra de gamle amtsbind. Det vil sige at de medtog alle bebyggelsesnavne fra før 1700 og herefter kun navne på større bebyggelser samt alle naturnavne belagt i middelalderen og herefter kun større lokaliteters navne – igen uden at det kvalificerende størrelseskrav blev defineret nærmere hvilket gav et behageligt, fleksibelt redaktionelt albuerum.

I praksis har det, ud over spørgsmålet om naturnavnenes inklusion, først og fremmest været den øvre grænse for yngre bebyggelsesnavne og naturnavnenes overlevering i tid der har været afgørende for hvor mange navne som er medtaget i det enkelte bind. Anders Bjerrum valgte i DS 12 (Skanderborg og Århus Amter) at videreføre grænsen for overleveringen til omkring år 1700 hvilket også blev fulgt af Lis Weise i DS 16 (Præstø Amt) og Gordon Albøge i DS 17 (Ringkøbing Amt) og DS 21 (Hanhherred). John Kousgård Sørensen kunne i sine to fynske bind, DS 13 og DS 14, der som nævnt kun omhandlede bebyggelsesnavne, tillade sig at sætte barren helt op til år 1900 hvilket blandt andet betød at navne på de mange udflyttede enkeltgårde efter udskiftningen omkring år 1800 skulle medtages såvel som en mængde yngre hus- og kvarternavne omkring købstæderne.

Bent Jørgensen indførte i DS 19 og 20 (Københavns Amt: Smørum Herred) sit helt eget kriterium idet han medtog alle stednavne – bebyggelsesnavne og naturnavne – belagt før 1700, hvilket dermed også inkluderer de mange marknavne i markbøgerne fra 1682. Denne ambitiøse tilgang betød at behandlingen af Smørum Herred alene måtte fordeles over to bind (og i alt 432 sider). Desuden gav Jørgensen sig selv frihed til at medtage »et fåtal bebyggelsesnavne yngre end ca. 1700«, tilsyneladende efter eget valg (DS 19: 5). I sin efterfølgende behandling af stednavnene i Sokkelund Herred (DS 22 og 25) afstod Jørgensen helt fra at opstille et eksplicit formuleret kriterium for afgrænsning i forhold til stednavnernes overleveringstidspunkt om end det i praksis synes at inkludere bebyggelsesnavne op til ca. 1900 og naturnavne op til ca. 1800 hvilket for sidstnævntes vedkommende betyder at også marknavne kendt fra de ældste udskiftningskort er medtaget som ældste belæg. Især for DS 22 der behandler Amager-delen af herredet, er som noget nyt også inkluderet mange maritime naturnavne hvorimod begge bind eksplicit afholder sig fra det urbane navnestof (såsom gadenavne og villanavne).

Imens arbejdet med Sokkelund Herred i Københavns Amt pågik, tog Bent Jørgensen også fat på den sydlige halvdel af Vestsjællands Amt hvis stednavnemæssige behandling med henblik på udgivelse i slutningen af 1970'erne var påbegyndt af Lis Weise. Her valgte Jørgensen at følge de mere traditionelle medtagelseskriterier, det vil sige bebyggelsesnavne overleveret før 1700 og naturnavne overleveret før 1513, dog med mulighed for undtagelser herfra »udvalgt efter et skøn over deres vigtighed« (DS 23: 7). I sin sidste udgivelse i serien, DS 26, satte Jørgensen grænsen for medtagne bebyggelsesnavnes overlevering op til omkring år 1800 hvilket især havde den praktiske betydning at det store antal gård- og husnavne belagt på konceptkortene til Videnskabernes Selskabs Kort fra slutningen af 1700-tallet kunne inkluderes. Grænsen for medtagne naturnavnes overlevering var dog fortsat 1513 – hvilket nu også for første gang eksplicit blev sat som kriterium for medtagelse af købstæders gadenavne (DS 26: 5).

Fremtidens Danmarks Stednavne

Et værk som DS skal naturligvis følge den faglige udvikling som sker inden for såvel dansk som international navneforskning. Her ser vi i disse år en øget interesse for socioonomastik, altså den retning inden for navneforskning og sociolingvistik som har navnebrug og navnevalg som primært analyseobjekt, og som undersøger variation i sprogbrug i relation til mennesker, tid og sted, fx holdninger til navne og navnebrug, hvorfor nogle navne undgås, hvilke konsekvenser et navn kan have for navnebæreren, og hvordan navnebrugerne selv opfatter deres egen navnebrug (jf. fx Sandst 2016, Sandst & Syrjälä 2020, Ainiala & Östman 2017). Socioonomastikken er vigtig og giver gode redskaber til at bruge navne som data i mange forskellige sammenhænge, også uden for sprogforskningen. Det betyder imidlertid ikke at den traditionelle, filologiske stednavneforskning som DS repræsenterer, er en forældet disciplin. Den er central i forhold til identificering af stednavnes semantiske indhold, deres alder og lokalisering som et vigtigt og solidt stykke grundforskning som naturligvis skal forholde sig til både store og små landvindinger inden for faget, men ikke ændre sin form og sit sigte af den grund. Hvor vidt det bebyggelseshistoriske kapitel vender tilbage i fremtidens DS er uafklaret. I de nærmest forestående udgivelser indgår sådanne ikke i planerne, men omvendt kan det ikke udeluk-

kes, at oversigtskort over for eksempel særligt hyppigt forekommende endelsestyper vil give mening for nogle udgivelsesområder. I så fald vil der rimeligvis blive tale om en genintroduktion af den oprindelige, meget kortfattede form, baseret på oversigtskort med en ledsagende forklarende tekst.

Udgivelsen af DS har ligget lidt i dvale siden 2013. Dette skyldes dels at Bent Jørgensen med DS 26 om *Roskilde Amts Stednavne* valgte at afslutte sit betydelige bidrag til udgivelsesrækken, dels at Afdeling for Navneforskning (nu: Arkiv for Navneforskning) i de efterfølgende år gennemgik en række organisatoriske forandringer der beklageligvis greb forstyrrende ind i redaktionsarbejdet. I de senere år har en ny redaktionsgruppe på tre medlemmer under sidemandsoplæring hos Bent Jørgensen taget stafetten op således at arbejdet kan videreføres.

Og der er da også nok at tage fat på. For selvom DS nu har været under udgivelse igennem et århundrede, resterer stadig en del ubehandlede områder. Fra Københavns Amt gælder det selve København by, mens der på øerne mangler behandling af hele det gamle Holbæk Amt (undtaget Samsø) og af alle naturnavne på Fyn (bortset fra to herreder). De største udeståender er imidlertid at finde i Jylland, hvor vi opgjort efter amterne før 1970 mangler hovedparten af Hjørring, Aalborg, Thisted, Randers og Ribe Amter.

Dertil kommer at den nye redaktionsgruppe skal finde sit fodfæste i den redaktionspraksis som er beskrevet ovenfor. Den ujævne praksis i forhold til udvalgskriterier er upraktisk i et videnskabeligt værktøj som DS. Med de meget svingende grænser for kronologisk afgrænsning og for udvalg af typer af navnebærere skal man være opmærksom hvis man ønsker at analysere et ensartet navnemateriale fra DS. Som det fremgår af det ovenstående, kan man gennemgående kun være sikker på at finde navne hvis ældste overlevering er ældre end 1513 eller for bebyggelsesnavne 1700. Alle andre navne er ikke konsekvent behandlet i alle de udgivne DS-bind. Derfor mener vi at det giver bedst mening at udgivelsen af DS for det resterende af landet baserer sig på netop de navne. I hvert fald for de områder hvor bebyggelsen og kildematerialet har tyngde i middelalderlige kilder. Det vil være den hurtigste måde at frembringe et landsdækkende og nogenlunde ensartet tolket stednavnemateriale for hele landet; det skal helst ikke tage yderligere 100 år før vi kommer i mål med det. Sammenholdt med det ville en revision af i hvert fald DS 2 *Frederiksborg Amts Stednavne* efter samme principper, give et endnu bedre landsdækkende materiale, jævnfør de mangler som er beskrevet for dette

bind ovenfor. Dette vil desuden sikre en dækningsgrad som opfylder et af de formål DS blev sat i søen til, nemlig at sikre et fagligt grundlag for Stednavneudvalgets arbejde med »fastsættelse af retskrivning af navne på lokaliteter, for hvilke der er et praktisk (kartografisk, postalt, lokalt m.v.) behov for en retskrivningsform« som det hedder i den gældende *Bekendtgørelse om Københavns Universitets institut for navneforskning* (BEK nr. 396 af 14/08/1978).

De landvindinger der er sket i løbet af de hundrede år DS har været undervejs, giver nye muligheder for måder at udgive stednavne på. Stednavnemæssigt meget omfattende kilder som fx Markbøgerne 1681-83 til Chr. V's Matrikel og udskiftningskort med anførte marknavne kan med fordel publiceres i databaser med mulighed for sortering af navnene og samlede behandlinger af navne som forekommer flere gange i materialet.

I første omgang vil den nye redaktion tage fat på tre af de udestående amter: Hjørring, Holbæk og Ribe. Et bind om stednavne på Læsø, redigeret af Birgit Eggert, er i skrivende stund under udgivelse som DS 27, mens et bind om stednavne i Ods Herred (Holbæk Amt) ved Rikke Steenholt Olesen er planlagt til udgivelse i 2023. Herefter er udgivelsen tiltænkt at skulle foregå i redaktionelle par, således at Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen som fast redaktør vil forestå årlige herredsudgivelser af stednavne i Hjørring Amt i samarbejde med Birgit Eggert, i Holbæk Amt med Rikke Steenholt Olesen og i Ribe Amt med Peder Gammeltoft. Det er planen at kommende bind skal udkomme i bogform, og at de enkelte artikler efterfølgende integreres i databasen Danmarks Stednavne.

De redaktionelle grundprincipper for hvilke navne der fremover skal medtages, vil følge linjen fra DS 26, dvs. med bebyggelsesnavne fra før 1700 (med mulighed for lokale variationer), naturnavne fra før 1513 og derudover navne på »større og betydende lokaliteter«, hvilket først og fremmest vil blive bedømt ud fra navnenes optræden på kort (i 1:200.000) og ud fra forekomst på Stednavneudvalgets liste over autoriserede navne. Det vil blive tilstræbt at den layoutmæssige præsentation af både belægs-serier og tolkninger gøres mere brugervenlig hvilket blandt andet vil betyde en knap så kompakt opsætning og anvendelse af færre forkortelser. Det videnskabelige præg i fremstillingsformen vil derimod blive fastholdt således at der for en mere populær fremstilling fortsat må henvises til andre værker såsom Bent Jørgensens landsdækkende stednavneleksikon *Danske stednavne* (2008) og stednavnetolkningerne i *Trap Danmark 6*. udgave som er begået af denne artikels forfattere og Peter Gammeltoft.

Litteratur

- Ainiala, Terhi & Jan-Ola Östman (red.): Socio-onomastics. The pragmatics of names. (Pragmatics and Beyond New Series. Volume 275). Amsterdam / Philadelphia 2017.
- BEK nr. 396 af 14/08/1978: Bekendtgørelse om Københavns Universitets institut for navneforskning (<https://www.retsinformation.dk/eli/lta/1978/396>)
- Danmarks Kirker, udgivet af Nationalmuseet. København 1933 ff.
- Diplomatarium Danicum, udg. af Franz Blatt m.fl. København 1938 ff.
- DS = Danmarks Stednavne 1 ff., udg. af Stednavneudvalget / Institut for Navneforskning / Afdeling for Navneforskning. København 1922 ff.
- DSÅ = Danske sø- og ånavne 1-8. Udgivet af John Kousgård Sørensen, København 1968-96.
- Fortegnelse over Stednavne paa Lolland, Falster, Fyn og Bornholm, udg. af Stednavneudvalget, København 1938.
- Gammeltoft, Peder: Fra bog til bytes – om digitalisering af trykte stednavneværker, i: Ole-Jørgen Johannesen & Tom Schmidt (red.): Etymologiens plass i navneforskningen. Rapport fra NORNA's 39. symposium i Halden 11-13. mai 2010 (NORNA-rapporter 87), s. 205-212. Uppsala 2011.
- Gissel, Svend (red.): Hornsherredundersøgelsen, med indledende metodeafsnit. København 1977.
- Hald, Kristian. Vore Stednavne. 2. reviderede og forøgede udgave. København 1965.
- Hjorth, Ebba: Leksikografisk onomastik og onomastisk leksikografi, i: Mange bække små. Til John Kousgård Sørensen på tresårsdagen 6.12.1985. Redigeret af Vibeke Dalberg og Gillian Fellows-Jensen, s. 96-107. Navnestudier nr. 27. København 1986.
- Jakobsen, Johnny G. G.: Kort som kilde til Danmarks stednavne. Brugen af historiske kort i dansk stednavneforskning, i: GEOFORUM PERSPEKTIV, NR. 38: Brugen af historiske kort – fag for fag, s. 185-197. 2021.
- Jørgensen, Bent: Sted- og personnavneudgivelser, i: Forskningsprofiler, udgivet af Selskab for Nordisk Filologi. Redigeret af Bente Holmberg, Britta Olrik Frederiksen & Hanne Ruus, s. 9-26. København 1989.
- Jørgensen, Bent: Danske Stednavne. København 2008.
- Jørgensen, Bent: De sidste 25 års danske navneforskning i hundredårsperspektiv, i: Studier i nordisk 2012-2015, redigeret af Seán D. Vrieland, Anne Mette Hansen & Rikke Steenholt Olesen under medvirken af bestyrelsen, s. 111-133. København 2020.
- Kjeldsen, Alex Speed (red.): Bornholmsk Ordbog. 2021 ff. (www.bornholmskordbog.ku.dk)
- Knudsen, Bo Nissen: Danske stednavne på den digitale vej. Status på DigDag-projektet og digitaliseringen af Danmarks Stednavne, i: Birgit Eggert, Rikke S. Olesen & Bent Jørgensen (red.): Navne og skel – Skellet mellem navne. Rapport fra Den femtende nordiske navneforskerkongres på Askov Højskole 6-9. juni 2012 (NORNA-rapporter 91). Bind 1, s. 245-257. Uppsala 2015.

- Knudsen, Gunnar: Stednavneudvalget gennem 25 år. København 1935.
- Kristensen, Marius: Nordisk Stednavnegranskning, i: Danske Studier 1905, s. 177-193.
- Modéer, Ivar (anm.): Danmarks Stednavne 2. Frederiksborg Amts Stednavne udgivet af Stednavneudvalget. Kbh 1929. XXIV + 168 s. 8:o. Pris 4 kr. 50 Øre. i: Namn och bygd, adertonde årgången, 1930, s. 152-155.
- Norske Gaardnavne, se under Rygh, Oluf.
- Olesen, Rikke Steenholt: Individ og kollektiv – At løfte Danmarks Stednavne, under udgivelse, i: *Navnestudier* nr. 45.
- Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis I-IV, udgivet af Kr. Erslev. København 1894-1912.
- Rygh, Oluf: Norske gaardnavne. Kristiania 1897-1924.
- Sahlgren, Jöran (anm.): Danmarks stednavne. 1. Samsøs stednavne utg. af Stednavneudvalget. Kbh 1922. XVI + 116 s. Pris 4 kr. i: Namn och bygd, tionde årgången, 1922, s. 168-170.
- Sandst, Line: Urbane stednavne – storbyens sproglige dimension. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet 2016.
- Sandst, Line & Väinö Syrjälä: Proper names in the Linguistic Landscape: theoretical challenges in a multimodal discourse, i: Namn i skrift. Names in Writing: Handlingar från NORNAs 48:e symposium i Göteborg den 29-30 november 2018. Löfdahl, M., Waldispühl, M. & Wenner, L. (red.). Norna-Förlaget, s. 337-355 16 s. (NORNA-rapporter, Bind 98).
- Skautrup, Peter (anm.): Frederiksborg Amts Stednavne: Danmarks Stednavne Nr. 2. Frederiksborg Amts Stednavne. Udgivet af Stednavneudvalget. I Kommission hos G. E. C. Gad. København 1929, i: Danske Studier 1929, s. 176-182.
- Skånes Ortnamn. Serie A bebyggelsenamn 1 ff. Lund 1958 ff.
- Steenstrup, Johannes (anm.): Samsøs Stednavne: Danmarks Stednavne Nr. 1. Samsøs stednavne. Udgivet af Stednavneudvalget. I kommission hos G. E. C. Gad. København 1922, i: Danske Studier 1923, s. 39-45.
- Sveriges Ortnamn. Stockholm 1906 ff.
- Trap, J.P.: Kongeriget Danmark. 1. Udgave 1856-1860, 2. Udgave 1872-1879, 3. Udgave 1898-1906, 4. Udgave 1920-1932, 5. Udgave 1953-1972. København.
- Trap Danmark, 6. udgave. Bind 1-34. Redigeret af Niels Elers Koch (chefredaktør). Trap Danmark & Gads Forlag, Hørsholm & København 2016-2022.
- Zilliacus, Kurt: 1966: Ortnamnen i Houtskär, i: Studier i nordisk filologi 55, Helsingfors, s. 5-295.

Kongedatteren og hendes *ghost writer*

Nyt syn på tilblivelsen af Leonora Christinas franske selvbiografi (1673)

Af Sebastian Olden-Jørgensen

On the first of May 1673 Leonora Christina (1621-98), daughter of King Christian IV and hismorganatic second wife Kirsten Munk, finished her so called French autobiography (preserved in her own hand in The Royal Library in Copenhagen and issued in a new critical edition in 2021). The text is addressed to some »Monsieur« and gives a charming and rather smug account of her turbulent life as viewed from the prison cell in Copenhagen where she had been locked up since 1663. Traditionally the anonymous addressee has been identified as the scholar Otto Sperling the younger (1634-1715) who is supposed to have used the autobiography as the main source for a short Latin biography of her in his *De foeminis eruditis*, an unfinished collection of 1.399 learned women of all nations and ages preserved in the manuscript collection of The Royal Library in Copenhagen. A systematic comparison between Sperling's Latin biography of Leonora Christina (soon to be published in *Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger*) and the French autobiography demonstrates conclusively that Sperling's text is not based on hers, and it is therefore highly improbable that he is the »Monsieur« for whom she wrote her life's story. The real addressee possibly is Admiral Henrik Bjelke (1615-83) who fits the bits of information on »Monsieur« that can be gathered from the French autobiography and other sources. This new understanding of the text's genesis not only changes the identity of the original addressee and offers a better explanation of several details such as the autobiography's unmitigated aristocratic bias. It also means that Sperling's Latin biography is not merely an adaptation of another known text but an original source based on a series of interviews with Leonora Christina around 1690. This brings his text in much greater proximity to the old lady herself.

Året 2021 var blandt meget andet 400-året for kongedatteren og Blåtårn-fangen Leonora Christinas fødsel, hvilket Det Danske Sprog- og Litteraturselskab markerede med en diplomatarisk udgave af hendes franske selvbiografi (1673) ved den nordiske filolog Marita Akhøj Nielsen og romanisten Lene Schøsler inklusive oversættelse til mundret, moderne dansk, oplysende kommentarer og et afsnit om hendes ikonografi ved forskningschef Thomas Lyngby (Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg). Samtidig udkom Akhøj Nielsen & Schøsler's folkeudgave af samme tekst, dvs. kun oversættelsen, men så til gengæld beriget med efterord om hendes

liv og eftermæle og illustrationer ved tegner og forfatter Allan van Hansen.¹

Selve teksten til Leonora Christinas franske selvbiografi har længe været kendt af forskningen. Den blev første gang udgivet af universitetsbibliotekar Sophus Birket Smith (1838-1919) i 1871 efter en – har det vist sig – ret pålidelig afskrift og udkom i 1949 i en arkaiserende, noget beskåret oversættelse til dansk ved historikeren C.O. Bøggild-Andersen (1898-1967) som led i en udgave af Leonora Christinas selvbiografiske skrifter.² I 1952 dukkede så uventet selve Leonora Christinas egenhændige originalmanuskript op i Altona. Det blev i 1955 købt af bogsamleren Henry Hellssen og efter hans død i 1958 af Det Kongelige Bibliotek. Samme år foranstaltede Foreningen for Boghaandværk en faksimileudgave af manuskriptet med en revideret og denne gang fuldstændig version af Bøggild-Andersens danske oversættelse.³ Det er ikke for meget at sige, at videnskaben længe har savnet en ordentlig tekstudgave, og at Bøggild-Andersens arkaiserende oversættelse år for år er blevet mere utilfredsstillende. Begge savn er nu afhjulpet på én gang, og udgiverne fortjener stor ros.⁴

Ud over selve teksten, oversættelsen og en (sparsom) løbende kommentar rummer udgaven selvfølgelig også en fyldig indledning. En stor del af den optages af en interessant og detaljeret karakteristik af Leonora Christinas franskkundskaber ved Schøsler, der gør op med den hidtidige

1 Marita Akhøj Nielsen & Lene Schøsler (udg.): *Leonora Christinas franske selvbiografi*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, i kommission hos Syddansk Universitetsforlag, Odense 2021 (herefter Akhøj Nielsen & Schøsler 2021); Marita Akhøj Nielsen & Lene Schøsler (udg.), illustreret af Allan van Hansen: *En kongedatters liv. Leonora Christinas franske selvbiografi på moderne dansk*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, i kommission hos Syddansk Universitetsforlag, Odense 2021. I 1998 udkom *Jammers Minde* i en tekstkritisk udgave, men uden realkommentar og register: Poul Lindegård Hjort & Marita Akhøj Nielsen (udg.): *Leonora Christinas Jammers Minde. Diplomatarisk udgave*, Kbh. 1998. Der er udsigt til, at det lovede kommentarbind kommer snart.

2 S. Birket Smith: »Leonora Christina (Ulfeldt)s Selvbiografi. Udgivet efter et Håndskrift i det store kgl. Bibliothek«, *Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Literaturhistorie*, 2. rk., I (1871-72), s. 129-231; Leonora Christina: *Jammers Minde og andre selvbiografiske Skildringer*, udg. Johs. Brøndum-Nielsen & C.O. Bøggild-Andersen, Kbh. 1949, s. 1-50, 297-342. Brøndum-Nielsen & Bøggild-Andersens udgave kom i »anden omarbejdede udgave« i 1960, og denne gang omfattede oversættelsen af den franske selvbiografi hele teksten (s. 1-48, 251-285).

3 C.O. Bøggild-Andersen (udg.): *Leonora Christina Grevinde Ulfeldts franske Levnedsskildring 1673, trykt i faksimile*, Kbh. 1958.

4 Se i øvrigt min anmeldelse i *Historisk Tidsskrift*, 121:2 (2021), s. 493-505.

forsknings overfladiske vurdering af hendes fransk som fejlbehæftet, primitivt og fuldt af danismer. Desuden redegør Akhøj Nielsen klart og koncist for selvbiografiens historie og virkningshistorie inklusive en forskningsoversigt fra historikeren Andreas Hojer (1690-1739) i 1720'erne til litteraten Helene Peterbauer i 2020.⁵ For en overfladisk betragtning ligner den slags redegørelser et forsøg på at få det sidste ord, men i virkeligheden er enhver samvittighedsfuld udgiver klar over, at det modsatte er tilfældet: Klarheden og overblikket ægger til nye spørgsmål og undersøgelser, i dette tilfælde vedrørende den franske selvbiografisk tilblivelse og tidligste virkningshistorie.

For den tidlige virkningshistories vedkommende bygger Akhøj Nielsen på Bøggild-Andersens »grundlæggende undersøgelse af selvbiografiens tidlige virkningshistorie«, som han fremlagde i sin og Johannes Brøndum-Nielsens ovennævnte udgave af Leonora Christinas *Jammers Minde og andre selvbiografiske Skildringer* (1949, 2. udg. 1960),⁶ Bøggild-Andersens opfattelse af den franske selvbiografisk tilblivelse og tidligste virkningshistorie kan sammenfattes i følgende to punkter:

- Leonora Christinas franske selvbiografi (1673) er stilet til en anonym »Monsieur«, der har bedt hende om skildringen, og denne er uden tvivl identisk med Otto Sperling den yngre (1634-1715), der i årene 1670-73 opholdt sig i København for at få sin far, Otto Sperling den ældre (1602-1681), ud af Blåtårn, hvor han sad fængslet for meddelagtighed i Leonora Christina og Corfitz Ulfeldts landsforræderi.
- Otto Sperling tog selvbiografien med hjem til Hamborg, hvor han boede, og benyttede den som kilde til en latinsk Leonora Christina-biografi, der indgik i det store værk om lærde kvinder, han gennem mange år arbejdede på, og som går under titlen *De foeminis doctis* eller *De foeminis eruditis*. Værket blev aldrig færdigt, men forarbejderne inklusive Leonora Christina-biografien er bevaret i to tykke bind på Det Kongelige Bibliotek under signaturen GKS 2110 kvart.

5 Jf. min anmeldelse af Helene Peterbauer: *The Princess in the Tower Revisited. Four Centuries of Constructing Leonora Christina through Fact and Fiction*, Kbh. 2020 i *Danske Studier*, 2022, s. 96-102.

6 Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, s. 91; Brøndum-Nielsen & Bøggild-Andersen 1949, s. 297-306; Brøndum-Nielsen & Bøggild-Andersen 1960, s. 251-255. Samme opfattelse på grundlag af Bøggild-Andersen i Peterbauer 2020, s. 404-405.

I det følgende skal disse to punkter underkastes kritisk drøftelse med udgangspunkt i det andet og mest håndfaste punkt, påstanden om direkte tekstlig afhængighed mellem Leonora Christinas franske selvbiografi og Sperlings latinske Leonora Christina-biografi i håndskriftet *De foeminis eruditiss.* Resultatet af undersøgelsen er negativt: Sperling har ikke benyttet den franske selvbiografi. Det åbner for drøftelsen af det første punkt, for hvis Sperling ikke benyttede den franske selvbiografi, var den så overhovedet i hans eje, og var han adressaten? Her vil der blive argumenteret for, at den franske selvbiografis sande adressat er en af Ulfeldt-parrets gamle venner og støtter: rigsadmiral Henrik Bjelke (1615-83). Metodisk er der ikke meget mere at sige om det følgende, end at det trækker på klassisk og elementær kilde- og tekstkritik kombineret med historiografisk orientering.

Bøggild-Andersen, Birket Smith og Gram

C.O. Bøggild-Andersen intimiderede i sin tid det samlede danske historikermiljø med sin lærdom (disputatsen *Statsomvæltningen 1660* fra 1936 talte over 1000 fodnoter) og sine sprogkundskaber (bl.a. russisk), men han fortjener nok ikke rosen for at have leveret den »grundlæggende undersøgelse af selvbiografiens tidlige virkningshistorie«. For de punkters vedkommende, der her skal drøftes, byggede Bøggild-Andersen nemlig i et og alt på S. Birket Smith, hvis autoritet på sin side var garanteret af, at han ikke alene havde udgivet Leonora Christinas *Jammers Minde* (1869) og hendes franske selvbiografi (1871), men i 1879-81 tillige biografien *Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie. Med Bidrag til hendes Ægtefælles og hendes nærmeste Slægts Historie* på næsten 1.000 sider. Det sidstnævnte værk er stadig grundlæggende for enhver beskæftigelse med Leonora Christina og Corfitz Ulfeldt og dermed med dansk politisk historie i midten af 1600-tallet.

Birket Smith udtalte allerede i forordet til udgaven af *Jammers Minde* (1869), at »Selvbiografien [dvs. den franske selvbiografi, SOJ] efter al Sandsynlighed er blevet til for at tjene den yngre Sperling som Grundlag for hans Skildring af Leonora Christina i det af ham paatænkte Værk *de feminis eruditiss.*»⁷ Da han to år senere udgav den franske selvbiografi efter en afskrift i Det Kongelige Bibliotek, støttede han tesen med fire argumenter. For det første anlagde han den psykologiske betragtning, at der ikke

⁷ Soph. Birket Smith (udg.): *Leonora Christina Ulfeldt's »Jammers Minde«. En egenhændig Skildring af hendes Fangenskab i Blaataarn i Aarene 1663-1685*, Kbh. 1869, s. XVI.

fandtes nogen anden, hun ville kunne tænkes at betro en skildring af sit eget liv, da han ikke kun var søn af en af Ulfeldt-familiens mest trofaste venner, men allerede havde ydet hende væsentlige tjenester. For det andet nævner Leonora Christina, at »Monsieur« snart skal rejse, og at de har en fælles bekendt i Hamborg, som kan fortælle mere om et enkelt punkt. Sperling var på det tidspunkt bosiddende i Hamborg. For det tredje omtaler Leonora Christina Otto Sperling den ældre som »nostre vieillard«, hvilket indikerer slægtskab med adressaten. Mens ingen af disse tre argumenter er tvingende, så er Birket Smiths sidste argument mere håndfast, nemlig at »man i de Samlinger til det omtalte Værk af Sperling, som bevares på det kgl. Bibliothek (Gl. kgl. Samling 2100 a-b 4to), på flere Steder virkelig finder Selvbiografien stærkt benyttet, om end, som rimeligt er, ved siden af andre Kilder«. ⁸ Den konkrete, tekstlige afhængighed gav med andre ord de tre indicier fast grund under fødderne.

Tesen om sammenhængen mellem Otto Sperling den yngres latinske Leonora Christina-biografi og hendes franske selvbiografi fremstår som Birket Smiths egen opfindelse, og det er den nok også, men han var ikke ene om at se forbindelsen. Fra begyndelsen af 1700-tallet findes flere afskrifter af en fransk bearbejdelse af selvbiografien, og denne bearbejdelse angiver at være »skrevet af hende selv og stilet til O. Sperling«. ⁹ Sporet

8 Birket Smith 1871-72, s. 131, 139-140, citat s. 140.

9 Den første, der gjorde opmærksom på dette, var Johannes Ziegler (ifølge C.O. Bøggild-Andersen og Holger Hjelholt pseudonym for C. Dirckinck-Holmfeld), der på grundlag af et håndskrift hos Ulfeldt-familiens efterkommere i Wien aftrykte fem uddrag af den franske bearbejdelse som appendiks til sin tyske oversættelse af *Jammers Minde*. Jf. Johannes Ziegler (udg.): *Denkwürdigkeiten der Gräfin zu Schleswig-Holstein Leonora Christina vermählten Gräfin Ulfeldt aus ihrer Gefangenschaft im Blauen Turm des Königsschlusses zu Kopenhagen 1663-1685. Nach der dänischen Original-Handschrift*, Wien 1871, s. 274, hvor håndskriftets titel lyder: »La Vie de Leonora Christina, Fille du Roy C4 & Madame Christine Münch, Femme de Corfitz Uhlfeldt, écrite d'Elle même et adressée au Professeur O. Sperling« (citeret af Birket-Smith 1871-72, s. 132). Håndskriftet fra Wien kom 1921 i museumsinspektør Otto Andrup's eje, men befinder sig nu i Det Kongelige Bibliotek under signatur NKS 3884 kvart (købt af Otto Andrup's enke i 1954 ifølge accessionsprotokollen). Desuden findes et håndskrift i Statsbiblioteket i Aarhus (håndskriftsamlingen nr. 44) og endnu et i Det Kongelige Bibliotek under signaturen NKS 1108 oktav (tilgået fra professor D. Simonsens samling i 1956 ifølge accessionsprotokollen. Simonsens samling indgik i biblioteket 1932, men blev åbenbart ikke registreret). Jf. Brøndum-Nielsen & Bøggild-Andersen 1949, s. 300-302; Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, s. 93 og Peterbauer s. 404-405, der dog alle kun kender det første og det andet af de nævnte håndskrifter og ikke ved, at det første siden 1954 har befundet sig i Det Kongelige Bibliotek. Tak til Thomas Hvid Kromann (Det Kongelige Bibliotek) for hjælp med proveniensoplysninger. Jf. også min anmeldelse af den franske selvbiografi i *Historisk Tidsskrift*, 121:2 (2021), s. 493-505.

standser ikke engang her, for som Akhøj Nielsen dokumenterer, findes koblingen mellem Leonora Christina, Sperling, hendes franske selvbiografi og hans latinske Leonora Christina-biografi allerede klart formuleret i en notits, som den lærde og af samtid såvel som eftertid højt berømmede historiker Hans Gram (1685-1748) lagde ved selvbiografien, sandsynligvis i forbindelse med at den i 1731 endelig blev indlemmet i Det Kongelige Bibliotek (hvorfra den på et ukendt tidspunkt før 1780'erne atter forsvandt).¹⁰ Det bør i den sammenhæng nævnes, at Gram personligt ejede Sperlings håndskrift *De foeminis eruditis* og beskæftigede sig intensivt med det.¹¹ Han indstregede bl.a. alle passager, der omhandlede danske kvinder med rødkridt, så hans oplysninger byggede ikke kun på det personlige kendskab til Sperling, som Akhøj Nielsen anfører med henvisning til den tyske forsker H. Haupts undersøgelse af selvbiografien overlevering, men også og måske først og fremmest til teksterne selv.¹²

Dermed er vi også hos Gram tilbage ved teksterne selv: Hvad står der faktisk i Sperlings latinske Leonora Christina-biografi, og hvordan er forholdet mellem den og den franske selvbiografi egentlig? Disse enkle spørgsmål er ikke så lette at besvare, for Sperlings håndskrift *De foeminis eruditis* er temmelig uoverskueligt, fordi de enkelte biografier ikke står samlet som fortløbende tekst, men i mange tilfælde er hakket op i små og store stykker spredt ud over flere sider og placeret mellem bidder fra andre biografier. I Leonora Christinas tilfælde er der helt præcis tale om 24 tekstbidder fordelt på 18 sider mellem håndskriftets s. 306 og 401.¹³ Undertegnede har imidlertid med lidt palæografisk assistance fra DSL's direktør Karen Skovgaard-Petersen og Marita Akhøj Nielsen gjort sig den ulejlighed at skrive Sperlings latinske Leonora Christina-biografi af og dermed skabt grundlag for den systematiske sammenligning, som man i det mindste kunne mistænke Gram og Birket Smith for at have gennemført på impressionistisk vis og Bøggild-Andersen for simpelthen at have undladt i tillid til Birket Smiths grundighed.

10 Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, s. 16.

11 Marianne Alenius: »Otto Sperlings 1.399 lærde kvinder og hans kilder«, *Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger*, 51 (2012), s. 187-212, her s. 191, 203.

12 Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, s. 18; Hans Haupt: »Das Leonora-Christina-Manuskript des Christianeums in Hamburg-Altona«, *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*, 80 (1956), s. 72-92, her s. 87.

13 GKS 2110 a-b kvart (herefter: Sperling), s. 306, 310-313, 315, 317, 319, 321, 323, 325, 327, 337, 389, 395, 397, 399, 401.

For den, der i alle detaljer vil efterprøve de følgende analyser, henvises til min kommende udgave af Sperlings latinske Leonora Christina-biografi i *Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger*, 2022, men de centrale tekststeder er aftrykt i noterne nedenfor.

Et første og uimodsigeligt resultatet af sammenligningen af de to tekster er, at den franske selvbiografi på ingen måde kan betegnes som en »hovedkilde«¹⁴ til Sperlings latinske Leonora Christina-biografi. Ca. tre fjerdedele af Sperlings tekst omhandler emner og perioder i Leonora Christinas liv, der slet ikke er berørt i den franske selvbiografi, og langt størstedelen af stoffet i den franske selvbiografi har ingen ækvivalent hos Sperling. Men hvad så med fællesstoffet? Kan traditionens opfattelse af afhængighedsforholdet fastholdes bare i mindre målestok? Besvarelsen af dette spørgsmål kræver lidt nøjere tekstsammenligning, men først en kort redegørelse for den latinske Leonora Christina-biografis struktur og nedskrivningskronologi.

Sperlings system

På det tidspunkt, Sperlings besluttede sig for at inkludere Leonora Christina i *De foeminis eruditae*, var hans system, at han først på en venstreside afsatte plads til den pågældende kvindes navn og nummer. Leonora Christina har nr. 302 og står på side 306 mellem nr. 301, venetianske Elena Cornaro (1646-84), der som den første kvinde tog den filosofiske doktorgrad ved universitetet i Padua i 1678, og nr. 303, Tullia (død 45 f.Kr.), datter af den romerske filosof og statsmand Cicero.

Som det fremgår, er der begrænset plads til den enkelte biografi, i Leonora Christinas tilfælde kun ni linjer. Når den afsatte plads viste sig for trang, eller der kom tilføjelser, angav Sperling med et henvisningstegn eller en sidehenvisning, hvor teksten fortsatte. Det kunne være i margen eller på en højreside længere fremme i håndskriftet og nogle gange også på en venstreside. Desuden indledte han hver ny tekstbid med en tilbagevisning, så der aldrig er tvivl om, i hvilken sammenhæng en given tekstbid har hjemme. 19 ud af Leonora Christina-biografis 24 tekstbidder udgør i alt tre fortløbende, sprogligt sammenhængende passager, hvoraf to (den første og den tredje) atter kan opdeles i to, fordi blækket tydeligt skifter

14 Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, s. 91.

fra brunligt til sort i forbindelse med en senere tilføjelse. De resterende 5 mindre tekstbidder har karakter af parentetiske indskud, der knytter sig til de to første lag, og hvoraf en er skrevet med det senere, sorte blæk.

På grundlag af denne struktur og ændringerne i blækket kan der identificeres fem kronologiske lag i teksten plus en mindre serie tilføjelser, som ifølge sagens natur må være senere end det afsnit, de knytter sig til, uden at det kan siges præcis hvor meget senere ud over, at de fire er skrevet med det samme brune blæk som de tre første afsnit, mens det sidste er med det senere, sorte blæk. Disse fem lag skal i det følgende gennemgås et efter et.

Det første lag: den lærde og smagfulde begavelse

Det første lag begynder på side 306, men sprænger straks den tidligere afsatte plads (de ni linjer) og løber videre på side 311, 313, 315 og 317, hvor det slutter, idet det følgende afsnit har karakter af en senere tilføjelse, indledt med »Exstat præterea« og både skrevet med andet blæk og placeret ca. 80 sider længere henne i håndskriftet på s. 395, 397, 399 og 401 (se »Det femte lag« nedenfor).

Denne første klump, som man kunne kalde »ur-biografien«, handler – som man også måtte forvente ud fra Sperlings projekt om lærde kvinder – udelukkende om Leonora Christinas »lærde og yderst smagfulde begavelse« (»ingenium eruditum et elegantissimum«).¹⁵ Denne begavelse strålede ifølge Sperling især frem i den forsvarstale, hun i det svenske rigsråds nærvær holdt på sin elskede ægtemands vegne, da han sengeligende og døden nær i Malmø (1659) var anklaget for at modarbejde svenske interesser under den Anden Karl Gustav-Krig (1658-60).

Det er en episode, som også omtales i den franske selvbiografi, men i modsætning til Sperling afslører Leonora Christina selv på intet tidspunkt, hvad anklagen egentlig går ud på, og hun lader heller ikke det svenske rigsråd dømme i sagen, men otte udnævnte kommissærer.¹⁶ I Leonora Christinas egen skildring nævnes heller ikke nogen stor forsvarstale, men kun afhøring, svar på tiltale og konfrontation med vidner. Dette bekræftes af Leonora Christinas samtidige skriftlige beretning om

¹⁵ Sperling, s. 306.

¹⁶ Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, tekstkritisk udgave, s. 31-34.

seancen, der er bevaret under titlen »Konfrontationen i Malmø«. ¹⁷ Det er imidlertid heller ikke den, der er Sperlings kilde. Han henviser i stedet til en fransk historisk roman fra 1678, Michel Rousseau de la Valette: *Le Comte d'Ulfeld, Grand Maistre de Danemarc. Nouvelle historique*. Her holder Leonora Christina ganske rigtigt en lang og bevægende »harangue« til det svenske rigsråd, men med et ganske andet indhold end de svar og replikker, hun anfører i sine egne skrifter. ¹⁸

Efter omtalen af optrinet i Malmø nævner Sperling kort, at hun i adskillige år efter 1663 var fængslet i Danmark, hvor hun helligede sig poesien og et stort værk om kvinders tapperhed, regeringsklogskab og lærdom gennem tiderne, hvis færdiggørelse dog hæmmedes af dårligt helbred og manglende biblioteksadgang i fængslet, selv om Sperling selv bistod hende med råd og dåd. Dette omtalte værk er selvfølgelig *Hæltinners Pryd*, hvis danske titel er suppleret i en senere tilføjelse i margin sammen med oplysninger om hendes videre arbejde med teksten efter løsladelsen. ¹⁹ Slutningen på stykket dannes af de danske vers, som hun digtede og placerede på en pude, stoppet med hendes eget hovedhår, der skulle lægges i hendes kiste. Dette digt gengiver Sperling på dansk og i sin egen latinske gendigtning. ²⁰ Nedskrivningen af dette første lag lader sig ikke præcis datere, men må ligge efter 29. november 1682, hvor hun ifølge *Jammers Minde* færdiggjorde den nævnte pude med digtet. Da hendes frigivelse den 19. maj 1685 ikke nævnes undtagen i den senere tilføjelse i margin, er dette nok en rimelig *terminus ante quem*.

Man kan foreløbig konkludere, at intet i dette første lag af Sperlings tekst indikerer, at han har benyttet den franske selvbiografi. De banale oplysninger, at hun var datter af Christian IV, gift med Corfitz Ulfeldt og fængslet

17 Brøndum-Nielsen & Bøggild-Andersen 1949, s. 69-92, 346-358; Brøndum-Nielsen & Bøggild-Andersen 1960, s. 65-84, 288-298.

18 Michel Rousseau de la Valette: *Le Comte d'Ulfeld, Grand Maistre de Danemarc. Nouvelle historique*, I-II, Paris 1678, I, s. 117-156. Bogen blev genoptrykt i Lyon 1678 og findes i engelsk oversættelse 1695 og tysk oversættelse 1790. Jf. i øvrigt Nicholas D. Paige: *Before Fiction. The Ancien Régime of the Novel*, Philadelphia 2011, s. 57-61.

19 Sperling, s. 313, 315. Jf. Leonora Christina: *Hæltinners Pryd*, udg. Christopher Maaløe, Kbh. 1977, se s. 14, 117-118, hvoraf det fremgår, at Sperling har leveret stof til skildringen af Tyre Danebod.

20 Versene indgår i *Jammers Minde*, Lindegård Hjort & Akhøj Nielsen 1998, s. 221-222. Versene inklusive Sperlings latinske gendigtning er gengivet i Albert Thura: *Gynæceum Danicæ Literatum*, Altona 1732, s. 45-46 og Tycho de Hofman: *Historiske Efterretninger om velfortiente Danske Adelsmænd, med deres Stamme-Tavler og Portraiter*, II, Kbh. 1778, s. 332.

i mange år efter 1663, kan komme så mange andre steder fra, og omtalen af processen i Malmø er klinisk rensset for oplysninger fra den franske selvbiografi og bygger alene på Rousseau de la Valettes historiske roman fra 1678. Hvis Sperling har haft den franske selvbiografi liggende (siden 1673!), har han med enestående standhaftighed undladt at benytte den.

Det andet lag: Leonora Christina ungdom

Det næste sammenhængende stykke knytter an til det første lags indledende ord om, at hun var datter af Christian IV og gift med Corfitz Ulfeldt, og er spredt ud over siderne 319, 321, 323 og 325. Det rummer biografisk stof om hendes opvækst, sprogkundskaber og litterære aktiviteter frem til og med årene på slottet i Barth i Pommern (teksten siger omkring 1654, i virkeligheden 1655-57). I dette afsnit er der et vist stofmæssigt sammenfald med den franske selvbiografi. Vi får f.eks. at vide, at hun lærte at male og spille på strengeinstrumenter, fløjte og harpe, gik på jagt med hunde og heste og spillede bold. Som tyveårig begyndte hun at lære latin og italiensk, og efter flugten fra Danmark kastede hun sig over spansk og oversatte Matthias de los Royos fra spansk og bidder af *Cleopatra* fra fransk. Vi får også at vide, at hendes hukommelse var så fantastisk, at hun kunne fremsige én salme, samtidig med at hun nedskrev en anden og i øvrigt fulgte med i, hvad der skete omkring hende. Alt sammen stof, der også optræder i den franske selvbiografi.

Overensstemmelserne er imidlertid ikke nogen rygende pistol, for der er samtidig en serie afvigelser, der passer dårlig med afskrift. F.eks. nåede hun ifølge Sperling langt både i latin og italiensk, mens Leonora selv understreger, at hun på grund af mange andre gøremål og jævnlige graviditeter aldrig nåede ud over begynderniveauet. Sperling anfører korrekt, at det var hans egen far, Otto Sperling den ældre, der underviste hende i latin, men om undervisningen i italiensk oplyser han, at det var Ulfeldt, der underviste hende. Den franske selvbiografi siger imidlertid udtrykkeligt, at det var en vis Leonin (en spansk adelsmand og naturforsker), der var hendes italiensklærer.²¹ Oplysningen om hendes gode hukommelse

21 »Vigesimo primo ætatis anno Latinam linguam degustavit, Magistro usa familiari Dn. Parente meo, et inter tot occupationes satis profecisse videri potuit, quod in eâ rudis non esset, sed et Italicam haud neglexerit, Dn. Marito præeunte«, Sperling, s. 323; jf. Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, tekstkritisk udgave, s. 16-17.

optræder næsten ordret i begge tekster, dog med den variation, at hun på fransk følger med i, hvad der *siges* omkring hende, mens det på latin handler om, hvad der *sker* omkring hende.²²

En passage er tilpas lang og detaljeret til, at den egner sig til nøjere sammenligning. Ifølge den franske selvbiografi var Leonora Christina som syvårig blevet forlovet med Corfitz Ulfeldt, som hun fra start var 100 % loyal imod. Da hun var tolv år gammel, kom hertug Franz Albrecht af Sachsen til Kolding og anmodede om hendes hånd. Han fik afslag af Christian IV, der henviste til, at hun allerede var afsat, hvorefter hertugen forsøgte at bearbejde Leonora Christina selv, der dog afviste ham med henvisning til, at hun var fuldt tilfreds med at følge sin fars vilje. Til sidst prøvede han at mobilisere Leonora Christinas hovmesterinde Karen Sehested, men hun sagde det til sin bror Hannibal, der advarede Corfitz Ulfeldt, som straks rejste til hoffet og tog affære – i øvrigt uden grund, for Leonora Christinas troskab var selvfølgelig urokkelig.²³

Hos Sperling er kronologien den samme, men stedet nævnes ikke, og forløbet er noget anderledes: Det lykkes nemlig næsten hertugen at få kongen og hoffet på sin side, hvorefter han må lide den tort at blive vredt afvist af Leonora Christina, der »ikke med nogen argumenter var til at rokke fra sin Corfitz«. ²⁴ Karen og Hannibal Sehesteds besked til Ulfeldt nævnes ikke. Den franske selvbiografi handler kort sagt om en lydig datter, og der er ingen reel fare på færde, mens Sperling fortæller om den trofaste forlovede, hvis standhaftighed afgør sagen. Hvis Sperling har skrevet sin version på grundlag af den franske selvbiografi, må man sige, at han tog sig store friheder.

22 »A teneris annis memoriâ fuit adeo excellenti, etiam ut Psalmum alterum recitare, alterum scribere, et quæ præterea gerebantur, undiquaque, animadverteret.«, Sperling s. 323, 325; jf. Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, tekstkritisk udgave, s. 7.

23 Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, tekstkritisk udgave s. 5. Episoden fandt nok snarere sted i foråret 1636, jf. S. Birket Smith: *Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie. Med Bidrag til hendes Ægtefælles og hendes nærmeste Slægts Historie*, Kbh. 1879-81, I, s. 55 + XXIX; Birket Smith 1871-72, I s. 148 og Brøndum-Nielsen & Bøggild-Andersen 1960, s. 257-8.

24 »Leonoram sibi a septimo ætatis anno promissam habuit a Rege, et quamvis cum duodecimum jam ageret illa, Dux Saxonix Franciscus Albertus illam expeteret, omnibusque votis ambiret, jamque, Regem et domesticos ferè pertraxisset in sententiam, illa tamen a Cornificio suo nullis rationibus se dimoveri passa, Procum hunc perillustrem ægro et subirato animo dimissit«, Sperling, s. 321, jf. Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, tekstkritisk udgave, s. 5.

Det tredje lag: mod katastrofen

Det tredje, ret korte sammenhængende stykke begynder side 311 i marginen, fortsætter i marginen på side 312 for derefter at køre mere regelmæssigt videre på side 325 og 327. Teksten knytter an til omtalen af retssagen i Malmø 1659 (jf. ovenfor) og oplyser lidt overraskende, skønt faktisk helt korrekt, at hun ikke holdt nogen »egentlig sammenhængende forsvarstale«, som det ellers lige er blevet sagt! Snarere »fremstod hun i retten som en sagfører, der lukkede munden på modstandernes vidner, i tale og skrift oplyste dommerne og påviste sin mands åbenlyse uskyld«.²⁵ Det giver Sperling anledning til at sammenligne Leonora Christina med tre af antikkens lærde kvinder (Hortensia, Gracchernes mor Cornelia og Cato den yngres datter Porica) og til at fastslå, at den sjælsstyrke, hun igen og igen demonstrerede under Dina-sagen (1650), under retssagen i Malmø (1659) og i fængslet på Bornholm (1660-61), stammede fra hendes lærdom. Afsnittet slutter med den betragtning, at så længe man fulgte hendes råd, gik det nogenlunde, »men efter at hun af sine uvenner uden rådgivning og mod al ret og rimelighed blev sat i strengt fængsel, gik alt skævt og blev værre og værre«.²⁶

Alt fællesstof med den franske selvbiografi i dette afsnit er så summarisk gengivet, at man ikke kan diskutere spørgsmålet om afhængighed. Påfaldende er dog rettelsen om hendes tale i Malmø, men den skal nok forklares på anden måde end ved læsning af selvbiografien (se nedenfor).

Det fjerde lag: Blåtårn

For de tre ovenstående afsnit gælder, at de er skrevet med det samme brunlige blæk, og at skriften i de to første er næsten ens, mens den i det tredje er lidt anderledes. De følgende to afsnit, en af de små bidder og en enkelt tilføjelse over linjen er derimod skrevet med mørkere blæk. Det første af disse to afsnit ligger i forlængelse af det tredje afsnit og fylder

25 »Quamvis verum sit ipsam non tam oratione quâdam continuâ quàm in iudicio Advocatam exstitisse, adversariis testibus os obturasse, Judices voce et scripto informasse, et innocentiam Mariti ad oculum docuisse«, Sperling, s. 311.

26 »Et Quamdiu consiliis prudentissimæ hujus foeminæ obtemperatum fuit, aliquatenus elucitari datum est, illâ verò per inimicos extra consilii vias et rationis et libertatis ad contubernium rigidæ custodiæ redactâ omnia retrò labi et in pejús«, Sperling, s. 325, 327.

kun side 337 og 389. Det skildrer fangenskabet i Blåtårn. Her understreges det, at hun hele måneder igennem måtte sidde i mørke, hvorefter hun fik en celle uden dagslys, så hun dag og nat måtte bruge kærter. Bøger, pen eller papir såvel som nål og tråd var hende nægtet. Uden for cellen var der fangevogtere og indenfor en betalt kvinde, som Leonora Christina lærte at læse for ikke gå ledig. Meget af dette findes slet ikke i den franske selvbiografi, der f.eks. ikke nævner bøger, blæk og papir, tråd eller undervisningen af kvinden (noget som til gengæld nævnes i *Jammers Minde*).²⁷

I begge tekster fortælles dog, hvordan Leonora Christina holdt sig selv beskæftiget. I selvbiografien får vi historien om, at hun tegnede på væggene med selvlavet farve og pensler af pærestilke, lavede figurer af ler og småsten, ved et tilfælde fandt en nål og siden trak tråde ud af sine lagner og trevlede sine silkestrømper op for at have noget at sy og brodere med. Uden andre redskaber end en knappenål, et stykke glas og nogle benstumper lavede hun en lille væv, som hun vævede lange bånd på, men i en håndvendning kunne pakke sammen og gemme i lommen, hvis der kom nogen.

Hos Sperling genfindes dele af dette, men med ret store afvigelser. Han nævner ikke tegninger på væggen og figurer af sten og ler, men derimod at hun solgte fangevogterne de lys, hun havde til overs, og på den måde fik nål og tråd. Han nævner væven og de optrævlede silkestrømper, men hos ham med den pointe, at silken skulle bruges til bånd, som hun ikke kunne undvære (også dette nævnt i *Jammers Minde*, hvor det fremgår, at båndet skulle bruges til at erstatte et snøreliv).²⁸ Her må man sige, at på trods af et vist sammenfald er det det svært at forstå afvigelserne, hvis Sperling havde den franske selvbiografi liggende ved siden af.²⁹

Ligesom i det ovennævnte andet afsnit er der en fyldigere passage, der egner sig til sammenligning. I den franske selvbiografi fortælles, at Leonora Christina flere gange bad sin fangevogter om lov til at bede dronningen om nåde, men det blev afvist. Da kakkelovnen i hendes celle skulle

27 Hele fængselsopholdet efter de første afhøringer og overvindelsen af den religiøse krise skildres i *Franske selvbiografi*, tekstudgaven, s. 66-70; kvinden, der lærer at læse: Lindegård Hjorth & Akhøj Nielsen 1998, s. 143

28 Lindegård Hjorth & Akhøj Nielsen 1998, s. 102, 114.

29 Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, tekstkritisk udgave, s. 68-69, jf.: »Deinde corruptis observatoribus candelas suas, quibus parcere poterat, ipsis vendidit, ut acus et fila reciperet, ex ascis quoque et frustulis rejectis, quas circa se invenerat, telam quandam fabricavit, atque sic tibialia sua serica dissolvit, quibus opus non habebat, ut exinde fascias conficeret quibus carere non poterat, et ut tempus falleret has molestias sibi creando«, Sperling, s. 337.

repareres, fik hun sin tjenestepige til at tage en klat ler, som hun brugte til at dekorere et halvliters (øl)krus, hvis sider blev udsmykkes med kongens og dronningens navnetræk. Kruset placerede hun på tre knapper, og under bunden skrev hun sit bønskrift til dronningen. Tjenestepigen fortalte om det til fangevogteren, der sagde det til kongen, som blev nysgerrig og gav fangevogteren besked om at bringe det. Det skete. Dronningen opdagede imidlertid straks inskriptionen og lod fangevogteren vide, at han havde dummet sig, men kongen morede sig og indlemmede bægeret i sin samling af sjældne genstande (vel Kunstammeret). I øvrigt opnåede Leonora Christina intet.

Hos Sperling er det er ikke tjenestepigen, der tog leret. Det blev tilfældigt efterladt af pottemageren, der skulle reparere ovnen. Vi får også den yderligere oplysning, at kruset var af træ, mens udsmykningen beskrives som »forskellige billeder« (»variis emblematis») og ikke kun navnetræk. Knapperne nævnes ikke, men det understreges, at arbejdet var en Dædalus værdigt, og det præciseres, at bønskriftet, der bad om kongens (ikke dronningens) nåde, var på danske vers. Desuden oplyses det, at kruset brændtes i ovnen for at gøre det mere holdbart. Fangevogteren så ved sit daglige besøg kruset, spurgte, hvem der har lavet det, og bragte det straks til kongen og dronningen. Kongeparret beundrede kruset og morede sig over den måde, fangevogteren var blevet ført bag lyset på, men i øvrigt opnåede Leonora Christina intet.³⁰

Skønt plottet grundlæggende er det samme, er afvigelserne signifikante: Hos Sperling er krusets dekoration anderledes, materialet specificeres, bønskriftets sprog og litterære form (vers) angives, brændingen i ovnen nævnes. Men også selve fortællingen har nogle interessante afvigende nuancer: Tjenestepigen spiller ingen rolle, aktionen er ikke rettet mod dronningen, men mod kongen, fangevogteren latterliggøres, og krusets videre skæbne nævnes ikke. Atter må man sige, at hvis Sperling

30 »Cum calamo et charta careret, et ne supplices libellus quisquam pro ipsa deferret, severè injunctum fuisset, aliam supplicandi viam excogitavit Scyphum enim ex argillâ, quam figurus fortè reliquerat fornacem reparando, formare coeperat, et variis emblematis ornare, scyphum adhibendo ligneum, ut ingeniosissimum artificium Dædali cujusdam videri posset: in fundo autem versiculos quosdam Danicâ linguâ expressit veniam Regis et gratiam orantes ac miseriam istam deprecantes. Sic fornaci ardenti scyphum immisit ut durior efficeretur: quo peracto, Custos carceris, qui quotidie accedere solebat, viso Scypho, cujus manus, cujus gentis esset, percunctabatur, et quod ante præviderat Heroïna, statim ablatum ad Regem et Reginam detulit. Mirati sunt illi opus, et inprimis Custodem delusum, qui non animadverterat in fundo supplices preces exstare. Sed parum juvit ingenium, donec Friderico 3tio Rege e vivis sublato Christianus 5tus A.C. 1670 succederet«, Sperling, s. 337, 389.

havde siddet med den franske selvbiografi, ville man have ventet lidt færre konkrete oplysninger og måske lidt flere udsmykninger som bemærkningen om Dædalus, men ikke så mange afvigende detaljer og især ikke den påfaldende reduktion af dronningens rolle.

Anekdoten genfindes i *Jammers Minde* i en form, der har nogle træk til fælles med Sperling, men andre med den franske selvbiografi og i øvrigt også selvstændigt stof. Mest påfaldende er nok, at bønskriftet i *Jammers Minde* er på fransk og kun består af en enkelt sætning stilet til kongen.³¹

Det femte lag: de sidste år

Det sidste længere stykke løber over siderne 395, 397, 399 og 401. Det handler om Leonora Christinas liv i de sidste år af fængselstiden, frigivelsen den 19. maj 1685 og hendes liv på Maribo Kloster. Der er derfor intet stofligt sammenfald med den franske selvbiografi. Vægten i skildringen ligger på den litterære produktion, som bl.a. omfattede en nu tabt komedie på danske vers, der blev opført af hendes husstand den 27. februar 1688. Denne dato må være *terminus post quem*.

Sidst i afsnittet skifter blækket igen til brunt, og som absolut sidste oplysning, både kronologisk og i selve teksten, får vi at vide, at hun i 1693 skrev et trykt hyldestdigt til Viborg-bispen Henrik Gerner i anledning af hans postil *Gudelige Tanker*. Vi kan deraf med rimelighed slutte, at Sperlings sidste tilføjelse må være fra 1693 eller senere, men før 1698, da Leonora Christinas død og begravelse ikke er nævnt, hvilket i øvrigt godt kan undre, da vi ved, at han arbejdede med de lærde kvinder fra senest 1673 til kort før sin død i 1715.³²

Foreløbig konklusion: ikke Sperling

På grundlag af det ovenfor anførte må det konkluderes, at Sperling efter al sandsynlighed *ikke* benyttede den franske selvbiografi, da han i forskellige tempi skrev den latinske Leonora Christina-biografi i *De foeminis eruditis*. Sammenfaldet i stof er begrænset, første afsnit er med sikkerhed

31 Lindegård Hjorth & Akhøj Nielsen 1998, s. 115-117.

32 Alenius 2012, s. 192.

skrevet uden benyttelse af den franske selvbiografi, og det eneste sted, teksten virkelig er nærmest identisk (anekdoten om hendes gode hukommelse), er den samtidig så kort og formelagtig, at det ikke dokumenterer afhængigheden. Alle øvrige steder er der så mange små og store afvigelser både i konkrete detaljer og i det narrative plot, at Sperlings vilkårlighed virker uforståelig, ikke mindst når man betænker, hvilken autoritet selvbiografien måtte have for ham.

Det bliver derfor nødvendigt at søge efter en alternativ forklaring på tilblivelsen af Sperlings latinske Leonora Christina-biografi, og en sådan er også lige for hånden. Vi ved, at de i hendes senere tid i fængslet stod i regelmæssig brevkontakt, og at han efter løsladelsen i 1685 jævnligt besøgte hende i Maribo, hvor »han altid var Grevinden velkommen, men var der ej længere end 8te Dages Tid hver gang«. ³³ Desuden hjalp han hende med historiske oplysninger, hun skulle bruge i sit arbejde med den samling historiske heltindebiografier, der er overleveret som *Hæltinners Pryd*. ³⁴ Den mest nærliggende forklaring er da, at Sperling slet ikke byggede på den franske selvbiografi og derfor heller ikke behandlede den selektivt og vilkårligt, men med mulig undtagelse af det ovennævnte første afsnit skrev sin latinske Leonora Christina-biografi på grundlag af omfattende *mundtlige* meddelelser fra hende selv i årene omkring 1690. Det begrænsede stofmæssige sammenfald såvel som variationen skyldes derfor ikke tekstlig afhængighed kombineret med vilkårlig benyttelse, men den simple omstændighed, at når de talte om hendes liv, så dukkede en række af de samme højdepunkter og anekdoter op, men i en lidt anden form end i den franske selvbiografi, sådan som det er naturligt, når der fortælles livshistorier med års mellemrum.

Det ses tydelig i Sperlings udgave af anekdoten om det udsmykkede lerbæger med bønskriftet i bunden, som har nogle træk til fælles med den franske selvbiografi og andre med *Jammers Minde* uden at være identisk med nogen af dem. Den gamle dame har simpelthen fortalt de samme historier flere gange, men ikke gentaget sig selv som en robot. Samtidig er det nærliggende at se rettelsen i begyndelsen af tredje afsnit, hvor det præciseres, at hun under retssagen i Malmø ikke holdt nogen egentlig tale, som resultatet af en samtale om Rousseau de la Valettes ovennævnte

33 Birket Smith 1871-72, s. 223-228 (breve af 8.5.1678 og 13.5.1684); S. Birket Smith: *Leonora Christina (Ulfeldt) på Maribo Kloster. Et Bidrag til Oplysning om hendes sidste Leveår*, Kbh. 1872, s. 83 (citater, frøken Urnes meddelelser), 87-88, 96-106 (breve).

34 Birket Smith 1879-81, II, s. 288, 310.

roman. Det må i øvrigt have været en særegen oplevelse for Leonora Christina at stifte bekendtskab med dens mange romantiske omformninger af Corfitz Ulfeldt og hendes skæbne!

En ny hypotese om adressaten: Henrik Bielke

Hvis denne rekonstruktion af tilblivelsen af Sperlings latinske Leonora Christina-biografi er korrekt, rejser det straks nye spørgsmål. For hvis den franske selvbiografi ikke blev benyttet ved udarbejdelsen af hans latinske Leonora Christina-biografi i *De foeminis eruditiss*, var den så i hans eje, og var den overhovedet stilet til ham? Og i modsat fald: Hvem var så selvbiografens adressat og sandsynlige ejermand?

Det må her være på sin plads at minde om, at selv om forskningen siden Grams dage har identificeret Sperling den yngre som selvbiografens adressat, er den faktisk stilet til en anonym »Monsieur«, som teksten selv kun giver få, indirekte oplysninger om. Det fremgår af indledningen, at »Monsieur« har bedt om Leonora Christinas livshistorie, og af afslutningen fremgår, at teksten er skrevet under tidspres, fordi »Monsieur« står umiddelbart foran sin afrejse.³⁵ Hun lader koket skinne igennem, at formålet med skriftet blot er at underholde »Monsieur«, som hun i øvrigt antager vil kassere værket, når han har læst det.³⁶ Desuden fremgår det, at »Monsieur« er velorienteret om hele forløbet omkring konflikten med Frederik III og parrets flugt i 1651, at han kender deres daværende omgangskreds og tjenerskab, heriblandt én, der nu bor i Hamborg, at han har søstre (i flertal), som han kan vise nogle bånd, som Leonora sender ham, og at han udmærket ved, at præsten ved Sankt Petri Kirke, Hieronymus Bueck, er en idiot.³⁷

Den hidtidige forskning har set disse bemærkninger som indicier for, at Sperling var adressaten, men spørgsmålet er, om det egentlig passer særlig godt. Otto Sperling den yngre var født i 1634, og hvor velorienteret har man lov til at tro, han var om det politiske intrigespil i København i 1651, da han selv blot var 17 år gammel og gik i latinskolen i Bordesholm i Holsten? At henvise til en person i Hamborg er vel heller ikke nødven-

35 Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, tekstkritisk udgave, s. 1, 70.

36 Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, tekstkritisk udgave, s. 12.

37 Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, tekstkritisk udgave, s. 16, 19, 32, 34B, 69-70.

digvis det samme som at hentyde til adressatens bopæl, og om vendingen »nostre vieillard« (»vor gamle mand«, jf. ovenfor) ved omtale af Otto Sperling den ældre må man sige, at pronomenet »vor« lige så naturligt kan henvise til Leonora Christina og Corfitz Ulfeldt som til Leonora Christina og Otto Sperling den yngre. Når alt kommer til alt, havde Otto Sperling den ældre kendt Ulfeldt-parret i årtier, hjulpet dem på alle måder, modtaget deres kraftige støtte, i perioder været del af deres husstand og delt deres skæbne. Man kan roligt sige, han var »deres«. Sperling havde dog i lighed med ikke så få andre, må man sige, tre søstre.³⁸

Der er imidlertid en bemærkning, som forskningen hidtil ikke har hæftet sig ved, men som giver et fingerpeg: I et temmelig saftigt (Leonora Christina skriver: »interessant«) afsnit, der bl.a. omhandler anklager om utroskab og en duel, og hvor den førnævnte bemærkning om, at »Monsieur« jo blot vil læse og kassere skriftet, falder, skriver hun også: »Som De ved, var familien Bielke nære venner af vor heltindes familie«.³⁹

Denne fremhævelse af én bestemt dansk adelsslægt, Bielkerne, bliver interessant, hvis man kombinerer den med andre oplysninger. »Sperling-sporet«, som går tilbage til Birket Smith og Gram, er nemlig ikke de ældste oplysninger, vi har om den franske selvbiografis ejerforhold. Det første, vi ved, er en notits af historikeren, embedsmanden og naturretslæreren Andreas Hojer (1690-1739), der i tidsskriftet *Nova Literaria Maris Balthici & Septentrionis* i 1721 fortæller om nogle interessante håndskrifter i det bibliotek, som professor Christian Reitzer (1665-1736) havde sat til salg. Det ene af disse håndskrifter var Leonora Christinas egenhændige levnedbeskrivelse, som han giver en knivskarp karakteristik af. Desuden oplyser han, at manuskriptet »var blevet overgivet til en eller anden rigsråd«, og at denne »fornemme ejermænd ikke havde ønsket, at det skulle overgå til en hr. hvem som helst, men komme i kongens egne hænder«.⁴⁰

Akhøj Nielsen har med vanlig akribi aftrykt Hojers ord, men begrænser sig til at notere, at det er »påfaldende, at Hojer ikke har identificeret værket adressat og regner med, at der gemmer sig en rigsråd 'Senatori

38 Anna, Eleonora Margrethe og Elisabeth, jf. Birket Smith 1872, s. 64, 83, 96-99, 101-102.

39 Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, tekstkritisk udgave, s. 12-16, henvisningen til familien Bielke s. 14.

40 »nescio cui Senatori Regni transmissa ... illustris possessor non vulgari, sed ipsius regis manibus tradi voluit«, *Nova Literaria Maris Balthici & Septentrionis*, 12.6.1721, bl. L7 v.-L8 r.; Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, s. 13, min egen oversættelse.

Regni' bag tilskriftens 'Monsieur'«. ⁴¹ Det må man give hende ret i, men det er måske endnu mere påfaldende, at Gram som ovenfor nævnt godt 10 år senere var så umådelig meget bedre orienteret om det hele, at han kunne oplyse, at selvbiografien i virkeligheden var stilet til Sperling for at anvendes ved udarbejdelsen af Leonora Christina-biografien i dennes værk om lærde kvinder, og at den derefter var blevet fundet blandt hans efterladte papirer og var indgået i professor Reitzers bogsamling. Hojer var mindst lige så tæt på Reitzer, som Gram var, men kendte åbenbart ikke alle disse oplysninger i 1721, da han skrev om håndskriftet i *Nova Literaria*. Måske er Grams oplysninger bare en lærd, men lidt for hurtigt hypotese bygget på en overfladisk lighed mellem dele af den franske selvbiografi og dele af Sperlings latinske Leonora Christina-biografi i det uoverskuelige håndskrift *De foeminis eruditis*?

Det er i hvert fald værd at overveje, om Hojer, som åbenbart ikke havde noget mod at indrømme sin delvise uvidenhed (hvilket indgyder tillid!), ikke har fat i noget vigtigt. Er det muligt at pege på en person, der tilhørte kredsen omkring Ulfeldt-parret, som var rigsråd, som kendte intrigerne ved det danske hof omkring 1651, som kunne tåle at høre nogle saftige historier, som havde flere søstre, og som ikke mindst var i live og i nærheden i 1673? Svaret er ja: rigsadmiral Henrik Bielke (1615-83). Han var gift med Edel Christoffersdatter Ulfeldt (1630-76), som var søster til Ebbe Ulfeldt (1616-82), gift med Leonora Christinas lillesøster Hedvig (1626-78). Svogerskab borger ikke altid for sympati, men en af Ulfeldt-parrets sønner, Ludvig Ulfeldt (1644-68), havde været page hos Edel Ulfeldt, og Edel selv var besvimet, da Leonora Christina blev indsat i Blåtårn (nævnt i *Jammers Minde*). Desuden korresponderede Corfitz Ulfeldt til det sidste med Henrik Bielke, og Leonora Christina nævnte ham selv først blandt Ulfeldts danske kontakter under det indledende forhør i Blåtårn. ⁴² Han havde også seks søstre, hvoraf i hvert fald de tre var i live i 1673. ⁴³ Sidst, men ikke mindst: Henrik Bielke var rigsråd, udnævnt i april 1660 som en af de sidste, før enevældens blev indført, og titlen gik af brug.

41 *Nova Literaria Maris Balthici & Septentrionis* 1721, bl. L8 r.; Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, s. 15.

42 Birket Smith 1879-81, II, 190; Brøndum-Nielsen & Bøggild-Andersen 1960, s. 333; Lindgård Hjorth & Akhøj Nielsen 1998, s. 16, 22; Steffen Heiberg: *Enhjørningen Corfitz Ulfeldt*, 4. udg. Kbh. 2003, s. 209-210, 214-215, 217-218, 228-231.

43 *Danmarks Adels Aarbog*, 63 (1946), Afsnit II, s. 15-17.

De eneste andre bare halvvejs oplagte kandidater er et par af Ulfeldt-parrets udenlandske støtter, nemlig den franske diplomat Hugues de Terlon (1612-hen mod 1690) og den kejserlige diplomat Georg Herting von Plettenberg (1600-80). Terlon var Ludvig XIV's gesandt i Danmark 1657-60, 1664-68, 1670-76, så han var faktisk i Danmark i 1673. Han kom imidlertid første gang til de nordiske lande i 1656 på en mission til Karl X Gustav af Sverige, hvilket passer dårligt med, at »Monsieur« skulle have indgående kendskab til de politiske intriger ved det danske hof 1651.⁴⁴ Dette kendskab kan man derimod godt antage, Plettenberg besad. Han havde siden 1634 virket som diplomat i kejserens tjeneste, deriblandt ved fredskongressen i Münster og i årene 1647-54 og 1658-66 som kejserlig resident ved den nedersaksiske kreds i Hamborg, hvilket gentagne gange havde bragt ham til København. Hans ophøjelse til »Reichsfreyherrn Standt« i 1668 må dog anses for en velfortjent afsked, og der er ingen grund til at tro, at han tilbragte pensionisttilværelsen i København. I øvrigt havde han kun én søster i modsætning til »Monsieur«, hvis søstre i flertal Leonora Christina skriver skulle se hendes fine flettede bånd.⁴⁵ For både Terlon og Plettenberg gælder det, at titlen »senator« ikke rigtig passer. Terlon tilhørte den franske provinsadel og omtales altid som ridder (han var johanniter), og den borgerligt fødte Plettenberg (adlet 1654, rigsfriherre 1668) synes aldrig at være steget højere end til titlen som hofkammerråd.

Hypotesen om Henrik Bielke som den franske selvbiografis adressat kan ikke bevises med absolut sikkerhed. Dertil har Leonora Christina sløret identiteten af »Monsieur« for meget, og det forstår man godt. Ganske vist havde Christian V lempet hendes vilkår meget. Hun havde bedre plads og et fast rådighedsbeløb, som hun kunne købe bøger og andre ting for, og kontakten til omverden var blevet genoptaget i et vist omfang. Men enkedronning Sophie Amalie levede stadig, og Henrik Bielke havde tilsyneladende gjort det kunststykke at stå sig godt med alle. Der var ingen grund til at skabe problemer for ham, men en diskret forsikring om gammelt venskab mellem Bielkerne og Ulfelderterne kunne hun godt tillade sig.

44 Ludwig Bittner & Lothar Groß: *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden*, I, Oldenburg/Berlin 1936, s. 212; han var tillige fransk gesandt i Sverige 1656-60, 1662-63, 1664-65, 1665-66, smst., s. 234; *Biographie Toulousaine*, Paris 1823, II, s. 430.

45 Wilhelm Honselmann: »Die Familie von Plettenberg gen. Herting«, *Westfälische Zeitschrift*, 117 (1967), s. 247-295, især s. 272-274, 293 (slægtstavle); Bittner & Groß 1936, s. 127, 129, 131-132, 136, 142, 151, 153, 162, 165, 169.

Henrik Bielke som kandidat til Leonora Christinas »Monsieur« har ikke kun den store fordel, at han ikke skaber alle de urimeligheder, som den traditionelle forståelse giver anledning til. Der er også et par påfaldende træk ved den franske selvbiografi, som meget bedre forklares, hvis han er adressaten. Det er for det første et særdeles galant afsnit om de forsøg, nogle af Ulfeldt-parrets slægtninge gjorde på at sætte lus i skindpelsen på ægtefællerne ved formidling af erotiske tilbud, anklager om utroskab og fremprovokation af en duel.⁴⁶ Det er i dette afsnit, Leonora Christina bl.a. fortæller, at »hun havde givet sin mand tilladelse til at være sammen med andre kvinder. Når hun var tilfreds, kunne de andre få resten«. ⁴⁷ Afsnittet slutter med en skrækkelig fortælling om, hvordan Leonora Christinas bror Valdemar Christian er skyld i, at en ung dansk adelsmand, Christian Bielke (1616-42), dør i en duel med en holstensk adelsmand. Det er svært at se Otto Sperling som den intenderede læser af disse saftige afsnit om sex og vold, men Henrik Bielke er oplagt: Det var ikke alene hans verden, men den unge mand, der kom af dage i duellen, var hans lillebror Christian Bielke.

For det andet er der den franske selvbiografis gennemtrængende og helt uhæmmede aristokratiske selvglyde, som passer langt bedre til en aldrende aristokrat som Bielke end til en borgerlig lærd som Sperling. Denne aristokratiske selvglyde har stødt mere borgerlige læsere, dengang som nu. Hør blot, hvad den spidsfindige Andreas Hojer skrev i 1721:

Det bør heller ikke trække fra i hendes troværdighed, at hun ustandselig skildrer sin egen storhed og forsøger at fremstå som en anden heltinde i en roman, der charmerer alle og vinder alles hjerte, og som er udstyret med en rent ud sagt overmenneskelig skønhed, tapperhed, styrke, både på legeme og sjæl, såvel som med beherskelse af mange sprog og kunster og en næsten guddommelig handlekraft og forudseenhed. Man bør nemlig nemt bære over med, at hun ikke kunne andet end være godt tilfreds med sig selv, når ikke kun afstamning og succes, men også sjælelige og legemlige fortrin, begavelse, berømmelse og tapperhed havde hævet hende så højt over sit køn og sin øvrige samtid.⁴⁸

46 Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, tekstkritisk udgave, s. 12-16.

47 Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, tekstkritisk udgave, s. 13.

48 Hojer 1721, bl. L8 r; Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, s. 14 (min egen oversættelse),

Man kan læse disse ord naivt og anse Hojer for en næsegrus beundrer af Leonora Christina, men man kan også mene, at han egentlig syntes, hun var lidt for meget og diskret ville gøre sin læser opmærksom på det. Det var i hvert fald den på én gang sandhedskærlige og forsigtige måde, hvorpå han senere som historiker behandlede personfølsomt stof fra sin egen samtid.⁴⁹

Præcis 400 år senere var forfatteren Anne Lise Marstrand-Jørgensen ikke mindre forbeholden i sin anmeldelse af den franske selvbiografi i *Weekendavisen*:

Jeg er ikke i tvivl om, at nogen vil finde værket morsomt, ikke mindst fordi Leonora Christina har en særlig kombination af lethed og *schwung* over sin pen. Og da humor og underholdningspræferencer jo er et personligt anliggende, skal min manglende evne til at more mig over det ikke lægges bogen til last. Værket er struktureret som en slags udviklingshistorie med helte, skurke og tydelig morale. Lad derfor også mig uddrage to tydelige moraler af egen læsning, som med garanti ikke har været tiltænkt, men som ikke desto mindre står larmende tilbage: Selvoptagethed og ansvarsfralæggelse har aldrig været klædelig – heller ikke i 1600-tallet. Tale-tid tildeles ikke altid dem med mest på hjerte, men gives til enhver tid den, der har privilegeret adgang til at udtale sig.⁵⁰

Man kan diskutere, om den franske selvbiografi er en udviklingshistorie, og man kan især diskutere, om værket har en morale i gængs forstand, men det er hævet over diskussion, at Marstrand-Jørgensen har fået mere end nok af Leonora Christinas person og hendes aristokratiske selvglæde. Det ville næppe have stødt rigsadmiral Henrik Bielke på samme måde.

49 Andreas Hojer: *König Friedrich des Vierten glorwürdigstes Leben*, Tønder 1829, I, s. 241 (kort omtale af begyndelsen på kongens forhold til Anna Sophie Reventlow i 1712 med afsluttende bemærkning om, at »Die bekannten und unbekanntenen Umstände und Früchte dieses Werks werden hier mit Fleiß vorbei gegangen«), som skal kombineres med II, s. 42-47 (ret udførlig politisk analyse af de politiske følger og problemer i forbindelse med Anna Sophie Reventlows ophøjelse til dronning i 1721). Jf. også Ellen Jørgensen: *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800*, Kbh. 1931, s. 178, fodnote 1.

50 *Weekendavisen* 27.8.2021, »Bøger«, s. 8. Jf. også anmeldelsen på historieonline.dk: <http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/biografier-erindringer-60-60/leonora-christina> (konsulteret 5.11.2021) og Bodil Wamberg: *Leonora Christina. Dronning af Blåtårn*, Kbh. 1990, s. 15-18 og mange andre steder, f.eks. s. 159, hvor Wamberg harcelerer over Leonora Christinas »overmenneskementalitet«.

Afslutning

Hermed er alle gåder selvfølgelig ikke løst. Vi ved stadig ikke, hvordan manuskriptet kom fra Bielke til Reitzer og det på trods af, at »rigsråden« ifølge Hojer helst havde set manuskriptet i kongen eje. Leonoras franske selvbiografi synes i det hele taget at være et manuskript, der er skabt til krogveje. Som Akhøj Nielsen viser, overgik den franske selvbiografi ikke til Det Kongelige Bibliotek sammen med Reitzers øvrige bøger. I 1730 befandt manuskriptet sig i hvert fald i den gamle kongelige bibliotekar Johan Conrad Wolfens dødsbo, hvor Hojer igen fik lejlighed til at få det mellem hænderne, før det antageligvis blev overleveret til den nye bibliotekar Hans Gram i 1731. Det var ham, der første gang – på et fejlagtigt grundlag vil jeg mene – skrev Sperling den yngre ind i den franske selvbiografis historie. Nu har jeg forsøgt at skrive ham ud af den igen og give hans plads til Henrik Bielke, men ikke for at efterlade Sperling i mørket. Hvis den ovenstående analyse er korrekt, så er Sperling ikke først og fremmest en afskriver og redaktør. Det var han i de fleste andre biografier, han samlede i sit håndskrift *De foeminis eruditissimæ*, men i Leonora Christinas tilfælde var det anderledes. Man kan sige, at han bedrev en slags *oral history*, og på den måde bliver teksten en selvstændig og ret interessant kilde til den aldrende Leonora Christinas fortællinger om sit liv, nærmest en slags tredje, litterær selvbiografi, ved siden af den mere galante franske selvbiografi og det eksistentielle *Jammers Minde*. Denne litterære selvbiografi er ganske vist skrevet af en *ghost writer*, men er dog et tydeligt ekko af hendes egen stemme.

I den sammenhæng er der særlig én bemærkning, der påkalder sig interesse. På det sted i teksten, hvor beretningen springer fra fangenskabet på Bornholm (1660-61) til fangenskabet i Blåtårn (1663-85) og dermed let og elegant smyger sig uden om enhver omtale af Ulfeldts forræderi og død, hedder det:

Og så længe denne yderst kloge kvindes råd blev fulgt, var det nogenlunde muligt at kæmpe sig frem, men efter at hun af sine fjender, uden rådgivning og mod al ret og rimelighed, blev sat i strengt fængsel, gik alt skævt og blev værre og værre.⁵¹

51 »Et Quamdiu consiliis prudentissimæ hujus foeminæ obtemperatum fuit, aliquatenus elucitari datum est, illâ verò per inimicos extra consilii vias et rationis et libertatis ad contubernium rigidæ custodiæ redactâ omnia retrò labi et in pejús«, Sperling s. 325, 327.

Det er lidt indforstået, men tidspunktet, hvor det gik galt, må sigte til anholdelsen og kidnapningen i Dover i juli 1663 og den efterfølgende hårde behandling i Blåtårn i begyndelsen af august samme år. Indtil da fulgte man åbenbart hendes råd, og det gik nogenlunde. Man kan sammenligne det med den franske selvbiografi, hvor hun udtrykkelig tager æren for to vigtige beslutninger (flugten fra København 1651, flugten fra Malmø 1660), mens Ulfeldt får ansvaret for en stribe fatale eller næsten fatale dumheder (hendes rejse til Korsør 1656, deres fængsling i København 1660, hendes rejse til England 1663).⁵² Sperlings tekst går et skridt videre og siger faktisk, at det var hende, der bestemte i al almindelighed, og at det først gik galt, da hun ved et juridisk overgreb blev sat helt uden for indflydelse. Om dette er den endelige sandhed om hende og Ulfeldt, kan absolut diskuteres, men spørger man den aldrende kongedatter selv, så er det hendes svar.

52 Akhøj Nielsen & Schøsler 2021, tekstkritisk udgave, s. 19, 23, 34, 49.

Af en endnu Levendes Papirer

Kritik af en mislykket dannelsesroman?

Af Joakim Garff

My intent with the present piece is to show that in *From the Papers of One Still Living, Published against His Will* by S. Kierkegaard (1838), Kierkegaard presents us with a critical review of Hans Christian Andersen's *Only a Fiddler* (1837), which he bases on his notion that Andersen's work is a failed attempt at a *Bildungsroman*. Following a brief presentation of the assumptions—both those concerning aesthetics and those that were typical of the period—implicit in Kierkegaard's review, I point out a number of aspects of Andersen's novel in connection with which I maintain that Kierkegaard himself does not live up to his own requirement that Andersen embrace a correct »outlook on life.« I support my argument by investigating the rhetoric of Kierkegaard's review, and I conclude by suggesting that both Kierkegaard and Andersen should be considered modern writers and that this is attributable, not least, to their break with the literary metaphysics of the *Bildungsroman*.

I et brev af 20. juli 1838 kan Emil Boesen betro sin ven Martin Hammerich, at Søren Kierkegaard for nylig har »skrevet et Stykke om Andersen, der skal ind i Heibergs Perseus; det er i lidt tungfærdig Stiil, men ellers dygtigt« (SKS, K1, 70). Det pågældende »Stykke« var en ind- og nærgående recension af H.C. Andersens tredje roman *Kun en Spillemand* fra 1837 og tiltænkt Heibergs celebre tidsskrift *Perseus*, en såkaldt *Journal for den speculative Idee*, som henvendte sig til enhver, der inden for kunst, religion og filosofi formåede at »udtrykke en positiv og selvstændig Tanke« (Borup: 174). Blandt sine 133 abonnenter talte *Perseus* notabiliteter som H.N. Clausen, Mynster, Oehlenschläger, Sibbern og H.C. Ørsted, så det er næppe nogen vovet påstand, at *Perseus* har dannelseskulturen og dens institutionelle repræsentanter som sit segment.

Af grunde, vi ikke kender, men som i det følgende skal søges rekonstrueret, ønskede Heiberg imidlertid ikke at optage Kierkegaards recension i sit tidsskrift, hvad han først mundtligt og dernæst skriftligt har meddelt det unge menneske. Heibergs breve om denne sag findes ikke længere, men Kierkegaards svarskrivelse af 28. juli 1838 er bevaret og lyder i sin helhed:

Høistærede Hr. Professor!

Deres Brev modtog jeg iafte. Kun eet Punkt deri foruroliger mig Noget. Jeg frygter nemlig for at det paa nogen Maade skulde synes som om jeg, ved at benytte mig af de almindelige og ubestemte Udtryk, hvori De mundtlig har fremsat Deres Fordringer til Stilen, ligesom har søgt at slippe forbi det Værn, Deres første Brev indeholdt. I denne Henseende kan jeg ikke undlade at bede Hr. Prof. saavidt muligt at erindre Dem om de Yttringer fra min Side, der vistnok indeholdt et dog adskilligt modificerende Amen; med mindre jeg har været saa uheldig at udtrykke mig i samme Grad uforstaaeligt, som jeg af Deres Brev seer, at jeg maa have misforstaaet Dem.

Hvad Afhandlingen og dens fremtidige Skjebne angaaer, da skal jeg i den Anledning tage mig den Frihed engang med det Første at besøge Hr Prof.

Ærbødigst

S. Kierkegaard. (SKS 28, 125)

Det er en indforstået skrivelse med et kompliceret fletværk af referencer, men så meget er sikkert, at Heiberg i en samtale med Kierkegaard har tilkendegivet sin utilfredshed med recensionens »Stil«, hvis noget specielle karakter jo også Emil Boesen havde hæftet sig ved. *Hvornår* denne tilkendegivelse har fundet sted, ved vi ikke, men almindeligvis antager man, at Kierkegaard *efter* modtagelsen af Heibergs brev af 27. juli har indvilget i at revidere recensionen stilistisk og *derpå* har kontaktet sin gamle klassekammerat H.P. Holst for at udbede sig den fornødne assistance i så henseende. Ifølge Holst var det nemlig i skoletiden en almindelig trafik mellem ham og Kierkegaard, at denne skrev de latinske stile for Holst, mens han til gengæld skrev de danske for Kierkegaard, der angiveligt skulle udtrykke sig i et håbløst latinsk-dansk fyldt med participier og komplicerede periodebygninger. Holst kender altså problemet og hævder da også, at han »i bogstavelig Forstand *omskrev* hans første Skrift om Andersen eller rettere oversatte det fra Latin til Dansk« (Kirmmse 1996: 29).

Da der intet manuskriptmateriale til Kierkegaards recension er bevaret, (jf. SKS, K1, 68.) lader hverken karakter eller omfang af en sådan 'oversættelse' sig afgøre. Holsts udtalelser rummer i øvrigt flere problemer. For det første fik Kierkegaard for udarbejdelsen i modersmålet ved den afsluttende eksamen fineste karakter, *laudabilis præ ceteris*, så helt uden

stilistiske færdigheder har Kierkegaard i gymnasieårene formentlig ikke været; for det andet bevidner såvel hans journaler som adskillige af hans tidlige tidsskriftartikler, at han i 1838 udmærket kunne skrive dansk – omend stilen ofte er tindrende studentikos; og endelig for det tredje har Holst nedskrevet sin redegørelse så sent som i 1869, altså næsten 40 år efter skoletiden og mere end 30 år efter Kierkegaards recension af Andersens, hvilket næppe ligefrem kan have styrket den historiske præcision.

Ikke mindre problematisk er imidlertid den antagelse, at Kierkegaard først skulle have kontaktet Holst *efter* modtagelsen af Heibergs andet brev, altså det nu bortkomne af 27. juli.¹ Mere sandsynligt er det, at kontakten til Holst har fundet sted, *før* Kierkegaard den 28. juli skriver til Heiberg, og at Heiberg på dette tidspunkt allerede *har* kendt til Kierkegaards manuskript i den stilistiske revision, som Holst har forestået. Kierkegaards bemærkninger i brevet af 28. juli gælder følgelig *ikke en kommende*, men en *allerede foreliggende* revision af manuskriptet.

Skønt Kierkegaard allerede *har* forsøgt at efterkomme de »Fordringer til Stilen«, som Heiberg ved en tidligere lejlighed har fremsat mundtligt, har manuskriptet heller ikke i den reviderede skikkelse tilfredsstillet Heiberg. Efter al sandsynlighed skyldes den bekymring, som Kierkegaard berører i sin skrivelse, at Heiberg *kunne* have fået det indtryk, at Kierkegaard skulle have ment, at han med den stilistiske revision af manuskriptet havde efterkommet den angiveligt langt mere substantielle fordring, som Heiberg ved en tidligere lejlighed har fremsat, og at Kierkegaard med sin blot stilistiske revision skulle have »søgt at slippe forbi det Værn«, som Heiberg havde opstillet i det første af sine to breve. En så hasarde-ret undvigemanøvre har Kierkegaard efter sin bedste overbevisning ikke gjort sig skyldig i, hvorfor han da også beder Heiberg erindre sig hans tidligere fremsatte »Yttringer« i sagen, da disse »indeholdt et dog adskil-ligt modificerende Amen«.

I lyset heraf skal Kierkegaards brev snarere læses som en *accept* af Heibergs afvisning af recensionen i dens reviderede skikkelse end som et *løfte* om at foretage en sådan revision. Kierkegaards sidste bemærkninger om at aflægge Heiberg besøg med henblik på at afklare recensio-nens »fremtidige Skjæbne« skal derfor læses som en tilkendegivelse af, at Kierkegaard *har* indstillet sig på, at hans recension ikke bliver publi-

1 Det hedder i tekstredigeringen til *SKS*, at Kierkegaard synes »at have accepteret Heibergs krav om at underkaste afhandlingen en stilistisk revision for derefter at bede sin ven og tidligere skolekammerat, digteren H.P. Holst, om at hjælpe med arbejdet«, *SKS*, K1, 71.

ceret i *Perseus*. At han af egne midler måtte påtage sig at få sit »Stykke om Andersen« ud som selvstændig publikation, skyldes følgelig hverken den omstændighed, at manuskriptet ikke skulle være afsluttet, da *Perseus* gik i trykken,² eller at recensionen skulle være blevet for pladskrævende,³ eftersom man i *Perseus* finder flere bidrag, der er mere omfattende end Kierkegaards. Forklaringen skal derimod findes i den lige så simple som vidtrækkende omstændighed, at Kierkegaard ikke i fornødent omfang har formået at respektere det »Værn«, som Heiberg har krævet respekteret, men hvis nærmere beskaffenhed i øvrigt ikke fremgår af Kierkegaards skrivelse til Heiberg. Vil man nærme sig en dybere forståelse af Heibergs afvisning af Kierkegaards tekst, kan det derfor kun ske ved så vidt muligt at rekonstruere dette »Værn«.

Det er blandt andet en sådan rekonstruktion, som skal foretages i det følgende. Formuleret i al foreløbighed er det min påstand, at Andersen med sin roman og Kierkegaard med sin recension hver især og sammen bidrager til at ombyrde eller måske ligefrem 'dekonstruere' dannelsesromanen, hvorved de begge forsynder sig mod den litterære metafysik, som selve genren forudsætter. At de to outsiders i den danske guldalder *ikke* har denne 'dekonstruktion' som *eksplicit* målsætning, endsige opfatter den som et fælles, konspiratorisk projekt, er det næppe nødvendigt at bemærke. Men alene den omstændighed, at de trods erklærede hensigter om det modsatte faktisk får påbegyndt dannelsesromanens 'dekonstruktion', skærper sansen for det forhold, at mere eller mindre arbitrære biografiske konstellationer kan influere markant på litteraturens organisme og foranledige pludselige mutationer. Konstellationen Andersen/Kierkegaard er en sådan mutation.

Sigtet med de følgende sider er således ikke at bidrage til den biografiske belysning af de to herrer og deres indbyrdes forhold, men derimod at fremskrive den tilbageholdenhed over for dannelseskulturen, der ytrer sig hos dem begge, og som for Kierkegaards vedkommende

2 *Perseus* blev annonceret som udkommet den 25. august 1838 i *Berlingske Tidende*, nr. 205, under rubrikken »Private Avertissementer. Litteraire Anmeldelser«, jf. tekstredigørelsen i SKS, K1,72. Kierkegaard har antagelig påbegyndt sit manuskript i slutningen af april eller i begyndelsen af maj og fuldført det i midten af juli, jf. sst. s. 70.

3 Formodningen er fremsat af Sejer Kühle i *Søren Kierkegaards Barndom og Ungdom*, s. 125; den bliver gendrevet i tekstredigørelsen til SKS, K1,72.

kulminerer i hans højlydte undsigelse af »Christenheden«. ⁴ Dannelsesromanen er derfor i nærværende sammenhæng mindre dette eller hint værk end en betegnelse for genrens metafysik og principielle optimisme.

»(Zwielicht)«

Da en 25-årig teologisk student den 7. september 1838 udsendte *Af en endnu Levendes Papirer. Udgivet mod hans Villie af S. Kierkegaard*, hvis 92 oktav-sider kunne erhverves for en halv rigsdaler (jf. SKS K1, 67), var der ikke blot tale om en bemærkelsesværdig debut, men tillige, retrospektivt, om et mirakuløst møde mellem to af epokens største genier. At den første bog af Kierkegaard og den første bog om Andersen skulle gå hen og blive én og samme bog (jf. Sørensen 1959: 10), er der dog mindst tre gode grunde til *ikke* at undre sig alt for meget over: For det første var Andersen som romanforfatter en veritabel publikumssucces – og det ikke blot i Danmark. Ledsaget af en længere forfatterbiografi udkom *Kun en Spillemand* i tysk oversættelse i 1838 under titlen *Nur ein Geiger!* Samme efterår fulgte den hollandske oversættelse betitlet *'t was maar een speelman*. Og ind under jul 1838 kom så den svenske, som en eller anden opfindsom sjæl lancerede under titlen *Spelmannen från Svendborg*. Nogen litterær nullitet er det altså ikke, Kierkegaard havde udvalgt sig til genstand for sin kritik. For det andet befandt Andersen sig i et problematisk forhold til *the Establishment*, specielt kredsen omkring J.L. Heiberg, hvis anerkendelse Kierkegaard formentlig havde håbet på, da han satte sig for at ombringe Andersen. ⁵ Heller ikke Heiberg havde nemlig nogen videre sans for den flagrende fynbo, der ganske vist havde fået nogle af sine digte offentliggjort i den af Heiberg redigerede *Kjøbenhavns Flyvende Post* og hvis *Fodreise fra Holmens Canal til Østpynten*

4 Denne udviklingslinje i Kierkegaards produktion har jeg skildret i »Dannelse, identitetsdannelse og dannelseskritik«, *At komme til sig selv. 15 portrætter af danske dannelsestænkere*, s. 106-138.

5 Johan de Mylius hævder således, at Kierkegaard med sin anmeldelse søgte en slags »formel optagelse i den heibergske inderkreds«, »Af en endnu Levendes Papirer læst af Johan de Mylius«, *Den udødelige. Kierkegaard læst værk for værk*, s. 13. Jf. hertil Søren Gorm Hansen: »HCA forsøger at skrive romaner på en måde som institutionen kræver. Det lykkes ikke rigtig, de blir [sic] mislykkede dannelsesromaner. SK tækkes institutionen ved begavet at vise, at de ikke lykkes.« *Søren Kierkegaard og H.C. Andersen i dannelseskulturen*, s. 9, jf. s. 122.

af *Amager i Aarene 1828 og 1829* han havde givet en velvillig modtagelse, men dermed var velviljen angiveligt også opbrugt – og Andersens dramatiske forsøg faldt som bekendt aldrig i Heibergs smag. Og endelig for det tredje og som det afgørende bryder *Kun en Spillemand* med de krav og forventninger, man i tiden havde til en roman. Man kunne ikke acceptere, at den endte negativt, tværtimod var det forfatterens opgave at føre et forsvar for tilværelsens iboende harmoni. Og det gør Andersen ikke. Hans roman er fuld af splittelse, meningsløse hændelser, sociale skævheder og drager i vid udstrækning samfundet til ansvar for heltens, Christians, uheldige endeligt.

Som roman var *Kun en Spillemand* altså aparte og skulle følgelig nøfles. Det aparte skyldes ikke mindst, at Andersens bog ikke magtede at bekræfte den i tiden gældende litterære metafysik, uden hvilken værket uvægerligt mistede sin *realisme*. Kriteriet for den vellykkede realisme var vel at mærke *ikke* en ligefrem virkelighedsgengivelse, men en kunstnerisk reproduktion af virkeligheden, der skulle fremtræde i sine rene, typiske former og møde læseren i forklaret skikkelse. Ud af virkeligheden skulle kunstneren drage de særlige træk ved et givent miljø, en særlig samfundsklasse eller en bestemt mennesketype, og i denne proces måtte kunstneren aldrig tabe det realistiske i sin realisme af syne, så den udartede til utroværdig, pastelfarvet idyllisering, men heller ikke være så virkelighedsnær i sine skildringer, at han forfaldt til rå realisme.

Genremæssigt nærer Kierkegaard således tidstypiske forventninger til *Kun en Spillemand* og recenserer værket, som om det var en dannelsesroman. Kierkegaard definerer ikke sine egne kritiske forudsætninger og udfolder intetsteds genremæssige refleksioner, men han anvender et billede, der bogstavelig talt oplyser den genremæssige ambitendens, som udløser hans kritik:

(...) enhver opmærksom Læser af Andersens Noveller vil paa en underlig Maade føle sig forstyrret ved den dobbelte Belysning (Zwielicht), der, ligesom i Sommer-Forestillingerne paa vort Theater, hersker i alle Andersens Romaner. (SKS 1, 30)

Den dobbelte belysning, man møder i Andersens roman, dens »Zwielicht«, hidrører, vil jeg hævde, fra den omstændighed, at romanen hverken er en dannelsesroman eller en ikke-dannelsesroman, men anbringer sig et sted midt imellem og fra *dette tredje sted* afslører den »Hverkenhed«,

der ifølge Kierkegaard kendetegner den ufuldstændige »Livs-Anskuelse« (SKS 1, 30). *Kun en Spillemand* bringer sig på kant med dannelsesromanens forløbsstruktur, men forsøger alligevel at fastholde og udfolde flere af dannelsesstænkningens aksiomer.⁶ Hvorvidt og i hvilket omfang Andersen faktisk har haft til hensigt at skrive en dannelsesroman af mere traditionelt tilsnit, forbliver et åbent spørgsmål,⁷ men at han faktisk *kunne* indløse genrens krav, havde han demonstreret med *Improvisatoren* fra 1835 og til dels *O.T.* fra 1836.⁸

Kritikken

Man skal ikke have læst mange sider af Kierkegaards recension, før det står klart, at hans kritiske praksis på helt fundamentale punkter er i fuld overensstemmelse med idealismens moralske og æstetiske krav til kunstneren og hans værk. Af sin forfatter kræver Kierkegaard objektivitet, overblik, digterisk distance til stoffet og kosmisk restitution i værket. I overensstemmelse hermed kan han tidligt i sin recension fremhæve den positive livsanskuelse, man finder hos Fru Gyllembourg (der med behørig respekt for den ønskede anonymitet blot kaldes »Hverdagshistoriens

6 Andersen var tvunget til at respektere et dannelseskulturelt kodeks for at vinde anerkendelse, men havde også »sit eget bud på dannelsesproblemet, et syn på udvikling og sammenhæng i tilværelsen, som han sætter op mod den såkaldte 'dannelseskultur' (selv om han i reglen ender med at bøje af og gå på kompromis!)« – skriver Johan de Mylius i *Myte og roman*, s. 239. Ifølge de Mylius er grunden til »denne stædige vedholden hos Andersen«, at dannelsesstænkningen for ham »falder sammen med hans umådelige behov for oplevelse af enhed, helhed«, sst. s. 239.

7 Grete Børsand Heyerdahl, der læser *Kun en Spillemand* som et eksempel på idealismens begyndende sammenbrud, hævder således, »at H.C. Andersen til fulde behersket dannelsesromanens form, men likevel var med på at sprengte genren istykker innenfra.« »Ikke 'Kun en Spillemand'?« s. 95. Heyerdahl betoner også den sociale indignation, der direkte og indirekte kommer til orde i bogen, og som nødsager Andersen til at bryde med »genrens optrukne ramme«. Andersen beholder »det ytre formverk idet han forteller en livshistorie. Men han nekter å opptre som forsyn for sin spillemand: Makter det ikke, hevder Kierkegaard. *Vil det ikke* er nok nærmere sannheten« sst. s. 109.

8 Johan de Mylius gør således om *Improvisatoren* gældende, at den formalt set er en »genuin dannelsesroman« *Myte og roman* s. 244, og betegner den som »dansk litteraturs første dannelsesroman, eller i hvert fald tilløb til en dannelsesroman«, sst. s. 246. I samme forbindelse fremhæves det, at romanen snarere finder sit forbillede hos Novalis og Tieck end hos Goethe for så vidt burde kaldes en »kunstnerroman«, sst. s. 246.

Forfatter«) (SKS 1, 20), hvis »Cyclus af Noveller« nærmest synes at skulle indløse de æstetiske fordringer fuldstændigt:

Det Sublimat nemlig af Glæde over Livet, den som Livs-Udbytte resulterende gennemkæmpede Tillid til Verden, at i den endogsaa i dens mest underordnede Skikkelser ikke Livs-poesiens Kilde er udtørret, den Tillid til Mennesker, at der ogsaa i disses mest triviellem Fremtrædelsesformer, naar man blot vil søge rigtigt, findes en Fylde, en Guddomsgnist, der, omhyggeligt pleiet, kan gennemgløde hele Livet, kort sagt den verificerede Congruens af Ungdommens Fordringer og Bebudelser med Livets Præstationer, der her ikke bevises *ex mathematica pura*, men anskueliggjøres *de profundis*, af et rigt Gemyts hele indre Uendelighed, og foredrages med ungdommelig Alvor – give disse Fortællinger et evangelistisk Anstrøg (...) og gjøre deres Læsning til et i Sandhed opbyggende Studium. (SKS 1, 21)

Skønt Fru Gyllembourgs noveller ikke kan betegnes som dannelsesromaner, end ikke *en miniature*,⁹ så er det åbenlyst, at Kierkegaard med sin karakteristisk af deres litterære kvaliteter så at sige definatorisk udfylder dannelsesromanens paradigme indefra. Hans monumentalt arrangerede forsætning samler i sig adskillige af genrens emblematiske termer – evnen til at uddrage og fastholde livsglædens sublimat, den genvundne umiddelbarhed og fornyede tillid til verden, forestillingen om en guddomsgnist, der med den fornødne pleje kan vokse og gennemgløde hele tilværelsen – men peger også med forestillingen om den »den verificerede Congruens« mellem ungdommens ustadige fantasier og manddommens anderledes rolige realia i retning af dannelsesromanens forløbsstruktur.

Samme kunstneriske kraft finder Kierkegaard hos St. St. Blicher, »hiin Røst fra Ørkenen« (SKS 1, 24), hvis værker ganske vist ikke i samme grad som Fru Gyllembourgs er mærket af modenhedens milde magt, men til

9 Som Johan de Mylius påpeger, gælder det for Fru Gyllembourgs »Extremerne« som for »andre af hendes langstrakte fortællinger«, at de »formalt placerer sig i confiniet til novellen« og allerede af den grund vanskeligt kan betegnes som en dannelsesroman; mere afgørende er det dog, at »Extremerne« heller ikke i sin forløbsstruktur er en dannelsesroman: »Overhovedet er baggrunden for fru Gyllembourgs dannelsesromanlignende fortællinger (...) snarere den i tiden udbredte Goethe-kultur, eller om man vil: dannelseskulturen, end den egentlige dannelsesroman«, *Myte og roman*, s. 244.

gengæld formår at udbrede folkløriske scenarier og mægtige skæbnefortællinger for øjnene af sine læsere:

Istedetfor den i Hverdagshistoriens Forfatters Noveller indeholdte Livs-Anskuelse, der er Individets, som har fuldendt Løbet og bevaret Troen, fremtræder her som Eenheden af en for Sjælens indre Øre gjenlydende individuel-folkelig poetisk Grundtone, og et for Phantasien udslagen folkelig-idyllisk af mægtige Kornmod gennemlynet Billede – en dyb poetisk Stemning, indhyllet i Umiddelbarhedens Taageslø. (SKS 1, 25)

Efter sin hyldest til disse normative forfatterindividualiteter introducerer Kierkegaard recensionens hovedperson, »den af en temmelig betydelig literair Virksomhed ikke ufordeeltigt bekendte Digter Hr. H.C. Andersen« (SKS 1, 25), der næppe er kommet indenfor i teksten, førend fornærmelserne nærmest pibler frem under fodtøjet på ham. Kierkegaard angriber Andersens kunstneriske usikkerhed – den mærkbare »Rysten paa Haanden, som gjør, at hans Pen ikke blot slaaer Klatter, men ogsaa slaaer Sladder« (SKS 1, 44) – og kritiserer ham for ikke at vælge sine mottoer med den fornødne, musikalske fornemmelse, men i stedet åndløst citere »Digtere af Anden-, Tredje- og Saavidere-Rang« (SKS 1, 48), hvorved hans romaner kommer til at ligne »Fabrik-Produkter« (SKS 1, 44). Andersen må endvidere høre for sin »lyriske Selvfortabelse« (SKS 1, 26) og sin »Pebersvende-Stand« (SKS 1, 32) og belæres om, at han er bedre egnet til »at fare afsted i en Diligence og beseer Europa, end til at skue ind i Hjerternes Historie« (SKS 1, 55), hvilket formentlig har gjort ham til et endnu større »Flæb« (SKS 1, 43) end han i skikkelse af Christian, hovedpersonen, var i forvejen.¹⁰

Mere interessant end disse vildtflyvende og noget næbbede *argumenta ad hominem* er det forhold, at Kierkegaard forbinder den udvikling, som værket beskriver, med forfatterens egen og derfor tolker de æstetiske ska-

10 I forbindelse med en teknisk redegørelse for potenser sendes læseren ned i følgende, androgynе fodnote: »Andersens første Potens maa snarere sammenlignes med de Blomster, hvor Han og Hun sidder paa een Stengel« (SKS 1, 39; SV3 1, 41) – hvad Andersen, hvis seksuelle tilbøjeligheder ikke var helt entydige, nok har kunnet fange finen i. En sådan forståelse af det androgynе afvises kategorisk af Johan de Mylius, der tolker blomsterbilledet udviklingspsykologisk som en betegnelse for den »førbevidste enhed af modsætninger«, der ifølge Kierkegaard skulle gøre sig gældende i Andersens indre, »Af en endnu Levendes Papirer læst af Johan de Mylius«, *Den udødelige. Kierkegaard læst værk for værk*, s. 21.

vanker som udtryk for brist i Andersens dannelse. I overensstemmelse med det individuatoriske skema, hvorefter recensionen inddeler Andersens roman, hævder Kierkegaard, at Andersen i sin egen livshistorie ikke har formået at komme fra et lyrisk stadium til det episke stadium, der ville være det adækvate for romanen, ja, Andersen har slet og ret »oversprunget sit Epos« (SKS 1, 26). Skønt Kierkegaard ikke ønsker at inddrage sig på en »vidtløftigere Drøftelse af Betydningen af en egentlig episk Udvikling« (SKS 1, 26), lader han sine læsere forstå, at en sådan forbinder sig til en »dyb og alvorfuld Omfavnen af en given Virkelighed« (SKS 1, 26). En forfatter bør med andre ord hvile i sig selv og forsone sig med verden, men Andersens person er både ustabil og skrøbelig, hvilket får skæbnesvangre konsekvenser, idet et »saa svagt udviklet Gemyt som det Andersenske« kun alt for let giver efter for en »Fristelse til at producere, istedetfor at udvikle sig selv« (SKS 1, 30). Det er ud af denne »indre Tomhed«, at Andersen frembringer et luftigt, litterært simulakrum, »brogede Billeder« (SKS 1, 30), der skal kompensere for fraværet af såvel eksistentiel tyngde som ægte selvforståelse i det skrivende subjekt. Også hans litterære figurer er mærkbart trådt i compensationens tjeneste: »(...) forstemt og misfornøiet som han er med den virkelige Verden, søger han i sine egne poetiske Skabningers Forknyttelse at have ligesom en Satisfaction for sin egen« (1, 31).

Hvis man som forfatter ikke formår at lade sine prosaiske erfaringer og indtryk blive brudt i et poetisk forfinende prisme, udsætter man sin roman for nedslag af tilfældige associationer og risikerer desuden at blive alt for personligt tilstedeværende i sin tekst. Kierkegaards pointe og Andersens problem er altså, at Andersen ikke kan skelne mellem et fortæller-jeg og sit eget forfatter-jeg og i det hele taget har overgivet sig til en tilfældig pendulering mellem det personlige og det private. Kierkegaard har den uvenlighed at forklare dette ret udførligt:

I hvor stærk Forstand Andersens Romaner saaledes staae i et forkeert Forhold til hans Person, vil man bedst overbevise sig om ved at reproducere det Total-Indtryk, hans Romaner efterlade sig. Vi mene ingenlunde, at det er forkeert, at det enkelte Individ gaer under i Romanen; (...) vi indrømme ham fuld Magt til at lade dem, om galt skulde være, blive afsindige; kun maa det ikke skee saaledes, at en Galskab i 3die Person afløses af en i første, at Forfatteren selv overtager den Gales Partes. Der maa i Romanen være en udødelig Aand, der overlever det Hele. Hos Andersen derimod

er der aldeles intet Hold: naar Helten dør, dør Andersen med og afnøder i det Høieste Læseren som sidste Indtryk et Suk over dem begge. (SKS 1, 38)

Andersen kan ikke opretholde den fornødne distance til sit værk og bliver lidt efter lidt trukket langt ind i det, ja, hans »Romaner staae i et saa fysisk Forhold til ham selv, at deres Tilblivelse ikke er saa meget at ansee for en Produktion som for en Amputation af ham selv« (SKS 1, 39). En sådan selvamputerende virksomhed ville kunne afværges, dersom forfatteren skrev med den fornødne, personlige pondus.¹¹ Problemet angår det vellykkede værks poetik og er altså ikke kun Andersens:

Hvor vanskeligt det er at tilkæmpe sig en saadan Personlighed, kan man ogsaa see deraf, at der i mange ellers dygtige Romaner, findes ligesom et Residuum af Forfatterens endelige Charakter, der som en næsviis tredie Person, som et uopdraget Barn ofte snakker med paa upassende Steder. (SKS 1, 37)

Andersens problem er slet og ret, at hans egen »Person forflygtiger sig til Digt, saa at man virkelig i enkelte Øieblikke fristes til at troe, at Andersen er en Figur, der er løben bort fra en af en Digter komponeret, endnu ikke færdig Gruppe« (SKS 1, 31).¹² Uden at ryste nævneværdigt på hånden slutter Kierkegaard altså fra tekstens æstetiske defekter til et grundlæggende etisk deficit hos Andersen, der skriver kaotisk, fordi han selv er disharmonisk. Men også den modsatte slutning fra manden til teksten forekommer, som når Kierkegaard i en regelret biografisme bekendtgør: »Den samme glædeløse Kamp, som Andersen selv kæmper i Livet, gjentager sig nu i hans Poesie« (SKS 1, 31). Stiltiende forudsætter Kierkegaard i begge tilfælde muligheden af en fuldstændig kongruens mellem skribenten og hans skrift, der skal afspejle hinanden og derigennem tilvejebringe en harmonisk stemning i læseren.

11 Jf. hertil Grete Børsand Heyerdahl: »Først når dikteren har nådd den annen umiddelbarhet blir det altså mulig for ham å være forsyn for sine diktede skikkelser, først da kan han gi dem den rette plass i helheten.« »Ikke 'Kun en Spillemand'?«, s. 103.

12 »Jeg fik dengang det ud af den, at jeg var ingen Digter, men en digterisk Figur, der var løben ud af min Gruppe«, skriver Andersen i *Mit Livs Eventyr*, hvor han også mindes, at man i sin tid spøgefuldt bemærkede, »at kun Kierkegaard og Andersen havde læst Bogen ud«, *Søren Kierkegaard truffet*, s. 50.

»Livs-Anskuelse«

Forestillingen om dette isomorfe forhold mellem skribent og skrift forbinder sig til et eksistentielt formprincip, som Kierkegaard betegner med termen »Livs-Anskuelse« og introducerer med følgende *tour de force* af en definition:

En Livs-Anskuelse er nemlig mere end et Indbegreb eller en Sum af Sætninger, fastholdt i sin abstrakte Hverkenhed; den er mere end Erfaringen, der som saadan altid er atomistisk, den er nemlig Erfaringens Transsubstantiation, den er en tilkæmpet af al Empirie urokkelig Sikkerhed i sig selv, hvad enten den saa blot har orienteret sig i alle verdenslige Forhold (et blot humant Standpunkt, Stoicisme f.Ex.), der derved holder sig uden for Berøring med en dybere Empirie – eller den har i sin Retning mod Himlen (det Religieuse) deri fundet det Centrale, saavel for sin himmelske som sin jordiske Existents, har vundet den sande christelige Forvisning (...). (SKS 1, 32)¹³

Det bemærkelsesværdige ved Kierkegaards definition er ikke mindst, at den opridser strukturen af den type bevidsthed, der er dannelsesromans kunstneriske forudsætning og regulerende princip. »Erfaringens Transsubstantiation« kan læses som Kierkegaards betegnelse for den selekterende og refleksive aktivitet, der udøves af en sådan bevidsthed, når den omdanner ubearbejdet empiri til poetisk realisme og derved sikrer værket mod kontingens og indre opløsning. Den kierkegaardske »Livs-Anskuelse« abonnerer derfor lige så lidt på abstrakt viden uden forbindelse til erfaringen som på erfaringer uden ledsagelse af refleksion. Hvor Kierkegaard skriver »Livs-Anskuelse«, kunne han altså, det er min påstand, have skrevet »Dannelse« – vel at mærke eksistentiel dannelse, individuation, identitetsdannelse.

Nu har den kristne metafysik, der i citatet formelig hvælver sig som en katedral over den kierkegaardske »Livs-Anskuelse«, et problematisk forhold til dannelsesromanens overvejende immanente forløbsstruktur, som almindeligvis afgrænser sig over for transcendent tildragelser og sjæl-

13 Jf. de sproghistoriske refleksioner over »Livs-Anskuelse«, der findes hos Johan de Mylius, »Af en endnu Levendes Papirer læst af Johan de Mylius«, *Den udødelige. Kierkegaard læst værk for værk*, s. 22f.

dent tilkender Gud nogen afgørende andel i heltens historie. Som ønskede han særskilt at udhæve denne konflikt mellem de menneskelige vejledere og den guddommelige styrelse, griber Kierkegaard til en teologisk terminologi, når han skal karakterisere den vellykkede (dannelses)roman og dens skabende ophav:

En Livs-Anskuelse er egentlig Forsynet i Romanen, den er dens dybere Eenhed, der giver denne at have Tyngdepunktet i sig; den befrier denne fra at blive vilkaarlig eller hensigtsløs, idet Hensigten overalt er immanent tilstede i Kunstværket. (SKS 1, 36)

Ved at anvende »Forsynet« i sin karakteristik tilkendegiver Kierkegaard, at han tænker sig den vellykkede (dannelses)roman som en mere eller mindre sekulariseret transformation af den kristne frelseshistorie, en omvendt transsubstantiation. Litterært svarer Guds ubikvitet med andre ord til forfatterens allestedsnærværende intentionalitet. Det litterære værk bliver en immanensens theodice.¹⁴ »Der maa i Romanen«, hed det da også helt karakteristisk, »være en udødelig Aand, der overlever det Hele«. Den teologiske terminologi er ikke bare dekorativ metaforisk eller stilistisk staffage, men angiver en problematisk og signifikant parallelitet mellem den kristne frelseshistorie og dannelsesromanens forløbsstruktur, hvis virkeliggørelse beror på henholdsvis en transcendent og på en immanent skaber: Den vilje, hvormed Gud opretholder sit skaberværk, skal ideelt set modsvares af forfatterens hensigt med sit kunstværk, *men* – og deraf altså det problematiske i paralleliteten – en sådan symmetri mellem en rent guddommelig og en blot menneskelig virksomhed ophører, når forfatteren mangler den harmoniserende »Livs-Anskuelse«, der kan bringe kunstværket i overensstemmelse med skaberværket, så de to værker kan spejle hinanden.

En forfatters kunstneriske kvalifikationer beror derfor ikke mindst på den dygtighed, hvormed han formår at administrere *det panoptiske pri-*

14 Grete Børsand Heyerdahl, der vælger at omtale dannelsesromanen som en udviklingsroman, bemærker: »Åndserfaringen er et resultat av en dannelsesprocess. Utviklingsromanens digter har som oppgave å vise den 'evige', almene struktur i denne dannelsesprocess. 'Det poetiske' som denne kunstform skal realisere, inntreffer når dikteren makter å gjøre leseren delaktig i åndserfaringen. Denne kunstform er altså en art teodicé, dens oppgave er å åpenbare det eviggyldige og meningsfylte i helhetens skiftende former. (...) Kritikerne [Kierkegaard] finner Kun en Spillemand 'upoetisk' fordi teodicéen mislykkes for Andersen.« »Ikke 'Kun en Spillemand'?«, s. 102; jf. s. 112.

vilegium, der førhen var forbeholdt Gud. Da Kierkegaard i marts 1836 »med faa Ord« ville angive »det mesterlige« ved Goethes *Wilhelm Meister*, fremhævede han da også akkurat »den afrundede Styrelse, der gaaer igjennem det Hele«. (SKS 19, Not 3:5) Mens manøvren angiveligt lykkes for en mesterskribent som Goethe, så mislykkes den tilsvarende for Andersen, der slet ikke evner at styre Christian sikkert gennem romanens farefulde faser, men lader ham gå stedse mere i opløsning mentalt som moralsk.

At dannes er at afdø

Kierkegaard er nogenlunde lige så ordrig, når det gælder den funktion, »Livs-Anskuelsen« skal udfylde i værket, som han bliver ordknap, når det kommer til angivelsen af de eksistentielle betingelser for dens tilvejebringelse. Dertil kan han, som vi skal se, have sine personlige grunde. Enkelte steder berører han dog forholdet direkte, som når han skriver:

Spørge vi nu, hvorledes en saadan Livs-Anskuelse kommer istand, da svare vi, at for den, der ikke tillader sit Liv altfor meget at futte ud, men saavidt som muligt søger at føre dets enkelte Yttringer tilbage i sig selv igjen, maa der nødvendigviis indtræde et Øieblik, i hvilket der udbreder sig et besynderligt Lys over Livet, uden at man derfor i fjerneste Maade behøver at have forstaaet alle mulige Enkeltheder (...). (SKS 1, 33)

Den sande »Livs-Anskuelse« tilvejebringes altså dels ved at indøve tilbageholdenhed i forhold til sin umiddelbare livsudfoldelse, ellers risikerer det afgørende »at futte ud«, dels ved at lade de spontane livsytringer blive ført tilbage i subjektet til videre refleksiv virksomhed. Takket være en sådan tilbageføring indtræder der nemlig »nødvendigviis« en forandring i subjektet, som lidt efter lidt ser sit liv i et nyt lys. Og den selvrefleksion, der fremkommer i subjektet, når spontanitet og ligefremme begæringer bremses, er ifølge Kierkegaard en afgørende betingelse for den kunstneriske virksomheds legitimitet. Enhver med litterære aspirationer påhviler det derfor at »tilkæmpe sig en dygtig Personlighed«, thi det er kun »denne saaledes døde og forklarede Personlighed, der bør og kan producere, ikke den manglekantede, jordiske, palpable« (SKS 1, 37).

Forestillingen om den døde personligheds virksomhed peger ind mod centrum i den »Livs-Anskuelse«, hvis nødvendighed recensionen forfægter, et centrum, hvori udvekslingen mellem æstetisk spontanitet og etisk selvforvaltning finder sted, mellem selvafhændelse og selvovertagelse, mellem private rørelser og deres almengjorte udtryk. Disse faktorer indgår i en kompliceret proces, der tager sigte på subjektets overgang fra en første til en anden umiddelbarhed: At dø er at *afdø*, at dø bort fra denne verden for at genopstå i åndens verden til en *anden* umiddelbarhed.

I dette perspektiv *kan* recensionens titel – der alle dage har drillet¹⁵ – læses som Kierkegaards indirekte tilkendegivelse af, at heller ikke *han* skal findes blandt de afdøde, at heller ikke *han* er fundet værdig til optagelse i de døde poeters klub. Han er tværtimod selv en endnu levende, der lige så lidt som Andersen ligger inde med den forønskede »Livs-Anskuelse«. Kierkegaards kritik af Andersens delvis selvbiografiske værk har for så vidt delvis selvbiografisk karakter. Titlen er ikke en trodsig triumferen, men antyder snarere en slags solidaritet, et ufuldkommenhedens fællesskab. Mod bogens slutning tilkendegiver Kierkegaard da også, at han som *læser* vurderer Andersen helt anderledes end han gør som *kritiker*. Med et vemodigt smil genkalder han sig sit første indtryk af bogen og opfyldes i den grad af en »Taknemlighedsfølelse« mod den forfatter, »hvem jeg skylder det Hele«, at han, Kierkegaard, ikke ønsker at betro sig til papiret. Han foretrækker at hviske Andersen det i øret ved lejlighed og anbefaler ham i samme forbindelse at holde, »hvad jeg med sympatetisk Blæk har skrevet, for det Lys, der ene gjør Skriften læselig og Meningen tydelig« (SKS 1, 57).

15 Man har kaldt den 'gådefuld', 'urimelig', 'mærkelig', 'skruet', 'søgt' og meget mere af samme synonyme skuffe, jf. Bonde Jensen, 56ff. Man har sat den i forbindelse med de to store dødsfald umiddelbart før bogens fremkomst – Poul Martin Møllers i marts og faderens i august – og forbundet den med Kierkegaards forestilling om at skulle dø, inden han fyldte 34. Endelig har man ment, at titlen afspejler Kierkegaards kritik af Andersens skvattede geniopfattelse og lod et geni komme til orde, som ikke var knækket, skønt tilværelsen havde behandlet ham langt hårdere, end det flæb af et postuleret geni, man finder hos Andersen. Besynderligt nok har man imidlertid som oftest overset, at titlen oprindeligt var knyttet til den aldrig fuldførte farce, »Striden mellem den gamle og den nye Sæbekielder«, som Kierkegaard en overgang påtænkte at kalde: »Af Een endnu Levendes Papirer mod hans Villie udgivet af S. Kierkegaard« (*Pap.* II B 3). Når han nogen tid senere genanvender den halvmorbide titel til bogen om Andersen, er genbruget ikke udtryk for almindelig idéforladthed, men motiveret dybt inde i bogens tema, der angår den skrivendes uddøthed eller rettere mangel på samme. Jf. hertil Bonde Jensen: 66ff.

»alter ego« versus »alter idem«

Hvorvidt Andersen nogensinde efterkom Kierkegaards metaforiske anbefaling, ved man ikke, men at Heiberg har holdt Kierkegaards manuskript op mod den forklarende lyskilde, »der ene gjør Skriften læselig og Meningen tydelig«, forekommer sandsynligt. Og dermed har han formentlig fået bekræftet sin formodning om, at skriften, det retoriske – »Stilen« – røber en livsanskuelse, der ikke umiddelbart lader sig forene med de normative kriterier, som recensionen afkræver Andersen. Som Kierkegaard i sin recension kunne frakende Andersen »Livs-Anskuelse« ved at slutte fra skriften i romanen til skribenten bag, således har Heiberg, tør man formode, ved at slutte fra recensionens »Stil« til recensenten bag kunnet konkludere, at heller ikke Kierkegaard var i besiddelse af den fornødne »Livs-Anskuelse« og for så vidt blot parodierte den eksistentielle forlegenhed, han selv befandt sig i. Recensionen er rigtignok ingen roman, men som tekst må den kunne indfri de æstetiske og formmæssige fordringer, den selv gør gældende.¹⁶ At recensionen ikke formår dette, afslører sig blandt andet i de performative modsigelser, som den gør sig skyldig i, når den anholder Andersen for ukontrollerede digressioner, tilfældige indfald og »hele den Underskov af forstyrrende Bemærkninger«, der skyder frem som de besynderligste »Hieroglypher« (SKS 1, 44) – hvilket alt sammen også kendetegner den tekst, Kierkegaard skriver om Andersens tekst. Tilsvarende anklages Andersen for altid at skulle »anstille Sammenligninger« (SKS 1, 42), hvad Kierkegaard selv gør, undertiden i en vild, metonymisk turbulens. (jf. Garff 1995: 22ff.)

Disse modsigelser er dog for intet at regne mod de vanskeligheder, man møder i skriftets forord, der uden at blinke hengiver sig til en 'dekonstruktion' af selve begrebet »Livs-Anskuelse«. I dette forord foretages nemlig en spidsfindig spaltning af forfattersubjektet, hvorved det bliver mere end tvivlsomt, hvem der er »den egentlige Forfatter af denne Afhandling« (SKS 1, 9). Til almindelig moro og ditto forvirring gøres læseren bekendt med, at der i det foreliggende tilfælde ikke er tale om, at »een Sjæl boede i to Legemer«, men om at »to Sjæle boede i eet Legeme«, hvilket har givet

16 At epokens realismebegreb ikke bare bestemmer de kunstneriske motiver hos avantgarden, men tillige får etableret sig som et afgørende kriterium i selve kritikken, er den bærende anskuelse i Claes Kastholm Hansens *Den kontrollerede virkelighed. Virkelighedsproblemet i den litterære kritik og den nye danske roman i perioden 1830-1840*, 1976.

anledning til betydelige »Bryderier« mellem forfatterens »alter ego« og »alter idem« (SKS 1, 9). Bryderierne skyldes blandt andet uenighed om, hvorvidt den skrevne tekst nu også skal trykkes, hvad den ene af de to sjæle har ønsket så lidenskabeligt, at den anden har måttet give efter, dog ikke uden en ængstelse for, at den egentlige forfatter »maaskee ikke i Tide har ladet Tanken christne, og at Nisser og Trolde saaledes have faaet Magt til at lægge en Skifting istedet« (SKS 1, 11).

Hvem de end måtte være, disse nisser og trolde, så har de, vil jeg påstå, haft held til at lægge en »Skifting« i skriftet, for så vidt som den »Livs-Anskuelse«, Kierkegaard efterlyser hos Andersen, bliver undermineret af recensionens eget formsprog. De såkaldte »intetstedshjemmehavende Snakkere« (SKS 1, 50), som Kierkegaard synes at kunne spore i Andersens roman, snakker således ikke blot *med* i Kierkegaards recension, de snakker tillige *over* sig, nemlig i hans retorik, der som recensionens *alter ego* får røbet, at skribenten befinder sig et andet sted, end han foregiver med sine etiske fordringer til Andersen (jf. Garff 1995: 25f.).

At der i Kierkegaards diskurs er kræfter på spil, som ikke lader sig forene med tidens litterære dekorum, har Heiberg formentlig kunnet fornemme, hvorfor han har set sig nødsaget til at takke nej til Kierkegaards recension, hvad han først mundtligt og dernæst skriftligt har meddelt det unge menneske. Det er mod disse kræfter, at Heiberg i det første af sine to breve opstiller det »Værn«, som Kierkegaard mere eller mindre energisk, men forgæves, har forsøgt at respektere.

Den omstændighed, at den første bog om Andersen og Kierkegaards første bog skulle gå hen og blive én og samme bog, er i dette perspektiv slet ikke så påfaldende endda. Tværtimod synes der nærmest at ligge noget, som kunne ligne en historiefilosofisk nødvendighed i dette sammenfald, eftersom Andersen og Kierkegaard begge tegner sig for en frembrydende modernitet.

Hvis man i *dette* perspektiv et øjeblik lader »Verdensaanden« være en »Digter«, så er Andersen og Kierkegaard begge figurer, der er løbet »bort fra en af en Digter komponeret, endnu ikke færdig Gruppe« (SKS 1, 31). Denne gruppe, der blandt andre tæller Heiberg, kendetegnes af en idealistisk enhedstænkning, der i løbet af forholdsvis få årtier går sin opløsning i møde – takket være avantgardister som Andersen og Kierkegaard. Det ufrivilligt ironiske i Kierkegaards kritik er unægteligt, at det netop er i kraft af det subjektive, som han ønsker begrænset hos Andersen, at han selv senere bliver den mest radikalt moderne af de to.

Litteratur

- Fenger, Henning: Kierkegaard-Myter og Kierkegaard-Kilder: 9 kildekritiske studier i de Kierkegaardske papirer, breve og aktstykker, Odense 1976.
- Garff, Joakim: »Den Søvnløse« Kierkegaard læst æstetisk/biografisk, København 1995.
- Garff, Joakim: *Dannelse, identitetsdannelse og dannelseskritik*, i: Joakim Garff (red.): *At komme til sig selv. 15 portrætter af danske dannelsestænkere*, København 2008.
- Hansen, Søren Gorm: *H.C. Andersen og Søren Kierkegaard i dannelseskulturen*, København 1976.
- Hansen, Kastholm Claes: *Den kontrollerede virkelighed. Virkelighedsproblemet i den litterære kritik og den nye danske roman i perioden 1830-1840*, København 1976.
- Heiberg, Johan Ludvig: *Prosaiske Skrifter*, bd. 2, København 1861.
- Heyerdahl Børsand, Grete: »Ikke 'Kun en Spillemand'? Idéhistorisk blik på H.C. Andersens Romaner«, i: *Idehistoriske smuler. Essays om litteratur og filosofi, kjærlighet og undertrykkelse – om Hegel, Kierkegaard, H.C. Andersen, Freud, Hermann Hesse, Adorno*, Oslo 1979.
- Jensen Bonde, Jørgen: *Jeg er kun en digter. Om Søren Kierkegaard som skribent*, København 1996.
- Kühle, Sejer: *Søren Kierkegaards Barndom og Ungdom*, København 1950.
- de Mylius, Johan: *Myte og roman: H.C. Andersens romaner mellem romantik og realisme: en traditionshistorisk undersøgelse*, København 1981.
- de Mylius, Johan: *Af en endnu Levendes Papirer læst af Johan de Mylius*, i: Tonny Aagaard Olesen og Pia Søltøft (red.): *Den udødelige: Kierkegaard læst værk for værk*, København 2005.
- Sørensen, Villy: *Digtere og demoner*, København 1959.

- Søren Kierkegaards Skrifter*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn, Joakim Garff, Anne Mette Hansen, Johnny Kondrup, Tonny Aagaard Olesen m.fl., bd. 1-55, København 1997-2012.
- Kirmmse, Bruce H.: *Søren Kierkegaard truffet. Et liv set af hans samtidige*, København 1996.

Jubilæumsanmeldelse

Johan Fjord Jensen: Den ny kritik.

I anledning af 60-året

Af Jan Rosiek

Da Johan Fjord Jensen udgav *Den ny kritik* i 1962, var det første gang i dansk sammenhæng, at en udenlandsk litteraturteori fik en selvstændig introduktion i bogform. Han nævner selv, at Stanley Edgar Hymans *The Armed Vision* (1948, rev. 1955) var hovedkilden til det skandinaviske kendskab til de engelske og amerikanske nykritikere. Hans egen bog bygger også på dette værk samt på René Wellek og Austin Warrens *Literary Theory* (1949) og fjerde bind af Cleanth Brooks og William K. Wimsatts *Literary Criticism* (1957), snarere end på førstehåndslæsninger.

Bogen er et klart komponeret og skrevet oversigtsværk, hvor man føler sig i sikre hænder i forhold til de store linjer, men også kan nyde Fjords egen stil, fx denne præcise og finurlige karakteristik af *connaissseuren* som type: »Kenderne – i reglen aldrig litterater og andre skønånder – udgør et lille, men eksklusivt broderskab. De er nået ud over den alder, hvor litteraturvidenskaben tages alvorligt. Tilbage er gourmet'ens forfinede nydelse af de litterære retter« (57f.).

Bogen falder i to hoveddele, »Historismen« og »Den ny kritik«. I den første præsenterer Fjord den metodologiske udvikling inden for litteraturforskningen. Han noterer med utvetydig sympati det nødvendige opgør med den historistiske optik og den filologiske metode samt den dertil knyttede positivistiske videnskabsteori. Denne tradition kommer under stærkt pres i 1920'erne, i store træk parallelt med eller foregrebet af tysk *Geistesgeschichte* og russisk formalisme. Et centralt angrebepunkt er den atomistiske akkumulation af fakta, fx biografiske eller stilistiske, som er den dominerende praksis i den videnskabelige nulfejlskultur, der ikke giver særlig frugtbare resultater. Og som i parentes bemærket nu måske er på vej tilbage med attraktionerne i *big data*, som i hvert fald sparer forskerne for megen frugtesløs samlervirksomhed, mens greb og formål bortset fra den digitale oprustning ikke er så forskellige.

Fjord sammenfatter kritikken af historismen i seks punkter, der angiver et program for den fremtidige omgang med litteraturen (63f.): 1. krav om helhed og enhed; 2. digteren opfattet som originalt og frit skabende, ikke som bestemt af eksterne faktorer; 3. krav til forskeren om kritisk indfølelse og æstetisk forståelse; 4. teksten i fokus frem for de kontekstuelle kendsgerninger; 5. helhedsorienteret stilistik, ikke endeløse kataloger; og 6. kvalitativ indsigt (hvad der vel ret beset svarer til den æstetiske forståelse i pkt. 4). Den angelsaksiske nykritik virkeliggør programmet i analytisk praksis.

I anden dels første afsnit, »Bevægelsen og strømmingen«, gennemgås den ny kritiks persongalleri, hvor Fjord, efter mit skøn korrekt, udpeger Cleanth Brooks, John Ransom, William Empson og R.P. Blackmur som de bedste læsere. Ligeledes ukontroversielt ser han T.S. Eliots *The Sacred Wood* (1920) og I.A. Richards' *Principles of Literary Criticism* (1924) som de første hovedværker.

Det følgende afsnit om »Doktrinen« falder i tre kapitler, der behandler henholdsvis autonomi, struktur og metode. Hvad angår autonomi, er det vigtigt at skelne mellem ontologi og metode. I den leksikale stikordsliste defineres autonomi som »den opfattelse, at digterværket eksisterer som en selvgyldig fra sine historiske forudsætninger frigjort totalitet« (145). Samstemt hermed bestemmes autonomiteorien forud som »teorien om digtningens selvgyldige eksistens« (92), men straks efter trækkes denne ontologiske bestemmelse tilbage og erstattes af et heuristisk eller metodologisk synspunkt, hvor det mindre problematisk hævdes, at »digtningen ikke udelukkende så dog i det centrale lader sig erkende og studere som en selvafsluttet helhed« (92). Tilgangen må forstås som en reaktion imod positivistiske kausalforklaringer af værker, men også som kant til propagandistiske eller moralistiske forhåndsprogrammer. Men Fjord undlader enhver uddybning af implikationerne i »selvgyldig«. Man kunne have ønsket sig en refleksion over alternative gyldighedsleverandører. Teologien? Moralen? Historien? Senere blev det en genkommende anklage efter 1968, at nykritikken var ahistorisk, hvad den nok ikke var. Den delte blot ikke den marxistiske historiefilosofi, men flere nykritikere abonnerede på en indforstået historisk forfaldsdiagnose, som ikke behøvede ekspliciteres, og som holdt sig på lang afstand af enhver deterministisk historie og deraf følgende videnskabsteori.

I forbindelse med udlægningen af strukturteorien nævnes en række af de kriterier, som afgjorde kanon i den engelsk-amerikanske lyrik, og som også styrede vurderingen af den danske lyrik i 1960'erne: *inclusion, pa-*

radox, irony, tension. Til gengæld gjorde de danske kritikere mindre ud af forsoningsaspektet, skønt Fjord jo selv gennem hele sin karriere var glad for helheder. Denne bekendelse til helheden beror på et beundringsværdigt ønske om mental og social harmoni, men den kan også betragtes mere skeptisk som en manglende tolerance over for forskelle. Og det var vel netop en sådan tolerance, der samlede den poststrukturalistiske generation af litterater. Her var der ingen interesse for at påvise, hvorledes et værk (som nu hed en tekst) i sidste instans udgjorde en helhed. I Fjords tekstanalyse udmundede det i et bestemt værkbegreb (»digtningens *form* og digtningens *indhold* betragtes som en ubrydelig *enhed*« [98, Fjords kursiver]), som var nemmere at erklære end at eftervise i praksis, især i forhold til prosaværker. Den kulturradikale klagesang over den moderne verdens splittelser påvirkede således også tekstlæsningens præmisser, og den skulle senere i 1960'erne forvandle sig til utopisk socialistiske forhåbninger.

I sammenfatningen tager Fjord højde for vanskeligheden ved at indpasse samtlige kritikere i doktrinen, og bemærker beskedent, at hans bog har handlet om prominente (engelske og amerikanske) kritikere i perioden 1920-50. For dem alle gælder det dog, at distinktionen mellem *scholar* og *critic*, forsker og anmelder, ophæves, hvad der peger begge veje: den kritisk-æstetiske vurdering med henblik på kanonisering bliver også forskerens pligt, og anmelderen tvinges bort fra sin impressionistiske subjektivisme. Trods mange forskelle i udformningen var nykritikerne tillige fælles om interessen for tekstanalyse, der sammen med helhedsbetragtningen og det æstetiske blik var netop det nybrud, der adskilte nykritisk nærlæsning fra fx fransk *explication de texte*. Afsluttende konstaterer Fjord, at nykritikkens skabende periode er forbi, hvad jo sandt var i 1962.

Fjords bud på den aktuelt skabende kritik sammenfattes i begrebet om perspektivisme, lært af Wellek og gentaget som udgangsbøn. Det er knap nok nykritisk, men meget welleksk – men Wellek var jo også først og fremmest, som Fjord selv i denne bog, kritikhistoriker. Han var snarere *scholar* end *critic*, selv om han som nævnt sammen med Austin Warren skrev det, der blev nykritikkens teoretiske hovedværk. Fjords promovering af perspektivisme afslører allerede her hans utålmodige forhold til autonomidoktrinen, hvad man jo også kunne konstatere i hans samfundsengagerede, kulturradikale manifest om *Homo manipulatus* (1966).

Fjord nævner i indledningen, at litterærvidenskabelige metoder baseres på »litteraturteorier, der igen forholder sig til tidsaldrenes ledende filoso-

fiske ideer« (7). Selvom det er et ublu krav at kræve en historisk refleksion over egen samtid, er det i mindste fald ærgerligt, at Fjord end ikke forsøger at virkeliggøre dette løfte om at forbinde den ny metode med samtidens filosofi. Så kunne man måske også have fået øje på det, der for nogle var tiltrækkende i den immanente nykritiske læsning. Den tilbød jo et apolitisk helle for dem, der havde været forbundet med nu mere eller mindre diskrediterede politiske, ofte *de facto* racistiske paradigmer – de velkendte totalitarismer nazisme og stalinisme, men også de nykritiske *Agrarians*, der kastede stjalne øjne efter de amerikanske sydstater før borgerkrigen og ophævelsen af slaveriet. I Danmark blev nykritikken som bekendt forbundet med det stik modsatte, nemlig et kulturradikalt emancipationsprogram, selv om baggrunden socialt lignede den amerikanske lige efter anden verdenskrig, med en tilsvarende tilgang af kulturelt kapitalfattige studerende, der gjorde de tekstimmanente metoder umiddelbart attraktive og brugbare. Fjord bemærker alliancen med den angelsaksiske højmodernisme: »den opstod som teoretisk og *metodisk overbygning til en kompliceret modernistisk digtning*« (133, Fjords kursiv). Det samme gjorde sig gældende i de danske nykritikers alliance med konfrontationsmodernismen, der excellerede i sværttilgængelige, surrealistiske ekspeditioner ind i det ubevidste.

Den ny kritik giver et fint billede af litteraturforskningens *state of the art* i 1962. Fjords interesser hinsides nykritikken gik i en anden retning, som man kan følge i *Efter guldalderkonstruktionens sammenbrud I-III* (1981), (herefter EGS), en samling af hans spredte arbejder fra de foregående to årtier. Det daterer introduktionen, at den ikke har noget blik for det, der ud over marxismen litteraturteoretisk var under opsejling, i Tyskland (receptionsæstetik), Frankrig (fænomenologi og strukturalisme) og USA (dekonstruktion). Det skal her nævnes i stikord: hermeneutik, retorik, æstetik, poetik og den sproglige vending.

Det er påfaldende, at Fjord ikke finder plads til at nævne hermeneutikken, som jo ellers er snævert forbundet med den tyske åndshistorie, som han gengiver så detaljeret. Men hans ukendskab (eller bevidste fravalg af filosofi?) viser sig, da han i en af analyserne forstår dialektikken mellem del og helhed udelukkende stilistisk, ikke som et hermeneutisk greb (EGS 31). Den fornyede interesse for retorikken i 1960'erne gjaldt dels dens systematik, dels dens interesse for troper og sine steder også dens performative interesser. Stilistikken er jo retorikkens afløser, men efter Fjords mening ikke tilstrækkelig frigjort fra denne. Han beklager dens reminiscenser i stilistikken, og forstår retorik som et skematisk kategori-

alsystem, der på grund af sin skarpe skelnen mellem form og indhold ikke lever op til den ønskede enhedsfordring. Æstetik er *the missing link* mellem filosofi og litteraturteori, men spiller ikke nogen rolle for Fjord. Kant nævnes slet ikke og Hegel kun en enkelt gang som fjern inspirationskilde til den tyske *Geistesgeschichte*. Man savner her en dybere diskussion af William K. Wimsatt, som vel var nykritikkens mest filosofisk og æstetisk skolede teoretiker. Heller ikke poetik inddrages som et interessefelt for litteraturforskningen. Endelig møder man den forventelige skepsis over for den nyeste sprogdigtning i anledning af Steffen Hejlskov Larsens bog om sproget som et billede af Danmark. Fjord insisterer på, at litteratur handler om forestillinger (EGS 122), ikke sprog, en sådan interesse dæmoniseres som – »dæmonisering« (EGS 125).

Fjord er som nævnt meget afhængig af sekundærværker. Vil man have andet end solidarisk parafrase, fx kvalificeret teoretisk diskussion af nykritikkens nærlæsningsmodel og oplysning om, hvad den videre udviklede og afviklede sig til hos Fjord, skal man gå til første bind af *Efter guldalderkonstruktionens sammenbrud*. Her finder man hans artikler om nykritik fra 1960'erne, især oplysende i serien med undertitlen »Problemer og analyser I-VI« (1963-69). Hvad Fjord allerede selv havde praktiseret punktvist i prisopgaven om *Turgenjev i dansk åndsliv* (1961), udfoldede sig nu i en række stilistisk orienterede analyser, som han selv varedeklarerede præcist som »den psykologiske strukturteori, gestaltteorien, overført på litterært stof« (EGS 31). De sigter mod at karakterisere værkets stilholdning som enhed og helhed, en forkærlighed, der også fulgte ham ind i den programmatisk ideologikritik. Disse analyser forekommer mig at være de mest solide og teoretisk konsistente og interessante i tiden, i højere grad metode- og netop problembevidste end de journalistisk-pædagogiske tiltag hos Hejlskov, Torben Brostrøm og Finn Brandt-Pedersen. En undtagelse her er Finn Stein Larsen, som jo også, iblandet lidt fænomenologisk *common sense*, lagde sig i Fjords stilhistoriske kølvand med analyserne i *Prosaens mønstre* (1971).

Fjords læsninger bevæger sig fra nykritiske skoleeksempler til kollisionen med metodens grænser. Via en modstilling mellem den bevidste sigen og den ubevidste gøren, mellem bevidsthed og adfærd, erkendte værdier og faktisk udfoldelse, når han i 1968 frem til ordet »ideologiske« (EGS 147) og en ideologikritisk læsning af en Winther-idyls usagte erotiske understrøm. Herefter var vejen banet for den marxistiske historisk informerede ideologikritik. For udviklingen af dansk tekstanalyse var det

uheldigt, at den teoretisk mest funderede læser så ubetinget brød med nykritikken, når han bedre end nogen kunne have diskueret den, men altså fandt det uvæsentligt at gøre det. Det skadede måske også diskussionen, som blev fattigere, da nærlæsningen efter ideologikritikkens hegemoni vendte tilbage i dekonstruktive gevanter i 1980'erne.

Anmeldelser

Ebba Hjorth (hovedred.), Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete Korvenius Jørgensen og Laurids Kristian Fahl (red.): Dansk i samspil. Dansk Sproghistorie bind 5. København og Aarhus, Det danske Sprog- og Litteraturselskab & Aarhus Universitetsforlag, 2021. 380 sider. ISBN 978 87 7184 166 4. Vejl. pris: 329,95 kr.

Den store sproghistories femte bind er nu landet hos seriens læsere, og det er som hidtil en fornøjelse at gå i gang med det store, fyldige bind og de mange problemer og perspektiver som en fremstilling i dette omfang tilbyder. Der er steder der har sine svagheder, men det meget gode indtryk fra seriens første bind bliver dog stående. Serien mangler nu kun ét bind, bindet om forfatternes dansk. Her vil serien løfte en opgave som tidligere sproghistorier kun har berørt perifert. Men det gælder i virkeligheden også dette bind, der behandler dansk i samspil med en lang række andre sprog. Emnet har allerede været berørt i bind 2 i diskussionen af låne- og fremmedord i ordforrådet. I dette bind er opgaven mere generel: Det handler om hvordan dansk har fungeret i socialhistorisk og kulturhistorisk sammenhæng med andre sprog gennem tiderne. Det er et fascinerende emne der fører læseren det meste af verden rundt. Man kan dog spørge om bindet ikke havde stået sig ved at få præciseret hvad den historiske og demografiske baggrund for disse kontakter er. De fleste afsnit har mere eller mindre fyldige historiske introduktioner der forklarer konteksten for sprog møderne, men i mange tilfælde må man mindes sin Holberg og anmærke at autor godt måtte have gjort sin introduktion noget vidtløftigere. Anmelderen tillader sig derfor at elaborere lidt på de generelle aspekter af emnet for på den måde at få etableret en kritisk vinkel på stoffet.

Ingen sprog eksisterer i isolation; undtagelserne er uendeligt få og i virkeligheden både socialt og psykologisk marginale. Men to sprog indgår ikke i samspil på helt samme måde i alle situationer. Groft sagt kan et sprog optræde som et magtens sprog eller som et afmagtens sprog. Dansk har haft begge roller i mange situationer. Et sprog kan være det rimeligste valg i spontan omgang mellem mennesker der ikke kender hinanden på forhånd, eller det kan være et specielt valg der markerer særlige kulturelle præferencer. (Nedenfor bruger jeg ordet 'folkesprog' i den første betydning, vel vidende at denne term langt fra er så selvfølgelig som den kan tage sig ud.) Et sprog kan også fungere som formidlende for nye kulturimpulser, eller det kan være modtager af den slags impulser. Igen

har dansk haft begge roller i forskellige situationer. Vi tænker gerne på sprog som kommunikationsmidler der gør det muligt for mennesker at have kontakt indbyrdes, men sprog kan også fungere som identitetsmarkører, afgrænsninger mellem *dem* og *os* og signaler om afstande, socialt og psykologisk. Igen finder vi dansk i mange forskellige funktioner. Et sprog kan være det typiske kommunikationsmedium for et væsentligst énsproget lag, eller det kan være ét af et flersproget befolkningslags muligheder. Sprog kan være støttet af tungtvejende samfundsstrukturer, frem for nogen skolesystemet, eller de kan savne institutionel opbakning. Alle disse muligheder hører til i forståelsen af hvordan et sprog fungerer i samspil med andre.

Nu er det jo ikke fordi de mange skribenter ikke reflekterer over disse problemer, tværtimod. Hvad anmelderen gerne havde set, var at disse problemer var kommet tydeligere og mere systematisk til syne i de enkelte afsnit og i bindets overordnede kapitler. Rent faktisk er der slet ikke noget overordnet kapitel, kun et meget kort forord, og det er nok dér problemet ligger.

Dispositionen i bogen er sådan at der er to overordnede afsnit; det første hedder »Dansk i verden« og det andet »Andre sprog i Danmark«. I bogens første del er emnet tilfælde hvor dansk er blevet anvendt uden for landets grænser, i den anden del er emnet sprog der er blevet anvendt inden for landets grænser. Denne disposition er umiddelbart indlysende, men den gemmer på nogle vanskeligheder som redaktionen nok burde have taget eksplicit stilling til.

»Landets grænser« forstås tydeligvis (selv om det aldrig siges direkte, bortset fra en faktaboks som jeg vender tilbage til nedenfor) som de grænser der har gældt siden 1920, og anvendelsen af dette kriterium medfører så at såvel den udenrigske som den indenrigske afdeling får et noget blandet præg. De fire første afsnit i udenrigsafsnittet behandler dansk sprogs funktioner i Norge og Grønland, samt på Island og Færøerne, de næste tre England, Normandiet og det amerikanske kontinent. Derefter følger afsnit om de danske tropekolonier, samt Skåne og Sydslesvig, og til slut om dansk i EU, i Norden og på udenlandske universiteter. Det der binder afsnittet sammen, er egentlig kun grænserne fra 1920; fællesnævneren er at dette er situationer hvor dansk har været i brug uden for disse grænser, men hvad det blev brugt til af hvem kommer ikke så meget i fokus som man kunne have ønsket.

Hvis man vil arbejde sig baglæns i tiden fra 1920, kan man på den ene side konstatere at sprogformer som med rimelighed kan regnes som varianter af dagens dansk, har været det indiskutable sprogvvalg langt på den anden side af 1920-grænsen; det gælder Slesvig, og det gælder Skåne, Halland og Blekinge. Det er nok meget karakteristisk at afsnittet om dansk i Sydslesvig begynder med en faktaboks der i allerhøjeste grad markerer problemerne ved bogens disposition. Afsnittene om

Norge, Færøerne, Island og Grønland har en anden fællesnævner, nemlig spørgsmålet om det danske monarkis lejlighedsvis ekspansive tilbøjeligheder, i dette tilfælde overtagelsen af det middelalderlige norske monarki og dets tilliggender. Det er disse begivenheder der har medført at dansk i kraft af sin stilling som den militære og administrative magts sprog har gjort sig gældende i det middelalderlige Norges gamle provinser. Der ligger nogle ret vanskelige problemer omkring folkesprog og magtsprog i alle disse forhold. I en del tilfælde kompliceres de af at der er flere folkesprog på færde. Nogle af disse sprog var tæt beslægtet med dansk (det som Heinz Kloss kalder 'udbygningsprog' ('Ausbausprache')), mens andre i enhver henseende var forskellige (med Heinz Kloss' begreb 'afstandssprog' ('Abstandsprache')). Mens sprogformen i dele af det norskes fastland måske ikke var så forskellig fra middelalderligt dansk igen, blev distancerne tydeligere jo længere mod vest man kom inden for de nordgermansk-talende områder, og på Grønland var der tale om et klassisk afstandsforhold hvor ingen semikommunikation var mulig. Næsten overalt er det en forstyrrende faktor i det oldenborgske kongedømmes magtudøvelse at magten i dette tilfælde var tosproget: dels dansk-talende, dels tysktalende. Det sidste især når det kom til militære anliggender. (Dette er ikke det eneste der er at sige om tysk, bemærkes det i forbiarten.)

Man kan sige det meget firkantet på denne måde: Den nogenlunde historisk bevandrede læser har formentlig i alle disse tilfælde så meget kontekst parat at det ikke bliver noget videre problem at læse og benytte bogen. På mange måder havde redaktionen dog nok stået sig ved at udstyre bindet med et overblikssnit der kunne have kommenteret på magtforhold, grænsedragninger og social lagdeling af sprogsamfund. Det ville være noget af en tung opgave at skrive sådan et afsnit, men jeg tror det ville have været nyttigt.

Mange af udenrigsafsnittets emner er grundigt gennemarbejdet af forskningen, f.eks. den skæbne som dansk (eller om man vil, østnordisk) fik i England og Normandiet i og efter vikingetidens ekspansionsperiode. Andre områder er mere friske fra fad; det gælder f.eks. undersøgelsen af danskbrugen blandt udvandrere til USA, Canada og Argentina. Her kan bindet trække på væsentlige nye forskningsresultater. Mindst lige så interessant er de dugfriske undersøgelser af dansk i forhold til kolonierne i Caribien, Afrika og Indien. Især de to første er forbundet med et meget dystert aspekt af danskeres færd i verden, nemlig slavehandlen. Her kommer der en mængde interessante og perspektivrige oplysninger for en dag, frem for noget om tidlige forsøg på at beskrive afrikanske sprog i relation til dansk. Ligeledes er den sproglige pragmatisme i kolonierne interessant. I de tidlige faser har det tilsyneladende ikke haft nogen signalværdi hvilket sprog der blev kommunikeret på, bare kommunikationen kom frem. Kun i Dansk Vestindien ser det ud til at man i den allersidste fase af den danske kolonitid gør et forsøg på at

bibringe indbyggerne noget dansk. Meget betegnende på den ikke så heldige måde er det at de indbyggere i Dansk Vestindien der beherskede dansk bedst, ofte havde lært det ved at afsone langvarige fængselsstraffe i den europæiske del af riget.

På en vis måde er hovedafsnittet om andre sprog i Danmark lige så heterogent. De fem første afsnit – Latin, Tysk & nederlandsk, Fransk, Engelsk og Russisk – behandler sprog hvis førstesprogstalende kun i beskedent omfang har beboet dansk jord. Når disse sprog er relevante i sammenhængen, skyldes det deres position som kultursprog, for fleres vedkommende sågar overnationale kultursprog. Det har været nødvendigt af forskellige eksterne hensyn at i hvert fald nogle af Danmarks indbyggere beherskede dem ved siden af dansk, og beherskelsen har givet social prestige. De sidste afsnit – Polsk, Romani, Jiddish, De nordiske sprog, Grønlandsk og Nyere indvandrersprog – handler derimod om sprog der er blevet talt inden for landets grænser af indvandrere med et afstandssprog som førstesprog; svensk og norsk er som mere eller mindre gensidigt forståelige sprogformer undtagelsen herfra. Disse forskelle spejler sig i høj grad i fremstillingernes substans. Hvor de første fem afsnit behandler kulturimport og fremmedsprogs status i undervisningen, behandler de sidste afsnit flere forskellige emner, centreret omkring pleje af arvesprog og rammer for fastholdelse af videreført kultur. Igen er der problemer som i grunden er fælles, men som kun meget perifert kommer op til overfladen, nemlig spørgsmålet om status ved sprogbeherskelsen. Meget firkantet sagt kommer forfatterne ikke for alvor ind på det klassiske sprogpolitiske problem at beherskelsen af visse fremmedsprog skaber prestige og beundring, mens beherskelsen af andre fremmedsprog nærmest er med til at sikre den talende en plads tæt på bunden af samfundet.

Der er ét sprog der falder temmelig kraftigt ud af næsten alle kategorier i positionen: tysk. Tysk har gennem det meste af Danmarkshistorien haft en meget kompleks position derved at sproget har gjort sig gældende indenlands på mange forskellige måder. Til og med dækker *tysk* i dette bind flere sprogformer; afsnittet om tysk i Danmark gør en del ud af forskellen mellem nedertysk og højtysk, men i afsnittet om Sydslesvig skelnes ikke konsekvent. Det sidste er virkelig uheldigt, set i lyset af de status- og domæneproblemer der er mellem disse to sprogformer inden for det tysksprogede område selv – status- og domæneproblemer der også har gjort sig gældende i fuldt omfang på dansk (eller, om man vil, oldenborgsk) grund.

Konsekvensen af delingen er at ingen af de afsnit der behandler tysk, får hele historien med. Helt frem til begyndelsen af det 19. århundrede er børn vokset op som borgere i den danske helstat (fra Altona til Nordkap) med tysk som første talesprog eller som første skriftsprog. Indtil 1600 har 'tysk' i den slags sammenhænge som hovedregel betegnet nedertysk, men efter 1600 kan det betegne en dobbelt-

hed, hvor talesproget måske var mere eller mindre nedertysk præget, men hvor skriftsproget var tilstræbt højtysk. En del af disse børn har haft forældre der selv var indvandret, men der har også været omfattende fastboende befolkningsgrupper for hvem en form for tysk var det naturlige førstesprog. Disse gruppers sociale stilling har været en meget blandet landhandel: lige fra samfundets øverste etager blandt jordejere og officerer ned til håndværkerne i byerne og i Slesvig også beboerne på landet. Danmark var en fast del af tyske håndværkssvendens vandringsveje, så indvanderne har haft alle mulige tyske varianter med.

Den geografiske og tidsmæssige spredning har også været stor. I Slesvig har der fundet et sproskifte sted, idet landbefolkningen skridt for skridt er skiftet til plattysk og sidenhen til højtysk; den proces redegør Karen Margrethe Pedersen (SDU) for, glimrende og med mange tankevækkende detaljer. I resten af kongeriget er det hovedsagelig de største byer hvor tysk har haft en central rolle i perioden 1500-1800. I købstæderne nord for Kongeåen fandtes tyske menigheder i København, Bergen og Helsingør, samt i Fredericia. I Odense blev Skt. Hans kirke i det 18. århundrede brugt til tysk gudstjeneste ved siden af dansk (*Danmarks Kirker IX Bd. 3 s. 1223*), særligt med henblik på de professionelle soldater i garnisonen, men en separat tysk kirke var tilsyneladende ikke nødvendig hér, til trods for Odenses størrelse og position. Trods tilstedeværelsen af tyske håndværkere og soldater, især i det 18. århundrede, har provinsbyerne i øvrigt tilsyneladende ikke haft tysk gudstjeneste i noget videre omfang, et forhold som kunne være interessant at gå nærmere ind på. Til gengæld har det ikke været noget problem at forhandle med provinsbyernes myndigheder på tysk; eksempelvis skriver en stor del af de orgelbygmestre der er aktive i monarkiet i perioden 1600-1800, aldrig på dansk med kirkerne. Hertil kommer så alle de andre aspekter af den oldenborgske fællesstats partielle tysksprogethed; for blot at nævne et eklatant eksempel havde tysk litteratur næppe haft Klopstocks *Messias* uden den rigelige understøttelse som forfatteren fik fra det danske hof.

Alt dette er i sig selv tegn på hvor væsentlig en rolle i samfundet tysk har spillet. Man kan sige det lidt paradoksalt at man ikke burde kunne skrive dansk sproghistorie uden at tage tysk med. I mine øjne er tysk blevet marginaliseret lidt for grundigt i den foreliggende fremstilling. Ganske vist levede mere end 90% af landets befolkning på landet som landbrugere før år 1800, og bortset fra dem der som Jeppe på Bjerget ufrivilligt kom i militærets kløer, kunne denne befolkningsgruppe nok klare sig helt og holdent uden tyskfærdigheder. For den resterende del af samfundet, adel, borgere, præster og håndværkere, har tysk derimod haft en central rolle som et nødvendigt og meget brugbart andetsprog der sikrede muligheden for at komme i kontakt med det øvrige Europa. Hele denne komplekse historie havde det været fint at få mere med af.

Afsnittene om andre sprog i Danmark leverer alle en solid beskrivelse af deres emne. Mest overbevisende er i mine øjne Peter Zeebergs elegante og pointerige fremstilling af latinens historie. Selv om det var en meget begrænset kreds der havde adgang til latin (hvilket Zeeberg påpeger meget omhyggeligt), havde sproget alligevel en betydelig social funktion, dels indadtil som statussymbol, dels udadtil som kommunikationsmiddel. Når dele af Holbergs forfatterskab, også et fiktivt værk som *Niels Klim*, er skrevet på latin, hænger det sammen med at man gennem brugen af dette sprog var i stand til at nå et veldefineret og betydningsfuldt udsnit af befolkningen i resten af Europa. Stedvis opstår der en vis redundans i fremstillingerne fordi vægtningen af fremmedsprogene har svinget så meget. Mens tysk og fransk ret tidligt fik plads i gymnasierne, tog det sin tid for engelsk; samtidig var spørgsmålet om hvilket sprog der skulle være første fremmedsprog, også til debat. Før 1864 var det selvsagt tysk, men i lyset af tabet af Slesvig-Holsten vandt fransk for en tid førertrøjen før engelsk fejede alt af banen. Det er især Niels Davidsen-Nielsen der får trukket dette interessante sprogpolitiske problem frem i sin fremstilling af hvordan engelsk fik status som første fremmedsprog.

Helt for sig selv står endelig afsnittet om døves tegnsprog i Danmark. Her leverer Elisabeth Engberg-Petersen en grundig og vigtig introduktion til et felt som sikkert er ret ukendt territorium for de fleste.

Skal man sammenfatte, leverer dette bind hvad det skal levere. Det havde sikkert været klogt at give lidt mere baggrundsstof om sprog mødesituationerne og deres karakter, og dispositionen af stoffet er måske ikke altid helt gunstig, som påpeget, især hvad angår de allestedsnærværende tyske sprogformer. Der er også i dette bind steder hvor krydshenvisninger havde været nyttige, f.eks. s. 150, hvor mange læsere nok ville kunne bruge henvisning til en nærmere beskrivelse af de danske lydlove som omtales kort. Anmelderen noterer med tak at der i afsnittet om tysk og nederlandsk er blevet plads til en gennemgang af de fremmedord fra nederlandsk der ikke nåede bind 2. Illustrationsdelen er som sædvanlig vældig flot og gør sig grundigt gældende i bogen. I mange tilfælde spiller illustrationerne et fint kontrapunkt til teksten. Her vil jeg nøjes med at fremhæve billedet s. 255, der meget elegant spidder brugen af engelsk som kommunikationsmiddel mellem danskere. I andre tilfælde er det stadig som om illustrationer kan finde plads for billedets skyld. Det gælder så forskelligartede billeder som Paul Fischers »En dame stiger ind i en drosche« s. 259 og udsnittet fra en Asterix-serie s. 99; i begge tilfælde leder jeg forgæves efter motivationen i brødteksten.

Johnny Kondrup (hovedred.), Britta Olrik Frederiksen (red.), Christian Troelsgård (red.) og David Bloch (medred.): Dansk Editionshistorie, bd. 1-4 Museum Tusulanum, 2021. ISBN: 978 87 635 4684 3. Vejl. pris: 1875 kr. (sælges kun samlet).

Dansk Editionshistorie, dette grandiose firebindsverket om dansk filologi, springer ifølge forordet ut av et tverrfaglig forskningsprosjekt ved Københavns Universitet, delfinansiert av Velux-fondet. Initiativtakerne hadde satt seg fore »at give en historisk og systematisk fremstilling af, hvilke videnskabelige udgaver der er blevet foranstaltet i Danmark eller af danske lærde fra renæssancen til i dag«. Det foreliggende bokverket utgjorde allerede fra starten av målet for arbeidet. Dermed kan vi like gjerne forstå årsaksforholdet mellom prosjekt og verk som det omvendte: Forskningsprosjektet sprang ut av det planlagte verket, som et nødvendig forarbeid. I alt deltok 24 forskere, de fleste av dem universitetsansatte, eventuelt *emeriti*, men også flere tilknyttet Det Kongelige Bibliotek eller Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Arbeidet har samlet en stor del av den nasjonale edisjonsfilologiske kompetansen. Den som vil ha verket omtalt, kan derfor lett komme på tanken om å henvende seg utenlands.

»Edisjonshistorie« er ingen velkjent, innarbeidet term. I omfang og ambisjon har verket knapt noe forbilde. De 24 forskerne kan sies å ha brutt nytt land. Ikke desto mindre gir det mening å lese verket som en refleks av den ikke-positivistiske bokhistorien som vokste frem fra 1980-tallet av, under ledelse av nettopp tekstutgivere som Donald McKenzie (Congreve) og Jerome McGann (Byron), ved siden av kulturhistorikere som Roger Chartier og Robert Darnton.

Begrepet »mellommann« beror på sistnevnte (jf. »The Forgotten Middlemen of Literature«, 1986). I likhet med de øvrige tre ovennevnte poengterer Darnton at forfattere selvsagt ikke står alene som opphavere til bøker. En bok vil alltid være et resultat av arbeidsdeling mellom flere. Men dette teamet av medarbeidere blir av den tradisjonelle litteraturhistorien og -forskningen helst neglisjert. Darnton var for sin del mest opptatt av boktrykkere, distributører og smuglere i det før-revolusjonære Frankrike, andre har – gjerne med et ordspill – påpekt oversetternes »oversette« innsats. I *Dansk Editionshistorie* er det tekstutgivelsen og tekstutgiverne som med god grunn trekkes frem i Velux-vinduets lys. Den jevne student (i alle fall nord for Skagerrak) har i min erfaring fremdeles vage forestillinger om hva slike folk sysler med, og en høyst mangelfull forståelse av den betydning tekstutgivelsen faktisk har for leserens tilegnelse av verket. Ved de fleste læresteder står en elementær innføring i edisjonsfilologi ennå ikke på pensum. Teori vil man ha, bare den er »kritisk« (*critical*) og ikke skjener over i filologi. Vi kan saktens håpe at det nye firebindsverket vil bidra

til at de neste kullene av litteraturstudenter ikke går like uanfektet gjennom sin utdanning.

Historisk sett var det den amerikanske nykritikken på 1940-tallet som fordrev tekstutgivelsen fra seminarrom og auditorier. Nykritikerne revolusjonerte – eller kanskje heller: demokratiserte – litteraturstudiene ved i praksis å stille alle lesere likt som fortolkere. Kunnskap om tekstens tilblivelse eller manglende stabilitet ble ansett som uinteressant og tekstutgivelse som en »uegentlig« og forberedende del av faget. Tekstutgiverne samlet seg på sin side (under betegnelsen *New Bibliography*) i sine egne perifere institusjoner, i stilltiende overenskomst med *the new critics* om å avholde seg fra enhver fortolkning. Tekstutgivelsen måtte ikke underlegges subjektiv skjønnsutøvelse, men perfektioneres som en eksakt vitenskap. På denne måten ble det nordamerikanske litteraturfaget splittet i to leire bestående av henholdsvis *scholars* og *critics* – den førstnevnte liten og ringeaktet, den sistnevnte fremtidsrettet og hegemonisk. Det var først med den nå ikke lenger så nye bokhistorien på 1980-tallet at man for alvor forstod betydningen av å tenke *scholarship* og *criticism*, tekstutgivelse og fortolkning, sammen igjen.

I verkets innledning reflekterer hovedredaktør og primus motor Johnny Kondrup over edisjonshistorien som »videnskabelig disiplin«, idet han påpeker hvordan den kan bidra til »at forsterke de videnskabelige fagmiljøers spinkle bevidsthed om, at litterære værker og historiske kilder altid tilegnes gjennom udgaver, som er styret af bestemte forståelseshorisonter, hensigter, antagelser og valg.« Enhver utgave er med andre ord betinget av den tiden den er blitt til i. Historien har – nådeløst – satt sitt preg på den. Såkalte standardutgaver finnes ikke, i hvert fall ikke hinsides tid og sted.

Edisjonshistorie blir på denne bakgrunn å forstå som faghistorie eller, som Kondrup skriver, »en gren af videnskabshistorien«. Innenfor den klassiske filologien har vi faktisk noe slikt fra før: John Sandys' mye leste *History of Classical Scholarship* i tre bind (1903–1908), siste gang gjenoptrykt på slutten av 1950-tallet. *Dansk Editionshistorie* skiller seg likevel fra forgjengeren på flere måter: Det nye verket er ikke produkt av én enkelt historikers arbeid, men av tre komplementære forskergrupper, med alt hva det innebærer av forskjeller i interesse, perspektiv og stil. Som historiker slipper imidlertid Sandys den type dilemma som flere av forfatterne av *Dansk Editionshistorie* befinner seg i, nemlig at de er fremtredende aktører i den historien de selv har å fortelle. Hovedredaktøren omtaler for eksempel seg selv som utgiver, lærebokforfatter og grunnlegger av Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologer diskret i tredje person. Dessuten krysser Sandys i sin historie landegrensene på en måte som for den danske historien blir ganske umulig. Hos ham blir for øvrig også danske filologers virksomhet gjenstand for interesse.

Litteraturhistorien, slik vi kjenner den, organiseres kronologisk fra begynnelse til slutt, gjerne inndelt i perioder, subsidiært i genre. Edisjonshistorien, i alle fall slik den foreligger her, i firebindsverket, skiller seg ikke fra litteraturhistorien på dette punkt. Problemet er bare at man i dette tilfellet ikke har med ett språk å gjøre, men med flere. Danske utgivere har ikke bare interessert seg for danske tekster, men også greske og latinske, norrøne og gammeldanske i tillegg til de »normale«, nudanske. Dette får konsekvenser for verkets struktur. På språklig grunnlag deles det i tre bind, slik at det første omhandler utgivelsen av de greske og latinske tekstene, det andre av de norrøne og gammeldanske, og det tredje av tekster skrevet på moderne dansk. Om verket på denne måten deles i tre, blir antallet kronologier i praksis likevel fire: utgivelsen av de antikke (greske og latinske) tekstene slås sammen til én klassisk-filologisk, mens utgivelsen av de norrøne og gammeldanske tekstene behandles i hver sin kronologiske rekke. Faglig eller institusjonelt finnes det gode grunner til å gjøre det slik, vil jeg tro; klassisk-filologer har til daglig ikke mye å bestille med medievalister, enn si med forskere som sysler med moderne litteratur. Også middelalderforskerne og »de moderne« holder seg i det vesentlige innenfor hver sin atskilte fagoffentlighet. I verket får de utfolde seg i hvert sitt bind, men tvinges på sett og vis til å forholde seg til hverandre, så lenge bindene ikke kan kjøpes enkeltvis, kun samlet.

De fire kronologiene følges riktignok ikke slavisk. Flere ganger brytes fremstillingen opp av såkalte spesialstudier. Bind 1 avsluttes med en femtisiders utredning av Saxo-utgivelsen gjennom 500 år, bind 2 først med en studie av utgivelsesaktiviteten på Skálholt omkring 1690, og deretter en om middelalderens danske bønnebøker. I det siste tekstbindet er antallet spesialstudier tre: én om folkeviseutgivelsen (1591–2018), én om danske salmebøker (1528–2002) og én om utgivelsen av historiske kildekrifter (1514–2018).

Som leser hadde jeg stor glede av disse spesialstudiene. Jeg kan tenke meg at forklaringen ligger i det at fremstillingen her følger én tydelig diakron utviklingslinje. Denne linjen kommer ikke alltid like godt til syne i verkets øvrige deler. Kronologi som bærende organiseringsprinsipp blir i spinkleste laget; kronologien borger i seg selv ikke for sammenheng eller nerve i fremstillingen. Registreringen av hver enkelt historiske utgave blir en hovedsak, og dermed får ikke leseren alltid det hun eller han behøver for å la seg engasjere. Leselyst befordres av årsakssammenhenger, konflikter og nye paradigmer. Historieskriving etter krønikeprinsippet har små sjanser. For lite står på spill.

Kronologidilemmaet forholder seg til historieskrivingens to akser: den diakrone, innrettet mot endring, og den synkrone som aktualiserer den umiddelbare kontekst. Enhver edisjon inngår i et mangfoldig sosiologisk nettverk som kan studeres i større eller mindre detalj. I *Dansk Editionshistorie* dominerer den synkrone

fremstillingsformen. Institusjonelle omstendigheter og en særlig interesse for utgiverselskapenes betydning opptar forståelig nok forfatterne. Den diakrone utviklingslinjen lar seg heller ikke så lett etterspore når utgiverne selv først og fremst tenker pragmatisk på sin oppgave, uten synderlig selvrefleksjon. Den enkelte utgiver løfter for sjelden de prinsipielle, teoretiske spørsmålene opp til overflaten. Dermed har da heller ikke edisjonshistorikerne et så rikt materiale å forholde seg til som de kunne ha hatt i en sterkere og mer selvbevisst fagkultur.

Dette må ikke forstås slik at den synkrone utforskningen av dansk utgivelseshistorie nødvendigvis synes mindre vellykket. Et høydepunkt i første bind kommer med omtalen av »den store Madvig«, latinkunnskapens fremste symbolfigur på 1800-tallet, også i Norge. Alexander Kielland lar ham i skoleromanen *Gift* (1883) danse en fantastisk *pas de deux* med Erik Pontoppidan – latindannelse og katekismepugg i skjønn forening. Madvig var den store konjunkturalfilologen som gjorde seg gjeldende langt utenfor Danmarks grenser. Med ett blick på en tvilsom passasje hos Cicero kunne han gjennomskue hva som hadde gått galt i overleveringen og slik tilbakeføre teksten til en sannsynlig forfatterintensjon uten større inngrep. Et bytte av en bokstav eller to kunne ofte være tilstrekkelig. Kapitlene om Madvig fyller til sammen godt over hundre sider og er skrevet av Ivan Boserup, David Bloch og Sten Ebbesen. Når fremstillingen blir detaljert nok, vinner den også i appell. Madvigs konjekturer engasjerer særlig når vi – riktignok ikke så ofte – får dem presentert i detalj. *Exempla docent*, som man gjerne sa på Ciceros tid.

Et annet dilemma som verket nødvendigvis må forholde seg til, gjelder nasjonaliteten. Hvorfor må edisjonshistorie skrives nasjonsvis? Spørsmålet blir i realiteten ikke stilt. Vi kan tenke oss at litteraturhistorien, som en eldre slektning, har virket styrende. Den kom som en særlig konsekvens av de europeiske nasjonalstatenes opprettelse på 1800-tallet. Litteraturen ble da tilført en nasjonal dimensjon som ennå gjør seg gjeldende, selv om den ved årtusenskiftet fremstår som tydelig svekket. Kondrup påpeker i bind 3 at Dansklærerforeningens utgivelsesvirksomhet opphører nettopp på denne tiden, samtidig med at utenlandsk litteratur i oversettelse vinner frem på nasjonallitteraturens bekostning. For den danske edisjonshistorien melder det nasjonale spørsmålet seg med styrke i forhold til hertugdømmene, Island og Norge.

I norske ordbøker finnes ordet »felleslitteratur«, som refererer til »den felles litteratur for Danmark og Norge i unionstiden«. (ODS tier med hensyn til »fælleslitteraturen«; ordet står ikke oppført.) Det dreier seg om litteratur som i det alt vesentlige ble utgitt i Danmark, det vil si København, uansett om forfatteren var »dansk« eller »norsk«. Noe norsk provinstrykkeri kom dessuten ikke på tale før i 1643, da Christiania (fra 1925: Oslo) hadde fått opprettet gymnas ved sin gamle katedralskole, men noe moment i norsk bokutgivelse lar seg under enhver

omstendighet ikke merke før midt på 1800-tallet. I *Dansk Editionshistorie* røpes ingen særlig interesse for å diskutere de nasjonale komplikasjonene, til tross for at de reflekteres på forfattersiden. To av bidragsyterne er islendinger (Gottskålk Jensson og Ragnheiður Mósesdóttir), én tysk (Klaus Alpers) og én norsk (Odd Einar Haugen).

Problemet oppfattes antakelig som mer påtrengende sett nordfra, fra »en mindre litteratur«. Selv om de demokratiske frø som ble sådd i henholdsvis 1814 og 1849 resulterte i en form for nasjonal vekkelse både sør og nord for Skagerrak, er det et faktum at bokmarkedet forble ett (om enn asymmetrisk) helt frem til 1920-tallet, takket være Gyldendals sterke stilling i begge land. Danske litteraturhistorikere fortsatte å tenke på de gamle tvillingrikenes litteratur som deres felleseie. Da Christian Molbech som nyutnevnt professor på 1830-tallet prosjekterte en *Dansk poetisk Anthologie* i fire bind, inkluderte han uten å blunke dikt av de fremste norske forfatterne. Tullin får til og med æren av å innlede verket. For Molbech er og blir litteraturen dansk så lenge språket er dansk. Johan Nordahl Bruns »For Norge Kiempers Fødeland« aksepterer han som et uttrykk for »ægte patriotisk Følelse«, om enn diktet synes å være preget av en viss »Smagløshed«. Så sent som i 1963 følger F.J. Billeskov Jansen samme prinsipp i *Den Danske Lyrik. Før 1800*. I firbindsverket omtales minneutgaven (1770–1773) av nordmannen Christian Braunman Tullins diktning utførlig i bind 3. Den første moderne vitenskapelige utgaven (1972–1976), foranstaltet av Harald Noreng (i regi av Det norske språk- og litteraturselskap) forblir derimot uomtalt og tjener utelukkende til referanse.

Et annet eksempel på neglisjering er diktene til nordlendingen Petter (eller Peder) Dass, hvis katekismesanger gikk som varmt hvetebrød på 1700-tallet. Verket ble utgitt posthumt. Førsteutgaven fra 1715 kan faktisk betraktes som »lærd« i den forstand at noen ganske få typisk norske ord står forklart i noter. Som andaktsbok kom Katekismesangene i alt ca. 50 ganger i løpet av århundret, i København så vel som i Aalborg (pluss Bergen og Christiania). Utgavene forteller en tankevekkende historie, men faller likevel utenfor *Dansk Editionshistorie*, fordi utgiveren ikke er lærd nok, eller kanskje også fordi forfatterskapet ikke tilhører den danske litteraturhistorie. Den første edisjonsfilologiske utgaven av Petter Dass' verker utkom i Norge på 1870-tallet, etter den politiske skilsmissen.

En siste komplikasjon ligger i begrepet 'edisjon'. Bokhistorikere tenker seg at enhver bok som trykkes og sendes ut på markedet, bør anses som en utgave. Etersom den på en eller annen måte, i stort eller smått, vil skille seg fra alle andre bøker, også de med samme tittel, er den unik. Men i edisjonshistorien tenker man annerledes. En 'edisjon' er en utgave av en tidligere utgitt tekst som foranstaltes av en annen enn forfatteren selv. Fra 1820-tallet og fremover besørger en slik

tekstutgivelse etter vitenskapelige (edisjonsfilologiske) idealer. Fra boktrykkets første periode (inkunabel-perioden) og frem til 1820 var edisjonsfilologien ennå ikke kommet så langt at den kunne gjøre krav på »vitenskapen« i moderne forstand, men i firebindsverket interesserer man seg likevel for utgaver fra denne perioden så lenge de har en »lærd« utgiver. En slik lærd tekstutgiver kan forholde seg temmelig fritt – eller til og med bevisstløst – til den overleverte teksten, men anretter den til gjengjeld med opplysende språklige eller historiske forklaringer. Hovedredaktøren utreder edisjonsbegrepet i sin like pedagogiske som opplysende innledning til verket.

Edisjonsfilologien har alltid, det vil si siden de første Homer-utgiverne holdt på som ivrigst på 200-tallet f.v.t. i Alexandria, stått på to ben. Utgiverne sikter på den ene siden mot å gjengi teksten slik forfatteren selv ville ha gjengitt den, og på den annen side ønsker de å forklare den for leserne. Forfatterne av firebindsverket vier den tekstkritiske delen av virksomheten større oppmerksomhet enn de vier forklaringsbestrebelsene (kommentaren). Sett på bakgrunn av vitenskapeliggjøringen av tekstkritikken på 1800-tallet er dette lett å forstå, men i noen tilfelle går de antakelig også glipp av momenter til en tidsbestemt tekstforståelse som leserne ville hatt nytte av å få utredet.

Til tross for de temmelig klare empiriske avgrensningene av det edisjonshistoriske materialet finnes det kapitler i verket som likevel faller utenfor. Det gjelder i første rekke Peter Balslev-Clausens »specialstudie« om danske salmebøker i bd. 3. »Salmebøkerne er [...] ikke eksplisitt tekstkritiske, snarere tværtimod«, skriver han innledningsvis. Det fikk meg umiddelbart til å tenke på min gamle lærer i dansk litteratur på 1970-tallet, Erling Nielsen, som i sine beådede forelesninger om Kingo, Brorson og Grundtvig til stadighet, nærmest som et mantra, gjentok at salmebokredaktører (merk at de faktisk kalles redaktører, ikke utgivere) er »hårde halse«. Deres egenrådige og hensynsløse inngrep i tekstene har selvsagt ingenting med vitenskapelig tekstutgivelse å gjøre. Til gjengjeld utmerker et kapittel som dette seg ved at det så pass omhyggelig behandler et viktig og interessevekkende emne vi ikke har fått utredet og diskutert så ofte før.

Et annet kapittel som skiller seg ut, også det i bind 3, tar for seg utgivelsen av kilder til dansk historie (1514–2018) og er skrevet av Sebastian Olden-Jørgensen. Verket for øvrig behandler jo dansk litteratur eller diktning, som kan sies å ha oppnådd sin kanoniske status ved hjelp av nettopp de utgavene som studeres. Hva i all verden er nå en »kildeudgave« eller et »kildeskriфт«, som vi pleide å si her nord? Olden-Jørgensen går radikalt til verks og påpeker at historiefaget har utviklet seg slik at »selve kildebegrepet er gået i oppløsning både i teori og praksis«. Like full byr kapitlet på mye interessant stoff som i alle fall denne leseren ikke kjente så godt til fra før, for eksempel historien til Kildeskriфтselskabet. Selskapet har sin

parallel i Norsk historisk kjeldeskrift-institutt (med nynorsk, eller hypernorsk, navn), som med tiden har skrumpet inn til å bli et *team* i Riksarkivets avdeling for digital »tilgjengeliggjøring«.

Dansk Editionshistorie bringer som forskningsarbeid kanskje ikke så mye nytt som det samler, opplyser og systematiserer det potensielle lesere hadde en viss peiling på fra før. Utstyr og typografi fremstår umiddelbart som innbydende og påkostet. De enkelte kapitlene er velstelte som gartnerirabatter, i registerbindet alene ligger det et stort og fortjenstfullt arbeid. Som utgivelse manifesterer det seg som en sterk institusjonell markering på edisjonsfilologiens vegne.

Men hvor mange har tid og lyst til å sette seg ned for å lese 2,5 tusen sider om lærde utgaver? Finnes det ikke andre måter man kan nyttiggjøre seg verket på, uten å investere så mye tid? Det opplagte svaret lyder selvsagt: »som oppslagsverk«. Registerbindet, som inneholder utførlige litteraturlister til hvert av de tre tekstbindene, pluss person- og emneregister, legger vel til rette for det.

En annen mulighet består i å lese de fire introduksjonskapitlene, som til sammen inneholder nesten alt det en ikke-spesialist behøver for å orientere seg i edisjonsfilologien. Johnny Kondrups innledning til verket som helhet kan langt på vei leses som en lærebok i edisjonsfilologi. Christian Troelsgård og David Blochs innledning til bind 1 presenterer alt det en student i klassisk filologi bør vite om overleveringen av den greske og latinske litteraturen og hvilke vanlige problemer en utgiver står overfor. Hva er et stemma? En interpolasjon? Eller en scholie? Her får vi svarene. I innledningen til bind 2 gir Matthew Driscoll og Britta Olrik Frederiksen en flott oversikt over alt det overleverte materialet – det vi faktisk har av tekster fra dansk, norsk og islandsk middelalder, prydlig organisert og anskueliggjort. Det siste innledningskapitlet, til bind 3, byr innledningsvis på Johnny Kondrups forstandige redegjørelse for den moderne edisjonsfilologiens viktigste spørsmål. Hadde man håpet også å finne en diskusjon av den filologiske kommentaren som genre, leter man imidlertid forgjeves. I så fall får man heller slå opp i samme forfatters lærebok fra 2011.

En tredje bruksmulighet ligger naturligvis i at spesialistleseren konsulterer akkurat de kapitlene hun eller han interesserer seg for, og lar resten i fred. Hvert bind er utstyrt med både en forenklet og en detaljert innholdsfortegnelse.

Endelig kan verket benyttes til morskapslesning for de filologisk skolerte. Man kan rett og slett bla seg gjennom, fra illustrasjon til illustrasjon og lese de til dels ganske omfattende billedtekstene, som ofte inneholder et uventet tilleggspoeng eller simpelthen en treffende anekdote. Se for eksempel gjengivelsen av det kommenterte tittelbladet til *En Ræffue Bog*, og portrettene av boktrykkerenken Anna Magdalena Godiche og litteraturprofessoren Hans Brix (alle i bind 3). I en omtale som denne lar det seg vanskelig gjøre å kommentere hvert enkelt bidrag i detalj.

Verket rommer i alt 38 til dels meget lange kapitler. De 24 bidragsyterne har i gjennomsnitt skrevet 104 sider hver, men de flittigste har sannelig levert atskillig mer. Dette gjelder særlig de tre bindredaktørene, Christian Troelsgård (272 s.), Britta Olrik Frederiksen (273 s.) og Johnny Kondrup (204 s.). Hver av dem har levert boklengdes studier, velskrevne og grundige, i tillegg har de hatt et særlig ansvar for sine respektive deler av registerbindet.

Den typiske utgiver omtales i verket gjennomgående med hankjønnspronomen. Kvinner holdes dermed formelt sett utenfor, helt til de likevel dukker opp, som for eksempel den like driftige som betydningsfulle DSL-»formand« Lis Jacobsen. Som språklig valg fortøner det seg underlig konservativt, spesielt med tanke på at nesten en tredjedel av verkets forfattere til vanlig omtales med hunkjønnspronomen: 7 av 24.

Det mest påfallende trekket ved forfatterkorpsets medlemmer synes riktignok ikke å være deres kjønn, men deres alder. Gjennomsnittsalderen ligger på 69 år. Ti av de 24 hadde passert 70 i utgivelsesåret. Hva forteller det oss? At man helst bør være en senior med lang erfaring for å kunne skrive edisjonshistorie? Eller mangler edisjonsvitenskapen rett og slett appell til ungdommen? Kanskje dreier det seg om en kombinasjon. Jeg håper bare ikke dette gerontologiske preget i realiteten tyder på at vi har med et generasjonsprosjekt å gjøre, og at edisjonshistorien som følge av dette vil miste sin attraksjon så å si før den er blitt ordentlig etablert. Det dystre bildet kompletteres ved at anmelderen selv (*deo iuvante*) faktisk fyller 69 før året er omme.

Jon Haarberg

Anders Juhl Rasmussen & Thomas Hvid Kromann (red.): Danske forfatterarkiver. Med to forord af direktør Svend Larsen og professor Anne-Marie Mai. Illustreret. University of Southern Denmark Studies in Scandinavian Languages and Literatures vol. 145. Syddansk Universitetsforlag, 2021. 302 sider. ISBN: 978-87-408-3290-7. Vejl.pris 298 kr.

»Et menneske har én grav, en forfatter har to,« skriver den tyske arkivteoretiker Wolfgang Ernst i bogen *Das Rumoren der Archive* (2002). Det skal forstås på den måte, at forfattere inden for de sidste 200 år udover at få en fysisk grav i mange tilfælde også har etterlatt sig et arkiv. Studiet af sådanne samlinger er i de seneste årtier trådt i fokus fagligt, ja, man kunne ligefrem ved indgangen til det 21. århundrede tale om en arkivalsk vending, om »the archival turn«, parallelt til

både »the linguistic turn« (i forlængelse af Saussure m.fl.) og på det sidste også det såkaldte »spatial turn«, altså vor fornyede interesse for rummet og stedet (fremfor tiden og udviklingsforløbet) i litteraturen.

I dansk litteraturforskning har vendingen mod arkiverne hidtil sat sig mest markante spor i studiet af Peter Seebergs og H.C. Andersens forfatterskaber, men med forskningsantologien *Danske forfatterarkiver* får vi som noget nyt en stribe nedslag i danske forfatteres arkiver fra fortid og nutid, kombineret med refleksion over arkivet som både fysisk fænomen og metaforisk begreb. Bogen skal, siger redaktørerne til indledning, give et overblik over og indblik i danske forfatterarkiver samt levere udblik til forskellige måder at arbejde med arkiver, manuskripter og litteratur på.

Både indledningen og adskillige af bogens bidrag teoretiserer endvidere mere alment over arkivet, gerne i forlængelse af Michel Foucault og Jacques Derrida. Det at bevare og det at slette er kulturelle handlinger, der, som påpeget af Foucault i hans *L'archéologie du savoir* (1969), har begivenhedskaraktet og indgår i et netværk af konsekvensskabende hændelser, og i arkivet er der, som Derrida var inde på i sin *Mal d'archive* (1995), indbygget en vis dobbelthed: Man kan i bogstavelig forstand lide af arkivsyge efter (for) mange års ophold i støvede arkiver, men man kan også lide af et nostalgisk begær efter nøjagtig dokumentation af fortiden, f.eks. i form af en (sygelig?) drøm om at fremfinde den ultimative kim til et fænomen, i litterær sammenhæng oftest den eneste og sande oprindelse til et specifikt værk.

Brugen af arkiver som materiale for litteraturhistorisk forskning repræsenterer langtfra i sig selv nogen ny tendens, og et tilbagevendende spørgsmål for bogen bliver da også, hvad det egentlig er, der adskiller den nye såkaldt genetiske kritik fra klassiske kildestudier. Forskningens nye arkivrotter er grundlæggende enige med fortidens positiver i, at undersøgelser af selve den kreative proces kan kaste lys over betydninger og strukturer i det enkelte litterære værk, men hvor man i tidligere tider overvejende gik oprindelsessøgende, ofte biografisk kausalforklarende, til relationen mellem eksempelvis forarbejder og trykte tekster, opererer forskerne i dag med en dynamisk idé, ifølge hvilken et digt eller større digterværk sådan set aldrig kan anses for færdigt, idet den bogtrykte tekst blot fikserer en pulserende skriveproces på et punkt, som principielt vil være at anse for arbitrært. Denne nye afart af genetisk forskning rykker dermed arkivet tilbage i fokus, men på ændrede, oplyste præmisser. Værkstedet er på ny blevet interessant. Fornægtende »arkivminimalisme« kan omsider vige for fascineret »arkivmaksimalisme«.

Sådan så man absolut ikke på tingene i nykritikkens og den af lingvistikken inspirerede strukturalismes tid, hvor arkivstudier blev opfattet som et levn fra historismen og produktet helst prioriteredes over processen. Men med opbruddene

fra strukturtænkningen og opgøret med nykritikkens dogme om værkets autonomi sker et vigtigt skred, primært manifesteret i begrebet om intertekstualitet: Hvis et litterært værk basalt er at betragte som en samtale med et måske uendeligt korpus af ældre tekster, smuldrer ideen om en lukket, færdig struktur. Teksterne åbnes uforudsigeligt for relationer til andre tekster, herunder forfatterens egne i form af manuskriptforlæg, notesbøger og breve, men også forfatterens privatbibliotek og hvad dette måtte rumme af indstregninger, tilføjelser og kommentarer. Skriften kan, som belgiske Dirk van Hulle har påpeget, betragtes som en måde, hvorpå forfatteren udvikler og undersøger sit eget værk, også selv om der allerede »før nedskriften har fundet en delvis konceptualisering sted. I konsekvens heraf går genetikerne om muligt videre i sin analyse af skriveprocessen fra manuskripterne og til forfatterens bogsamling, særligt hvis der i bøgerne findes signifikante brugs-spor, som kan retlede analysen«, hedder det i redaktørernes indledning, hvori de samtidig omtaler van Hulle's ambition om at analysere værkets skriveproces »som et strømmende forløb« lige fra en note i en bog eller et notat i et hæfte over tilføjelser og udeladelser i kladder m.m., »indtil processen fastfryses i den trykte tekst – nogle gange fortsætter revisionerne endda i nye omarbejdelser af førsteudgaven« (23). Denne synsmåde, som radikalt reviderer tidligere genetisk orienteret forskning, har vi endnu stort set til gode at se udnyttet på dansk materiale.

Hertil kommer imidlertid, at de i dag hastigt voksende digitalt søgbare arkiver åbner helt nye og spændende muligheder for at underbygge, præcisere, i mange tilfælde også afkræfte, tidligere antagelser om relationer mellem tekster. Antologiens ene redaktør, lektor Anders Juhl Rasmussen fra Syddansk Universitet, er inde på dette i sit bidrag om Peter Seebergs arkiv, hvor han siger, at »fremvæksten af ordnede forfatterarkiver, forfatterbegrebets rehabilitering inden for litteraturvidenskaben og udviklingen af en ny metodologi med den genetiske kritik, der balancerer mellem positivisme og poststrukturalisme«, fundamentalt har ændret forudsætningerne for studiet af intertekstualitet, som nu har fået sværere ved at ignorere eksistensen af forfatterens arkiv: »Det forekommer under de nye vilkår vanskeligere at hævde en intertekstuel relation, hvis den ikke på nogen måde kan dokumenteres i et søgbart arkiv, inklusive bogsamlingen.« (242) Enkelte forfattere, i antologien Johannes V. Jensen og Klaus Høeck, har systematisk destrueret alle deres papirer, herunder manuskripter og breve; men omvendt tilbyder visse forfatterarkiver, i det omfang de foreligger åbne og tilgængelige, os uanede muligheder for at korrigere idiosynkratiske påstande om intertekstualitet, ifølge Juhl Rasmussen gerne affødt af forskernes egne præferencer eller ubevidste projektioner.

Et andet tilbagevendende spørgsmål for antologien er, hvornår og hvorfor det litterære arkiv *opstod* i den skikkelse, som vi kender i dag. Herom har den første

bidragyder, germanisten Christian Benne, kredset i sin afhandling *Die Erfindung des Manuskripts* (2015), der omhandler det moderne litterære arkivs genese hos tyske, engelske og franske forfattere i slutningen af det 18. århundrede. Påstanden er her, at det litterære arkivs tilblivelse er uløseligt forbundet med præromantikken og romantikkens øgede læggen vægt på den individuelle kunstneriske skaben. Da forfatteren blev objekt for sin egen æstetiske selvrefleksion, fik hans papirer betydning som andet og mere end et museum for hans fortidige aktivitet. De blev i stedet til hans værksted! Når forskerne indfinder sig dér, i mindestuerne eller i bibliotekets arkiver, forskydes deres fokus fra det færdige, afrundede kunstværk til udviklingsprocessen forud for dette, til det skabende arbejde, som lader sig dokumentere ved skriftlige efterladenskaber.

Med romantikken optages historisk forfatterens arkiv i både hans og læserens bevidsthed om værket, og forfatterne bliver i stigende grad opmærksomme på betydningen af arkivet for deres efterliv. De får, hvad der på tysk kaldes »Nachlassbewusstsein«. Forfatteren reflekterer stedse mere artikuleret over det arkiv, som han enten selv opretter eller donerer sine papirer til, skriver Christian Benne i sit antologibidrag, der mere generelt peger på, hvordan arkivet bliver udtryk for en epoke eller, specielt hvad angår det litterære arkiv, for individet. Hovedeksemplerne er Goethe og Jean Paul, sidstnævnte fordi det arkivalske aspekt hos ham indflettes som delmotiv i centrale arbejder som romanen *Siebenkäs* (1796-97), og fordi Jean Paul blev ophavsmanden til den ekstreme hævde af forbindelsen mellem selvrefleksion og værkpolitik: »Hvis jeg kunne, ville jeg opnå, hvad ingen forfatter har opnået endnu, og videregive alle mine tanker til verden efter min død, ingen indfald bør gå tabt« (44). Jean Paul forestiller sig en slags stiltiende overenskomst mellem forfatter og læser, en *genetisk pagt*, som forudsætter, at den krævende læsers opmærksomhed købes med et depositum: Hvis arbejdet med teksten har voldt forfatteren tilstrækkelige problemer og har kostet denne megen tid, kan forfatteren forvente, at hans publikum intensivt dedikerer sig, og til dette hellige formål må læserne genopdrages, f.eks. ved hjælp af tekstlige udfordringer, der viser, at den litterære overflade blev til gennem en langvarig sej proces. »Læserne tror altid, at det som de læser i ét væk også er blevet skrevet i ét væk« (42f). Men det, som er blevet skrevet 5 gange og er tænkt over 100 gange, kan med rette forventes at blive læst mindst 2 gange! Publikum skal med andre ord inddrages i forfatteres selvrefleksion. Det arbejde, som ligger forud for den trykte tekst, opfattes som relevant for værkets æstetiske status, en idé, som fandt konkret udtryk i den omhu, mange af det 19. århundredes forfattere lagde i bevarelsen af deres kladder, skitser, notesbøger, korrekturer m.v.

I konsekvent forlængelse heraf påbegyndes i slutningen af det 19. århundrede de store historisk-kritiske udgaver, som tager skyldigt hensyn til efterladenska-

berne. Dermed er både forudsætningen og behovet tilvejebragt for indretningen af det offentlige litterære arkiv som en enkelt eller flere forfatteres offentlige gravplads.

Etablering af et sådant mausoleum var, som mange vil vide, Johannes V. Jensen inderligt imod. Han var, som det beskrives af Anders Ehlers Dam i dennes bidrag, indædt modstander af, at hans papirer nogen sinde skulle ses af andre, end sig selv, og at de skulle indgå i et offentligt tilgængeligt arkiv. En massiv undtagelse udgøres af det exceptionelt flotte og forskningsmæssigt dybt interessante manuskript til *Kongens Fald* fra 1900-01, som ejes af Det Kongelige Bibliotek, men bortset herfra findes praktisk taget overhovedet ingen tilblivelsesvarianter. Thi for Jensen er formålet med tilblivelsesprocessen, at der sker en udkrystallisering af et færdigt kunstværk i forhold til de forudgående kladder, som derigennem automatisk mister al interesse. »Jensen vil fjerne tekstens diakrone aspekt, dens karakter af proces og tilblivelse til fordel for opfattelsen af værket som noget synkront og statisk. Derved »dræber« han tiden og gør værket tidløst.« (69) Ved at fjerne processen og således gøre den tidslige tekst til et tidløst værk fjernes også det subjektive, og værket bliver overpersonligt. Hvor den genetiske litteraturkritiker prioriterer *historie* og *proces*, plæderer Jensen stejlt for *struktur* og *produkt*. Hvor tekstgenetikken og biografismen fokuserer på *subjektet* og dets virke, vil Jensen have, at man ser på teksten som et *objekt*, en holdning, som Anders Ehlers Dam ser i sammenhæng med forfatterens 'regenerative nyklassicisme' efter vendepunktet i 1906, hvor han forlod sine modernistiske forsøg i både lyrik og prosa. Fra forarbejdet til det trykte værk skete ifølge Jensen et kategorialt spring, der ikke efterfølgende skulle usynliggøres af snagende forskende parasitter.

Med denne holdning var Johannes V. Jensen for så vidt i samklang med nykrikkens tekststopfattelse, for hvis teksten er principielt autonom, indebærer dette en udelukkelse af dens historiske miljø og forudsætninger, og dermed også af dens tilblivelses- og overleveringshistorie. Dermed bliver Jensen relevant for antologien, som videnskabsteoretisk set markerer hans modsætning i form af en tilbagevendende til processuel tænkning i stedet for fokusering på det isolerede produkt.

Henk van der Liet får med sit bidrag påvist, at en fornyet interesse for arkivet kan kaste nyt lys over Holger Drachmann som litterær figur til trods for, at denne i det store hele ikke efterlod sig noget arkiv. Dertil var hans liv for omflakkende, hans væsen for omskifteligt og hans kunstneriske aktivitet for mangesidet, maler som han jo også var. Men netop fraværet af et Drachmann-arkiv kan ifølge artiklens forfatter måske anses for en forskningsmæssigt uomgængelig, relevant og positiv egenskab, eftersom det ansporer til at udvide metaforen 'arkiv' til også at omfatte hans videreliv som ikon og kulturel konstruktion. Skønt forfatterskabet i vid udstrækning i dag er gået i glemmebogen – med »Midsommervisen« som

vigtigste undtagelse og med *En Overkomplet* og *Forskrevet* som periodetypiske modifikationer – optræder myten Drachmann stadig på Skagen gennem hans hus og hans grav i klitterne. Ja, man kan sågar til sin have eller sit fritidshus erhverve en såkaldt Drachmannbænk og desuden vise sine børn og børnebørn hans kolossale statue i Frederiksberg Have, også den en særlig form for arkiv, om end i mere metaforisk forstand.

Med Henk van der Liets bidrag slutter antologiens belysninger af arkivalsk praksis, og med Henrik Blichers redegørelse for fortsættelsen til Jens Baggesens *Labyrinten* begynder den arkivhistoriske del. Forfatterens sønner stod over for det tunge problem, at han aldrig fik indfriet sit løfte om i hovedværket at skildre sine rejser i Schweiz og Frankrig, at værket i sin planlagte helhed kun fandtes som en slags metafysisk størrelse. Arkivstudierne dokumenterer, at selv om de trofaste børn med alle til rådighed stående midler forsøgte at rekonstruere en fortsættelse, var og blev farens produkt aldrig andet end en historie om Tysklandsrejsen. Dertil kom som en hæmmende faktor for forfatterskabets udbredelse mod midten af det 19. århundrede det tiltagende dansk-tyske spændingsforhold, som gjorde Baggesen suspekt inden for en nationalromantisk horisont.

Hvor Blichers bidrag ved sin kredsen om et fravær godtgør berettigelsen af arkivstudier som vej til at afklare litteraturhistoriske gåder, leverer Ane Grum-Schwensen i sin artikel om H.C. Andersens arkiv et interessant eksempel på, hvordan manuskriptstudier kan belyse sammenhænge i et forfatterskab og åbne øjet for nye fortolkningsmæssige vinkler på enkelte værker. De håndskrevne udkast har i tilfældet Andersen en masse at fortælle om forfatterens fremgangsmåde i henseende til sprogbrug, komposition, poetologisk tænkning m.m. Ud fra konkrete tekstiagttagelser revideres vort overleverede billede af den »hurtigt-improviserende« digter, og i stedet gives ud fra eventyret »Iisjomfruen« en skildring af hans teknik med bevidst 'recycling' af sit eget ældre materiale, en kunstnerisk praksis, som binder værkerne sammen på kryds og tværs. Bidraget er her metodisk på højde med den nyere genetiske kritik, der ikke som den klassiske filologiske tekstkritik stræber efter at etablere en såkaldt ideal-tekst rensset for fejl, men tværtimod analyserer og beskriver den kreative proces, som har ledt frem til den trykte tekst. Metodens redskaber er netop skabt til at undersøge de kendetegn, som knytter sig til den enkeltstående tilblivelseshistorie, og samtidig give forskeren en idé om den kreative strategi, som definerer forfatterskabet generelt.

Endnu et eksempel herpå finder man i Johnny Kondrups spændende bidrag til antologien, som omhandler Søren Kierkegaards arbejdsproces. Indledningsvis gives et overblik over de tre forskellige udgaver af hans efterladte papirer, og dommen bliver hård over den første udgiver H.P. Barfod, der opfattede arkivet »som et materiale, der for så vidt var udnyttet og opbrugt, når de trykte bind forelå«

(158), en tankegang, som fik fatale konsekvenser for forskernes videre arbejde med forfatterskabet. Hvorfor det? Fordi Kierkegaard var en filosof, for hvem skriveprocessen til stadighed tenderede mod publikation (165), og fordi man nu ved, at der var et løbende samspil mellem hans journaloptegnelser og det offentlige forfatterskab (158f). Papirerne viser desuden, at hans pseudonymer og det avancerede identitetsspil indgik som elementer i en konstant strategisk uafgjorthed, og det polyfone præg i Kierkegaards tekster føres tilbage til tilblivelsessituationen, om hvilken man bl.a. ved, at han havde pen og papir liggende klar i hvert eneste rum i sin store lejlighed. Manuskripterne har karakter af ét stort værksted, hvor intet indfald måtte gå tabt, som Jean Paul jo sagde.

Med Per Dahls redegørelse for Brandes-arkivet og dettes indretning i et særligt rum på Det Kongelige Bibliotek bevæger antologien sig for en tid væk fra de egentlige manuskriptstudier, men til gengæld får man afslutningsvis en fagligt overmåde velkommen diskussion af samspillet mellem arkiv og udgivelser, affødt af historien om, hvordan Brandes' efterladenskaber gennem mange år har foreligget delt mellem Odense, senere Aarhus Universitet og Det Kongelige Bibliotek i København. Sidstnævnte sted åbner først og fremmest mulighed for studier i forfatterskabets tilblivelse, de enkelte artiklers og værkers genese. Hertil føjer sig den store samling af breve. Den århusianske samling kan derimod dokumentere forfatterskabets udbredelse, dets distribution.

Decideret arkivalisk er heroverfor Annegret Heitmanns redegørelse for Karen Blixens arbejdsproces, især i de tidlige tekster. Artiklen stiller direkte det spørgsmål, »om vi kan udlede informationer af Karen Blixens arkiv for en bedre forståelse af hendes værk og for at adressere myterne omkring hendes forfatterskab«. (201) Svaret bliver et fuldtone ja.

Som det nok vil være de fleste bekendt, ønskede Karen Blixen, at hendes efterladte papirer og bogsamling skulle forvaltes af Rungstedlundfonden, en selvejende institution, som skulle bevare hendes private hjem til kulturelle og videnskabelige formål. I den forbindelse indgik arkivet som »del af en selvbevidst strategi af en i sin levetid berømt forfatter« (200). Breve, personalia, dokumenter om økonomiske forhold, manuskripter, tryksager, tegninger samt manuskripter fra andre blev omhyggeligt gemt »with one eye gazing at posterity«, som det udtrykkes i en introduktion til komparative kritiske studier. Hvad angår de senere fortællinger, er det relativt begrænset, hvor meget forskningen har at studere, men det synes under alle omstændigheder evident, at Karen Blixens arbejdsmetode i praksis lå temmelig langt fra det *image* eller *brand*, hun prøvede at skabe som 'The Storyteller'. Af arkivet fremgår, hvor omhyggeligt hun har arbejdet med skriftformen, og hvor afhængig hun var af skriftmediet (204). Skriften var »forfatterens foretrukne arbejds- og udtryksform«, og »iscenesættelsen som mundtlig fortællerske var se-

kundær» (208). Den kreative proces vises at have fulgt et »anekdotisk« princip og synes at have formet sig som en sammenvævning af flere fortællekerner og løse indfald. Også for Karen Blixen har det i et vist omfang været tilfældet, at intet indfald måtte gå tabt! Ret ny set i forhold til tidligere forskning er Heitmanns iagttagelse, at forfatteren særlig i flere af sine tidlige tekster gik frem efter den teknik, som hun senere kaldte »Boerpløjning«, idet hun under hver ny gennemskrivning begyndte med begyndelsen og brugte renskrivningen til at rense, udvide og polere tidligere udkast, måske i det håb, at hun derved ikke blot gjorde optakten bedre, men også kunne nå over det døde punkt, hvor hun sidst havde måttet standse.

Med antologiredaktørernes egne bidrag når bogen frem til nutiden og den umiddelbare fortid. Anders Juhl Rasmussen, som i 2017-19 forestod udgivelsen af Peter Seebergs romaner, noveller og kortprosa sammen med Jeppe Barnwell, beskriver Peter Seebergs arkiv på Hald Hovedgaard, hvor man ved siden af regulære manuskripter, dag- og notesbøger, breve og papirer tillige finder turistbrochurer, forsikringspapirer, tre pas, diverse medlemskort, forfatterens hjertekardiogrammer, såmænd også flybilletter, taxaboner m.m., hvortil kommer forfatterens egne tegninger, diverse aviser, en kuffert og et par flasker vin. Bag en sådan form for udvælgelse af arkivalier gemmer sig et bestemt ikke-hierarkisk syn på virkeligheden, hvis »uhøjtidelighed hjemler en jævnbyrdighed for alle formater tværs gennem system og prioritering«, som Seeberg skrev i sin artikel fra 1978 om den realistiske roman. Beskrivelsen af hans »totalarkiv« afsluttes med teoretiseringer omkring den nye genetiske kritik, der på nogle punkter kan ligne de positivistiske kildestudier, men som til forskel fra disse tillader sig at anse arkiv- og manuskriptstudiet for værende principielt uafslutteligt. Selv for den grundigste filolog vil visse arkiver være umulige at kende i deres helhed, og er de udvalgt efter samme åbne kriterier som Seebergs, vil de jo egentlig altid være ufuldstændige. Noget tilsvarende synes at gælde forfatteren Morten Søndergaards arkiv på Det Kongelige Bibliotek, som løbende suppleres, og som Thomas Hvid Kromann beskriver som en ansamling ikke kun af fysiske manuskripter, men også af digitalt materiale. Forklaringen er, at Søndergaard er fra en forfattergeneration, hvis kunstneriske praksis regnet fra debuten, både produktions- og kommunikationsmæssigt har befundet sig i en digital tidsalder, hvilket naturligvis må rejse nye spørgsmål og udfordringer i forhold til indsamling og bevaring.

Samlet set fremtræder *Danske forfatterarkiver* som en velredigeret og varieret publikation, der leverer en tiltrængt teoretisk opdatering og en række yderst læseværdige nedslag i konkret materiale. Og man ville nødig have undværet bogens epiløp, et optryk af et interview med digteren Klaus Høeck, som Anders Juhl Rasmussen optog i maj-juni 2016 og samme år offentliggjorde i nettidsskriftet *Salon*. Baggrunden var, at Høeck helst intet vil efterlade sig og er direkte modstander af

tanken om et arkiv i konventionel forstand. Derfor brænder han selv konsekvent alle sine manuskripter, og derfor »vil det ikke i fremtiden være muligt at studere hans skriveproces fra første udkast over kladde og til renskrift eller korrekturtryk, sådan som det for tiden gøres af den genetiske kritik«. Ej heller vil man kunne etablere en filologisk udgave af et eller flere af hans værker, og en litterær biografi vil på forhånd være umuliggjort af det faktum, at der ingen private hemmeligheder vil være at finde. For Høeck består der nemlig en mytisk sammenhæng mellem skabelse og tilintetgørelse. Eller som han så fyndigt siger: »Mit arkiv er i mit værk.«

Som læseoplevelse overtrumfer interviewet alt bogens øvrige indhold, men det runder samtidig antologien smukt af ved at rumme så radikal en holdning til arkivet som kulturelt fænomen. Det kan måske anbefales studerende at tilegne sig *Danske forfatterarkiver* bagfra. Så vil man få de gode konkrete historier først og til sidst nå frem til de mere teoretiske bidrag i form af redaktørernes indledning og Christian Bennes artikel, som er bogens formidlingsmæssigt tungeste, men forskningsmæssigt mest tungtvejende. Til underviserne skal lyde det råd at klippe i antologien og bruge dennes solidt dokumenterende beskrivelser af Johannes V. Jensen, Holger Drachmann, Jens Baggesen, H.C. Andersen, Søren Kierkegaard, Georg Brandes, Karen Blixen, Peter Seeberg og Morten Søndergaard, præcis hvor det vil være pædagogisk og litteraturhistorisk relevant.

Erik Skyum-Nielsen

Helene Peterbauer: The Princess in the Tower Revisited. Four Centuries of Constructing Leonora Christina through Fact and Fiction. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund, 2020. 518 sider. ISBN: 978-87-408-3291-4. Vejl. pris 200 kr.

Leonora Christina (1621-98) er i disse år genstand for fornyet interesse. Glemmt eller ignoreret har hun ganske vist aldrig været, men alligevel kan man godt sige, at vi står på toppen af en ny bølge, der omfatter biografier og romaner af Helle Stangerup (1989) Bodil Wamberg (1992) og Maria Helleberg (2014), optagelse af *Jammers Minde* i den officielle kulturkanon (2005), en musical (2019) og senest en stort anlagt, men i 2021 skrinlagt historisk dramaserie fra DR. Heldigvis får videnskaben også sin del. Leonora Christinas franske selvbiografi (1673) er i firehundredåret for hendes fødsel udkommet i en ny udgave i DSL-regi, ja faktisk

hele to, da den videnskabelige fransk-danske udgave har følgeskab af en folkeudgave af oversættelsen alene suppleret med et introducerende efterskrift og nytegnede illustrationer.¹ Det er dette mønster, som Helene Peterbauers nu udgivne disputats fra Wien (2018) føjer sig ind i ved at præsentere en serie analyser af Leonora Christinas franske selvbiografi og *Jammers Minde* og deres benyttelse i den skønlitterære og historiske litteratur om hende fra den samtidige satire *Fru Kirsten Munks Ballet* (ca. 1650) til Maria Hellebergs *Leonora Christina* (2014). I betragtning af Leonora Christina-litteraturens omfang og hendes kanoniske rang må initiativet hilses mere end velkomment, for hvad der i forvejen findes af relevante litteraturhistoriske og historiografiske oversigter er yderst begrænset.

Den opgave, Peterbauer mere præcist har stillet sig selv, sammenfattes i indledningen i fire punkter, nemlig 1) en kortlægning af centrale *emner og elementer* i Leonora Christinas selvbiografiske skrifter, 2) en kortlægning af de selv samme emner og elementers *tilstedeværelse* i den skønlitterære og historiske litteratur, 3) en analyse af emnerne og elementernes *funktion* i de udvalgte litterære og historiske tekster, og 4) en undersøgelse af, om *Leonora Christina-billedet* i teksterne udvikler sig i en bestemt retning, der kan relateres til kulturelle trends, historiske begivenheder eller nye kilder (som f.eks. udgivelsen af *Jammers Minde* i 1869). Som det fremgår, er der tale om en klar receptionshistorisk ansats, men også om en bevægelse fra kortlægning af emner og elementer i konkrete tekster (Leonora Christinas egne og den senere litteratur) over en analyse af disse emners og elementers funktion til forsøg på at forklare ændringer i forståelsen af Leonora Christinas person. Det vil sige, at der består en vis dobbelthed eller spænding mellem på den ene side et fokus på tekster og relationerne mellem dem og på den anden side den skiftende bagvedliggende opfattelse af Leonora Christina. Groft sagt er det bogens styrke og svaghed, at den er disponeret på en måde, der i udpræget grad lader de første to elementer (kortlægning og funktionsanalyse) komme til deres ret, mens de store linjer og udviklingen i billedet af Leonora Christina ikke fremstår nær så klart eller velfunderet, som man kunne ønske.

Værket består af en indledning fulgt af tre store kapitler, først et om *Jammers Minde* inklusive udforskningen af dette værk (ca. 130 sider), så et noget længere

1 Marita Akhøj Nielsen & Lene Schøsler (udg.): *Leonora Christinas franske selvbiografi*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, i kommission hos Syddansk Universitetsforlag 2021; Marita Akhøj Nielsen & Lene Schøsler (udg.), illustreret af Allan van Hansen: *En kongedatters liv. Leonora Christinas franske selvbiografi på moderne dansk*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, i kommission hos Syddansk Universitetsforlag 2021; Jf. min anmeldelse i *Historisk Tidsskrift*, 121 (2021), s. 493-505. I 1998 udkom *Leonora Christinas Jammers Minde* i en fin, diplomatarisk udgave ved Poul Lindegård Hjort & Marita Akhøj Nielsen på C.A. Reitzels Forlag, og der er udsigt til, at det lovede kommentarbind snart kommer.

om fremstillinger af Leonora Christina og *Jammers Minde* i skønlitteraturen (ca. 250 sider) og til sidst et noget mindre om Leonora Christina i dansk historieskrivning (ca. 70 sider), hvortil følger sig et resumé på 30 sider og en leddelt bibliografi. Hver af de tre store kapitler har deres eget teoretiske udgangspunkt. I det første kapitel er det genreteoretisk, og spørgsmålet om den præcise kategorisering af *Jammers Minde* og den franske selvbiografi fylder meget. Peterbauer diskuterer for eksempel, om der er tale om selvbiografi eller erindringer. Eller om det snarere er (apologetiske) fængselsskildringer. Og om det er feministisk nok til at være rigtig kvindelitteratur (svaret er: ikke helt, fordi søstersolidariteten er ret begrænset). I det store midterkapitel om Leonora Christina i skønlitteraturen er det teoretiske grundlag mindre eksplicit, men dog tydeligt til stede i form af et stadigt fokus på kønsaspektet og en feministisk målestok. I det tredje kapitel om historieskrivningen er det teoretiske grundlag derimod aldeles eksplicit og består i idéhistorikeren Hayden Whites berømt-berygtede teori om historieskrivningens fire litterære troppe (*romance, tragedy, comedy, irony*).

Mens de tre hoveddele således har hvert deres tekstgrundlag og hver deres teori, så er de metodisk skåret over ganske samme læst. De består nemlig alle af temmelig udførlige, kritisk-refererende læsninger af det ene værk efter det andet med fokus på de centrale temaer og elementer fra Leonora Christinas selvbiografiske skrifter og under stadig, men lidt usystematisk inddragelse af forskningslitteraturen. I det store midterkapitel om Leonora Christina i skønlitteraturen er de udvalgte værker delt op i tematiske grupper, der kun delvis følger kronologien, og som afsluttes med tre eksempler fra den udenlandske Leonora Christina-litteratur (tysk og svensk, et norsk eksempel har Peterbauer behandlet i *Danske Studier* 2018). Det tredje, historiografiske kapitel består også af udvalgte læsninger, men er mere strikt kronologisk, begyndende med en kort oversigt over den samlede litteratur efterfulgt af fire længere nedslag (Holberg, Malling, Fridericia, Scocozza).

Hvis man relaterer denne skitse af indholdet til den indledningsvis nævnte problemstillings fire punkter, er det indlysende, at den valgte metode egner sig langt bedre til at besvare de første tre punkter end det fjerde. Udviklingen i Leonora Christina-billedet fremstår ikke særlig klart, og hvordan skulle den også kunne det, når værkets centrale midterdel er tematisk snarere end kronologisk disponeret, og når historieskrivningen, der på talrige måder har påvirket de skønlitterære fremstillinger, behandles separat og *efter* de skønlitterære værker. Det betyder ikke, at Peterbauer ikke har gjort sig tanker om Leonora Christina-billedets udvikling, men hendes overvejelser desangående finder man spredt rundt omkring i teksten samt i det afsluttende resumé, der i mere postulerende form samler lidt op på det.

Peterbauers stærke sider er den brede orientering, den samvittighedsfulde grundighed og den gode dømmekraft. Hun læser godt og præcist, og både hendes karakteristik af de skønlitterære tekster og hendes vurdering af forskellige forskeres standpunkter er sikker – jævnlige udtrykt med en lavmælt, til det underfundige grænsende, kritik. I tråd med den i overvejende grad redegørende problemstilling er konklusionerne ikke særlig markante (f.eks. at udgivelsen af *Jammers Minde* bidrog til, at Leonora Christina i højere grad blev opfattet som en forfatter), men man får som læser et meget anskueligt billede af det komplicerede samspil mellem Leonora Christinas selvbiografiske tekster, de forskellige fremstillinger af hende i litteraturen og tidernes skiftende smag. Peterbauer afholder sig i vid udstrækning fra at fælde æstetiske domme i traditionel forstand, men noterer med feministisk tilfredshed alle tegn på udviklingen af det, man kunne kalde det moderne Leonora Christina-billede: sammensat, tvetydigt og emancipatorisk. Værket har dog også en række begrænsninger, man som læser skal være opmærksom på.

Peterbauer leverer ikke nogen fuldstændig gennemgang af Leonora Christina-litteraturen, og det prætenderer hun heller ikke på noget tidspunkt. Man forstår dog, at det vigtigste er taget med, og af fodnoterne og spredte bemærkninger fremgår, at hun har læst og taget stilling til væsentlig mere end det, der gøres til genstand for egentlig behandling. Hvor præcis snittet er lagt, og hvorfor visse værker, både danske og tyske, forvises til fodnoternes skyggetilværelse, redegøres der imidlertid ikke for. I øvrigt er det et relevant spørgsmål, om et værk på 500 sider om et så klart afgrænset emne, og som bygger på så bred en orientering, som Peterbauer bevisligt ejer, ikke burde stræbe efter at være noget nær fuldstændigt. Ikke så få af de udvalgte værker får gennemgange på både 10 og 15 tætttrykte sider, og det kunne under alle omstændigheder med fordel kortes ned.

Det er prisværdigt, at Peterbauer både behandler skønlitterære og faghistoriske fremstillinger, men det er uheldigt, at mens hun med hensyn til litteraturvidenskab er up to date, så er hendes orientering i historiografien ret utilfredsstillende. Hovedkilden til hendes viden om 1700-tallets danske historikere, heriblandt Holberg, er en mere end 100 gammel artikel af Caspar Paludan-Müller i *Historisk Tidsskrift* 1883 og Francis Bulls lille bog om Holberg som historiker fra 1913, men hverken Ellen Jørgensens *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800* (1931), de relevante afsnit af Gyldendals *Danmarks historie. Bind 10. Historiens historie* (1992) eller den store nye digitale Holberg-udgave på www.holbergsskrifter.dk (2015) synes anvendt. Læsningen af de historiske værker er da også tilsvarende flad og håndfast teoristyret (af det Hayden White'ske begrebsapparat). Og når vi nu er ved de historiske værker, så er det uheldigt, at Peterbauer har valgt at behandle historikeren Sophus Birket-Smith spredt forskellige steder i teksten. Som den, der udgav *Jammers Minde* i 1869 og den franske selvbiografi i

1871, og som i 1879-81 udgav en biografi om Leonora Christina på næsten 1.000 sider (+ en mindre folkeudgave, *Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Levned. Til Almenlæsning fremstillet*, Kbh. 1887), havde han nok fortjent en samlet, kritisk analyse. Noget lignende gælder Michel Rousseau de la Valette, hvis historiske roman om Corfitz Ulfeldt fra 1678 både var udbredt (oversat til engelsk og tysk) og fik stor betydning for opfattelsen af både ham selv og Leonora Christina. Peterbauer kender og nævner værket i hvert fald et enkelt sted (s. 402), men hvorfor udgør det ikke den naturlige start på afsnittet om udenlandske litterære fremstillinger af Leonora Christina?

Også værkets stilistisk-sproglige side fortjener nogle bemærkninger. Peterbauer har valgt at skrive sit værk på engelsk, dog ikke for et internationalt, men for et nordisk publikum, der antages ikke at kunne læse tysk eller fransk. Alle tyske citater er nemlig i noterne oversat til engelsk, mens alle danske citater, også fra 1600-talstekster, som nok kunne volde selv dansk-kyndige udlændinge kvaler, står uoversatte. Citater fra den franske selvbiografi gengives i noterne i Bøggild-Andersens danske oversættelse. Peterbauers engelsk er klart, men ofte lidt akavet med enkelte germanismer (»lecture« i betydningen læsning, s. 384) og sågar danismer (»doom« i betydningen dom, øverst på s. 249). Et udpræget stiltræk er brugen af fodnoter, der ofte er meget omfangsrige. Som læser gør man klogt i at læse dem, for de indeholder jævnlige stof, der er afgørende for argumentationen. I mange tilfælde er det umuligt at se, hvorfor visse oplysninger eller argumenter er placeret i fodnoterne, og i rigtig mange tilfælde virker det, som om stof, der utvivlsomt er relevant i en eller anden forstand, er blevet parkeret i en tilfældig fodnote. Om dette afspejler generelle vanskeligheder ved at disponere stoffet, eller om teksten er blevet til i flere omgange over en længere periode, lader sig ikke umiddelbart sige, men upraktisk er det.

Dette fører til denne anmeldelses sidste anke: Der er ikke noget navnerregister. Et sådant bør selvfølgelig aldrig mangle i videnskabelig litteratur, men det er særlig problematisk at undlade det, hvis der som her er tale om et værk, der både er omfattende og uheldigt struktureret. Et par eksempler kan illustrere vanskelighederne.

En hel række af de vigtigste tekster og forfattere har fået deres egne afsnit, mens andre tekster og forfattere omtales rundt omkring i teksten eller i en fodnote, men hvordan finder man dem? Hvis man nu f.eks. interesserer sig for Christian Wilsters digt »Eleonora Ulfeldt« (1827), som er anført i litteraturlisten (med henvisning til M. Matzen: *Dansk Læsebog 3 (for højere Klasser)*, Gyldendal 1875), så er det ikke sikkert, man straks finder frem til side 182, fodnote 548, sidst i afsnittet om Andersens *Gud Fadres Billedbog* (1868). I øvrigt er kildehenvisningen til en tilfældig læsebog typisk for Peterbauers påfaldende mangel på interesse for

teksternes udgivelseshistorie (der dog også er en slags receptionshistorie). I dette tilfælde kan det suppleres, at Wilsters digt stammer fra hans *Digtninger* (1827) og senere indgik i *Højskolesangbogen* (1.-13. udgave, dvs. 1894-1939, de første par udgaver under Ingemanns navn!) og dermed må regnes for et stykke Leonora Christina-litteratur med stor breddevirkning.

Det er imidlertid ikke kun Leonora Christina-litteraturens små profeter, der lades i stikken. Ser man efter i indholdsfortegnelsen, finder man en hel serie moderne forfattere, der har skrevet om Leonora Christina, deriblandt Ebbe Kløvedal Reich, Helle Stangerup og Maria Helleberg, men hvor er Bodil Wamberg, hvis *Leonora Christina. Dronningen af Blåtårn* (1992) udtrykker nok så markante og relevante standpunkter? Er hun overset eller ignoreret? Selvfølgelig ikke: Peterbauer kender Wambergs bog og diskuterer den adskillige steder, gerne i fodnoterne (se f.eks. s. 63, 107, 110, 112, 114, 117, 135, 300, 302, 481), men man finder det kun ved at læse bogen fra perm til perm. Det er anmelderen selvfølgelig forpligtet til at gøre, men alle ved jo, at videnskabelig litteratur benyttes mere, end den læses, så hvis man virkelig ønsker at begrave sine indsigter, er lange bøger uden registre den oplagte løsning. Hvis ikke Peterbauer selv har set problemet, burde Universitets-Jubilæets danske Samfund venligt, men bestemt have gjort hende opmærksom på det.

Efter at have redegjort for styrker og svagheder ved Peterbauers værk, må det være tilladt kort at gøre opmærksom på et par nærliggende opgaver, som Peterbauer ikke har sat sig for at løse og derfor heller ikke skal kritiseres for at have ladet ligge. Den ene er historien om udgivelsen af *Jammers Minde* i 1869. Man læser overalt og også hos Peterbauer, at udgivelsen vakte enorm opsigt, og Georg Brandes' begejstrede anmeldelse af værket i *Illustreret Tidende* er kendt af forskningen, men der er jo meget mere. For eksempel skrev nationalskjalden Carl Ploug et digt i samme anledning (*Carl Plougs Digte*, Kbh. 1901, bd. 2, s. 293-295), for slet ikke at tale om stoffet i dagspressen, hvis uoverskuelige tekstmasser i de senere år er blevet gjort digitalt tilgængelige og søgbare. En anden, lidt mere besværlig opgave, der ligger i forlængelse af førstnævnte, er at se på Leonora Christina-skikkelsen i kunst, formidling og populærkultur. Her ville det f.eks. være oplagt at se nærmere ikke kun på Kristian Zahrtmanns kendte Leonora Christina-billeder, men også på en skikkelse som pædagogen, feministen og politikerne Margrethe Petersen (1878-1945), som havde brugt Zahrtmanns billeder ved lysbilledforedrag og i sin undervisning og i 1928 udgav en *coffee table book* om sin »heltinde« (*Kongedatteren Leonora Christina Ulfeldt og hendes Husbond*, Peterbauer anfører værket i litteraturlisten).

Sagen er jo, at Leonora Christina ikke kun er en historisk skikkelse, en forfatter og et skønlitterært emne, der forståeligt nok er landet i tidens feministiske sigte-

korn. Hun er også et erindringssted, dvs. spiller en rolle i den bredere historiske og kulturelle bevidsthed og fortidsbrug, som også er værd at afdække, og som ville udgøre et interessant supplement til Peterbauers højliterære og historiografiske undersøgelse.

Sebastian Olden-Jørgensen

Søren Blak Hjortshøj: Son of Spinoza: Georg Brandes and Modern Jewish Cosmopolitanism. Aarhus: Aarhus University Press, 2021. 287 sider. ISBN: 9788772190181. Vejl. Pris: 274,95 kr.

Georg Brandes: Human Rights and Oppressed Peoples: Collected Essays and Speeches. Oversat, redigeret og med indledning af William Banks. Madison: University of Wisconsin Press, 2020. 368 sider. ISBN: 9780299324100 Vejl. Pris: 1016,65 kr.

Georg Brandes: Vorlesungen über Friedrich Nietzsche (1888). Aristokratischer Radicalismus (1889/1890). Dansk-tysk paralleludgave. Udgivet af Gert Posselt og Per Dahl. Basel/København: Schwabe Verlag/Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2021. 570 sider. ISBN: Vejl. Pris: 924 kr.

Der er grøde i Brandes-forskningen, både dansk og internationalt. Det nyligt afsluttede forsknings- og udgivelsesprojekt »Digitale Hovedstrømninger« (www.georgbrandes.dk) har tilvejebragt en ny, flersproget og kommenteret udgave af *Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur* med fyldige efterskrifter til de seks bind, som fører forskningen i Brandes' litteraturkritiske hovedværk ajour. Samtidig er indledningsforelæsningen til *Emigrantlitteraturen* fra november 1871, som bestemte Brandes' løbebane som kritiker og som i 2021 kunne fejre sit 150 års jubilæum, for første gang blevet oversat til engelsk og udgivet i serien »Criticism in translation« i det amerikanske tidsskrift *PMLA* (132: 3, 2017).

Som vidnesbyrd om den fornyede interesse for forfatterskabet foreligger nu to nye engelsksprogede udgivelser: Søren Blak Hjortshøjs monografi *Son of Spinoza. Georg Brandes and Modern Jewish Cosmopolitanism* og antologien *Human Rights and Oppressed Peoples: Collected Essays and Speeches*, udvalgt, oversat og kommenteret af den amerikanske skandinavist William Banks. De to bøger giver tilsammen en interessant indikation af hvor Brandes-forskningen bevæger sig hen i det 21. århundrede. Fælles for de to er nemlig at de begge fokuserer på

Brandes som kritisk intellektuel og politisk publicist snarere end som »æstetiker« eller litteraturkritiker i snæver forstand.

Ved et tilfælde falder udgivelsen af de to bøger sammen med fremkomsten af Per Dahls og Gert Posselts længe ventede dansk-tyske paralleludgave af Brandes' forelæsninger om Friedrich Nietzsche (1888/1889), udgivet i et samarbejde mellem Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Schwabe Verlag i Basel (som del af skriftserien »Beiträge zu Friedrich Nietzsche«). Brandes' forelæsninger om den dengang ukendte tyske filosof blev via den tyske oversættelse i tidsskriftet *Deutsche Rundschau* 1890 begyndelsen på den internationale Nietzsche-reception. Men Nietzsche-forelæsningerne udgjorde også et vadeded i Brandes' egen idéudvikling, idet han med sin bekendelse til Nietzsches aristokratiske livsfilosofi tilsyneladende tog afsked med en række af de idéer, der indtil da havde defineret hovedstrømmen i hans moderniseringsprojekt i forhold til dansk dansk-nordisk kultur og åndsliv. De tre udgivelser samler sig på den måde om et fælles tema, idet de giver anledning til en fornyet diskussion af Brandes' rolle som intellektuel og hans modsætningsfyldte forhold til »det moderne«.

Søren Blak Hjortshøjs *Son of Spinoza* (baseret på forfatterens ph.d.-afhandling fra Roskilde Universitet fra 2017) er en idéhistorisk undersøgelse af Georg Brandes som moderne jødisk intellektuel. Centralt i afhandlingen står følgende spørgsmål: Hvilken rolle spillede dobbeltidentiteten som dansk jøde for Brandes' indsats og selvforståelse som kritiker og intellektuel? Er der noget særligt jødisk ved kongstanken fra *Emigrantlitteraturen* om den sammenlignende litteraturbetragtning som en læsemåde, der kan hjælpe til at afmontere nationale fordomme og virke som løftestang for sekulær kosmopolitisk fritænkning og kulturel modernisering? Og var det på grund af sin jødiske baggrund at Brandes kunne skrive med så stor indføling om emigrantens erfaring af rodløshed og fremmedhed?

Brandes-forskningen er almindeligvis vejet i en stor bue uden om sådanne spørgsmål, der er blevet opfattet som irrelevante for en forståelse af forfatter-skabet – som oftest med henvisning til Brandes' status som »sekulær« og »assimileret« dansk jøde, men nok også ud fra et forståeligt ubehag ved den xenofobi og antisemitisme, som Brandes livet i gennem måtte stå model til i den danske offentlighed. Det er ikke for meget sagt, at Hjortshøj bryder et tabu i forskningen ved at zoome sin kikkert ind på sammenhængen mellem Brandes' position som liberal og kosmopolitisk intellektuel og hans jødiske baggrund eller egenskab af »kulturjøde«.

Med sin opvækst i et sekulært jødisk miljø i København tilhørte Brandes det Bismarck kaldte »det mousserende element i borgerlighedens træge masse«, en befolkningsgruppe, der i kraft af sin intellektuelle spændstighed fik det til at rykke inden for åndsliv, kunst og erhvervsliv i anden halvdel af det 19. århundrede. Det

er afhandlingens tese, at selvom Brandes ofte lagde afstand til jødedommen i dens mest ortodokse varianter, og fx kunne beskrive sig selv som den mindst jødiske person i kongeriget, kan det samtidig iagttages, hvordan han gennem hele sit forfatterskab interesserede sig levende for jødens rolle i historien og de særligt jødiske bidrag til udviklingen af vestlig civilisation og modernitet. Hjortshøjs metode går ud på at betragte Brandes' forfatterskab som et »kosmopolitisk arkiv« af tekster som på forskellig vis fortolker jødens rolle i moderne europæisk kultur. Endvidere er tesen, at Brandes i kraft af sit navn som førende europæisk litteraturkritiker var med til at skabe den kulturelle diskurs, som var fremherskende i Europa i årtierne omkring år 1900, jf. Bismarcks boblemetafor, og som bestod i at opfatte de europæiske jøder som en slags *first movers* i de vestlige samfunds økonomiske, politiske og kulturelle modernisering. Samme forestilling blev sidenhen en vigtig brik i nazismens propaganda og dæmonisering af den jødiske befolkning i Europa og dermed en vigtig forudsætning for holocaust, hvilket er en anden årsag til at spørgsmålet om det jødiske hos Brandes har været anset for en farlig tangent at bevæge sig ud ad.

Traditionelt har man holdt enten Hegels historiefilosofi, hellenismen fra Goethe og Winckelmann, Kierkegaards kristne eksistensfilosofi, den filosofiske positivism fra Renan og Taine eller J.S. Mills liberale samfundstænkning som de vigtigste komponenter i Brandes' åndelige dannelse, som i 1871 resulterede i sammenstødet med den hjemlige luthersk-nationalliberale kultur. Men Hjortshøj udpeger i stedet den hollandsk-jødiske filosof Baruch Spinoza, som i 1657 blev udstødt af den jødiske menighed i Amsterdam for sine sekulære og materialistiske synspunkter, til Brandes primære intellektuelle forbillede og rollemodel. Det er velkendt, at Spinoza var en vigtig figur for Brandes' akademiske lærermester, den ateistiske filosofiprofessor Hans Brøchner, og emnet for Brandes' anden konferenceopgave fra april 1864, men ellers finder man ikke mange direkte henvisninger til ham i forfatterskabet. Imidlertid er det i Hjortshøjs optik heller ikke så meget selve Spinozas filosofiske tænkning, som Brandes var draget af, som det var filosofens liv og levned, som han kendte fra Berthold Auerbachs dannelsesroman *Spinoza* (1837/56), som hørte til den unge Brandes' yndlingslektur. Hjortshøj ser Auerbachs fremstilling af Spinoza som repræsentativ for formuleringen af en moderne sekulær jødisk kulturidentitet, som lagde afstand til jødedommen i dens ortodokse varianter, men på den anden side ikke ville afskrive den tusindårige jødiske civilisation. Auerbach hører endvidere til den kreds af unge liberale tyske forfattere og intellektuelle, »Det unge Tyskland«, som Brandes viede det sidste og sjette bind af *Hovedstrømninger*, og hvoraf flere som fx Heinrich Heine og Ludwig Börne var af jødisk afstamning, hvad Brandes gjorde en pointe ud af i indledningsforelæsnngen.

Afhandlingens titel, »Son of Spinoza«, er et citat fra det litterære portræt Brandes i 1870 skrev af Meïr Goldschmidt, hvor han under indflydelse af Taine forsøgte at forklare Goldschmidts litterære geni ud fra dennes jødiske herkomst. Dette førte Brandes til at anstille nogle betragtninger over jødens stilling i moderne europæiske kultur, som han opfattede som særligt forbundet med en medfødt evne til kritisk og oppositionel tænkning: »Alt er ham lige nært og lige fjernt. Han er søn af Spinoza. Derfor er han fra Fødslen af polemisk stillet mod enhver europæisk Bornethed, oppositionel, fribaaren og frifødt baade som videnskabelig Betragter og poetisk Gjenfremstiller« (*Kritiker og Portraiter*, 1870, 400-401). Som Henry Gibbons tidligere har fremhævet (i Hertel & Kristensen: *The Activist Critic*, 55-89) indgik der også et element at intellektuelt selvportræt i denne frejdige formulering af moderne jødisk kulturidentitet, som peger frem mod den rolle Brandes skulle indtage, da han året efter iværksatte sit polemiske frontalangreb på den nationalliberale dannelse i indledningen til *Emigrantlitteraturen*. Brandes valgte i sin senere redigering af essayet i *Samlede Skrifter* (bd. 2, 1899) af udluge passagen – if. Hjortshøjs udlægning som led i et målrettet forsøg på at fordanske sine skrifter og køre sig i stilling til det attræde professoratet, som han omsider fik – efter systemskriftet – i 1902. Men passagen indtager en central plads i Hjortshøjs bestræbelse på at fremlæse en særlig jødisk modernitetsdiskurs i Brandes' tidlige forfatterskab, og han er så glad for citatet, at han bringer det to gange (s. 57 og 169) i to forskellige engelske oversættelser. Den samme tankefigur, som bestod i at sammenkoble jødisk identitet med moderne politiske og kulturelle reformbevægelser, kom til udtryk i portrætterne af Ferdinand Lassale og Benjamin Disraeli fra Berlinperioden (1877-1883). Hjortshøj uddrager af disse skrifter en sammenhængende idé om den moderne jøde, som især knyttede sig til tre karakteregenskaber: oppositionstrangen, den åndelige fleksibilitet og en universel retfærdighedssans. Også i denne konstellation bliver jødisk identitet nærmest synonymt med modernitet.

Pointen er at Brandes' jødiske identitetstænkning må ses i sammenhæng med den fremvoksende antisemitisme i Europa i perioden, hvor antisemitisme blev en af de mest udbredte måder at artikulere national modstand mod modernitet og globalisering på. Et tidligt bidrag til denne kulturelle og ideologiske antisemitisme var Richard Wagners essay »Das Judentum in der Musik« fra 1850, der trak racekortet mod sine samtidige rivaler inden for den moderne musik, Giacomo Meyerbeer og Felix Mendelsohn. Wagner beskrev i den anledning jøden som en »fjendtlig tilskuere« til europæisk kunst og kultur, som ved sin rodløshed og fremmedhed i forhold til europæiske traditioner var ude af stand til at frembringe originale værker. Strømningen fik en politisk dimension under den såkaldte berlinske antisemitismestrid i 1879-81, hvor tyske nationalkonservative gik til angreb mod

det jødiske borgerskabs påståede undergravende indflydelse på det tyske samfund. Brandes blev ufrivilligt inddraget i denne debat, da præsten og politikeren Adolf Stoecker under en debat i den tyske rigsdag i 1880 fremdrog ham som eksempel på den subversive, rodløse og »kirkeforagtende« jøde. Stoeckers udfald mod Brandes var inspireret af den norske biskop J.C. Heuchs pamflet *Dr. G. Brandes' Polemik mod Kristendommen* (1877).

Afhandlingen gør således en pointe ud af at vise at antisemitisme ikke blot var noget der fandtes i Tyskland, men også herhjemme hørte til almindelig god tone, idet »det jødiske spørgsmål« også her fungerede som stedfortræder for mere omfattende diskussioner af samfundets modernisering. Dette illustrerer Hjortshøj bl.a. gennem en pointeret nærlæsning af Pontoppidans *Lykke-Per*, hvor Danmarks møde med moderniteten iscenesættes som (den umulige) kærlighedshistorie mellem den provinsielle pietistiske præstesøn Per Sidenius og den sofistikerede og emanciperede datter af det københavnske jødiske bourgeoisie, Jakobe Salomon. Og ikke bare bygger Pontoppidan som bekendt Brandes direkte ind roman via portrættet af den jødiske intellektuelle reformagitor Dr. Nathan, der i en vis fase af romanen tjener som inspiration for Pers uheldsvangre kanalprojekt. Hjortshøj viser også hvordan romanens løbende portræt af familien Salomon er formet nærmest som et typegalleri af nogle af periodens mest udbredte negative jødiske stereotyper som fx den skruppelløse, profitjagende forretningsmand i skikkelse af Jakobes onkel Henrich Delft, der taler i et karikeret esperanto af dansk, tysk og jiddisch, eller Jakobes bror, den dekadente storbyboheme Ivan Salomon, der rastløst vimser omkring i København på jagt efter nye genier han kan agere mæcen for.

Som modernitetsfortolkning er Pontoppidans roman som bekendt ambivalent. Det lykkes ikke for Per at bevæge sig fri af sin fædrene arv og ankomme til moderniteten. Kanalprojektet fejler, og moderniseringen eller »jødifisering« af den lutherske danske nation lykkes ikke. Men omvendt kan man, argumenterer Hjortshøj, læse en mere progressiv pointe ud af romanen, idet Jakobe med realiseringen af sin skole for københavnske fattigbørn kommer til at stå tilbage som romanens episke heltinde, der opnår lykken gennem realiseringen af en form for moderne social samfundsutopi.

Son of Spinoza blotlægger også andre, mindre mindeværdige udtryk for en tradition for nordisk antisemitisme. Vi bliver mindet om at Grundtvig i 1849 ønskede at frakende Goldschmidt adgang til at deltage i en politisk debat om den danske forfatning, fordi han som jøde og verdensborger ikke havde forudsætninger for at forstå det danske, og at Bjørnstjerne Bjørnson ud fra samme argument mente, at Brandes skulle have blandet sig uden om debatten om tro og viden i 1866. Ligeledes finder bogen også anledning til at genopfriske, hvordan Vilhelm Andersen i en bog fra 1920 fremførte det synspunkt, at Brandes qua sit semitiske »blod« var

ude af stand til at forstå den hellensk-europæiske idétradition. Det er i Hjortshøjs fortolkning i lyset af sådanne synspunkter – og den bagvedliggende opfattelse af en modsætning mellem græsk og jødisk kultur – at man må forstå en vigtig bestræbelse i Brandes' senere forfatterskab, som gik ud på at betone den fælles arv og jødedommens bidrag til moderne europæisk kultur og civilisation. Hjortshøj fremdrager her bl.a. hvordan Brandes i en række mindre kendte artikler fra 1890'erne gik til de jødiske skrifter i Det Gamle Testamente, Jobs Bog og Prædikernes Bog, for at vise at der også inden for jødedommen fandtes en tradition for antiautoritær sekulær fritænkning og principper om universel retfærdighed og lighed for alle – uanset klasse, køn eller etnicitet. Den europæiske idétradition havde ikke monopol på disse idéer. Tilsvarende argumenterede Brandes' i *Smaa Romaner i Det Gamle Testamente* (1914) for at læse fortællingerne i Det Gamle Testamente som »tendens-fortællinger«, en slags moderne problemlitteratur *avant la lettre*.

Bogen afsluttes med et aktualiserende perspektiv til vor tids debatter om globalisering og ny nationalisme. Hjortshøj sætter Brandes' jødiske kosmopolitisme i relation til den kosmopolitiske bølge i vestlig tænkning omkring årtusindskiftet hos tænkere som Jacques Derrida, Julie Kristeva, Ulrick Beck og Homi Bhabha, der har haft en tendens til at idealisere fremmedheds- og emigranterfaringer og som har set bort fra de økonomiske og sociale konsekvenser af globaliseringen, som betyder at en voksende vestlig middel- og underklasse på ny føler sig fristet af nationalisme og xenofobisk hate speech. I Brandes' spinozistiske kosmopolitisme ser Hjortshøj et alternativ til den teori om civilisationernes sammenstød, som gennem de seneste årtier har været den dominerende måde at forholde sig til den globale verdensorden på.

Denne pointe danner en passende overgang til William Banks antologi af Brandes-tekster *Human Rights and Oppressed Peoples: Collected Essays and Speeches*, som samler i alt 35 tekster og taler fra perioden 1900-1925 og hermed tilbyder et portræt af Brandes som politisk publicist og menneskerettighedsforkæmper. En lidt slidt standardfortælling om Brandes' intellektuelle løbebane lyder at han begyndte som progressiv unghегelianer og liberal radikaler i ånden fra 1848, men skuffedes over den politiske udvikling under forfatningskampen og i stedet endte som aristokratisk åndsfyrste under indflydelse af Nietzsches heroiske livsfilosofi. Hvorefter han viede resten af sit forfatterliv til at skrive bøger om »store mænd« i historien, Napoleon og Garibaldi, Goethe, Voltaire, Cæsar. Det aktuelle udvalg fortæller en anden historie ved at vise, hvordan Brandes i den sene del af forfatterskabet, i kølvandet på Dreyfus-affæren, fortsatte og intensiverede sine aktiviteter som politisk engageret intellektuel med en række artikler til støtte for undertrykte folkeslag, kulminerende med hans offentlige agitation som fredsaktivist og som kritiker af europæisk nationalisme og imperialisme i perioden omkring Første Verdenskrig.

Udgivelsen tager sit udgangspunkt i den kuratering af sit forfatterskab Brandes selv forestod med udgivelsen af sine *Samlede Skrifter* (1899-1910). Grundstammen i udvalget er således de atten tekster Brandes i 1906 lod indlemme i SS17 under overskriften »Undertrykte Folkeslag«, suppleret med fem fra SS18 samt essayet »Raceteorier« (1912), oprindelig et brev til redaktøren af *Politiken*, afledt af Jakob Knudsens antisemitiske fødselsdagshilsen til Brandes i samme avis 18. februar samme år, og siden optrykt i *Fugleperspektiv* (1913). Herefter følger ni artikler fra Første Verdenskrig, hentet i de fire udgaver af *Verdenskrigen* (1916-1917); af disse har de syv tidligere været ude på engelsk som del af den amerikanske udgivelse *The World at War* (1917), men de er her nyoversatte til lejligheden. Udvalget afsluttes med to efterkrigstekster, foredraget »Imperialisme«, afholdt i Kristiania i 1922, og essayet »Europa nu«, bragt i *Tilskueren* 1926; begge disse tekster hentet i posthume Brandes-antologier, hhv. *Kulturbilleder* (1932) og Jørgen Knudsens udvalg *Georg Brandes. Den mangfoldige* (2005).

Som det fremgår vælger Banks de bogførte udgaver af de inkluderede tekster, frem for førstetrykkene, i de fleste tilfælde kronikker eller debatindlæg i *Politiken* eller i udenlandske aviser. Brandes' politiske journalistik til støtte for undertrykte folk var lejlighedstekster, ofte skrevet på opfordring og i relativt hastværk, hvorefter han underkastede teksterne en revision, når de efterfølgende udkom i bogform. Som argument for at vælge »the final versions« fremfører Banks (s. xiii), at meningen med bogen er at give et portræt af Brandes' fortsatte tænkning om folke- og menneskeret, snarere end at levere en historisk undersøgelse af teksternes samtidige virkning. Det virker som et rimeligt valg, om end det betyder, at ikke alle tekster strengt taget hidrører fra det årstal (for førstetrykkene), som angives i indholdsfortegnelsen.

I forhold til selektionsprincipperne for udvalget kan man måske stille spørgsmålet om udgiveren med fordel kunne have skelet til andre tekster end de i forvejen allerede bogførte og kanoniserede i Brandesbibliografien. Når det gælder Brandes' rolle som international fredsaktivist, savner man essayet »A Scandinavian View of the War« (publiceret i *The Atlantic Monthly* 1915), om end man måske herimod kan indvende, at synspunkter herfra allerede er repræsenteret i artiklen »The Great Nation's Concern for the Small« (ibid. kap. 28). Omvendt virker udvalget af tekster fra *Verdenskrigen* fornuftigt ved sit fravalg af den berømte, retoriske sabelveksling med Georges Clemenceau (»Adieu Brandes!« osv.) til fordel for den mere afdæmpede og ræsonnerede replikveksling med William Archer, den skotske skandinavist og Ibsen-oversætter m.m., som fik ansættelse i den engelske krigspropaganda og i 1916 publicerede en pamflet, der angreb Brandes for hans 'farveblinde neutralitet', hvilket bl.a. afstedkom de to artikler inddraget i udvalget (ibid. kap. 31 og 32).

Alle tekster er forsynet med præcise og velfokuserede punktkommentarer til personer og historiske begivenheder, ligesom hver enkelt tekst er ledsaget af en kort introduktion, der sætter scenen for den konkrete historisk-politiske situation, teksten var et svar på.

Udvalget indledes af Brandes' kommentar til Kaiser Wilhelm II's notorisk berømte Hunnertale, afholdt for tyske marinesoldater i Bremerhaven 27. juli 1900 i anledning af disses afskibning til en afstraffelsesaktion mod den kinesiske bokseropstand 1899-1901. Ved sin moralske kritik af den vestlige stormagters krigerske kolonialisme i Kina og ved sin underspillede sarkasme over Kaiser Wilhelms hyldest til de tyske infanterister som forsvarere af »kristen« civilisation, udgør denne tekst en passende indledning til udvalget, samtidig med at den sætter Brandes' forsvar for folkeret og national suverænitæt ind i et globalt geopolitisk perspektiv. Herefter følger en række tekster skrevet til støtte for de europæiske befolkninger, som på tærsklen til det 20. århundrede befandt sig under imperialet overherredømme og mere eller mindre brutale former for undertrykkelse: armenerne i det osmanniske rige, de polske befolkninger i Preussen, Østrig og Rusland, georgierne under det russiske kejserrige, finnerne i Rusland.

William Banks dedikerer bogen »For all the world's small nations« og peger hermed på et vigtigt kendetegn ved Brandes' engagement, som bestod i kampen for små nationers ret til selvbestemmelse og frihed til at dyrke deres eget sprog og kultur. Men dedikationen hænger også sammen med en anden tese i bogen, nemlig at Brandes' engagement til fordel for undertrykte folk og minoriteter på afgørende måde var formet af hans eget nationale tilhørsforhold til en europæisk småstat, som i løbet af 1800-tallet havde måttet give afkald på sin imperiale drømme og forestillinger om egen national storhed:

(...) the collapse of the idea of a *national destiny of greatness*, defined as a collective faith in the inherent superiority of one's own civilisation as well as, even more importantly, a sense that one's particular civilization is called upon to perform a unique world historical mission, specifically that of remaking the globe in its own allegedly superior image (s. 9).

Denne mentale omstilling væk fra den gamle imperiale verdensorden begyndte tidligere i de skandinaviske lande end i de større europæiske magter. Britisk, fransk og amerikansk neokolonialisme i det 20. århundrede var fortsat animeret af den imperialistiske forestilling om egen national storhed, hvorimod de skandinaviske lande tidligt i deres modernisering og tilblivelse som nationalstater havde måttet lære den svære kunst at være små. Danmark befandt sig ved indgangen til det 20. århundrede i den usædvanlige situation at landet på én gang selv var kolo-

nimagt, samtidig med at de danske sønderjyder siden 1864 havde været underlagt tysk herredømme og en brutal fortynkningspolitik. Brandes havde i 1890'erne ved flere lejligheder engageret sig i de dansksindede sønderjyders sag, og der er ikke nogen tvivl om at hans offentlige engagement til fordel for undertrykte folk også var grundet på følelsen af en form for skæbnefællesskab.

Hvor Hjortshøj således lagde vægt på den jødiske komponent i Brandes' tænkning, ser Banks først og fremmest Brandes som skandinav og småstatstænkter, der med sin agitation til fordel for undertrykte folk ikke bare var med til at foregribe ånden og bogstavet i efterkrigstidens doktrin om universelle menneskerettigheder, men også den særlige rolle som internationale fredsmæglere og »moralske« eller »humanitære« supermagter, som blev de nordiske lande (især Sverige og Norge) til del i perioden efter Anden Verdenskrig. Banks sætter Brandes' indsats ind i et større historisk perspektiv ved at sammenholde den med de forskellige opfattelser af menneskerettighedernes historie, som findes inden for forskningen på området. En skole sætter begyndelsen til FNs menneskerettighedserklæring fra 1948, mens en anden skole mener at princippet om universelle menneskerettigheder først giver mening med afkoloniseringen af de tidligere europæiske områder i Afrika og Asien i årtierne efter Anden Verdenskrig. Tre fjerdedele af de nuværende FN-medlemmer var endnu kolonier i 1945.

Banks synspunkt er imidlertid at FNs menneskerettighedserklæring ikke opstod ud af ingenting, men må ses som kulminationen på en kamp for menneskerettigheder, som aktivister og intellektuelle havde kæmpet for gennem en længere periode. Banks indskriver således Brandes i en tradition for intellektuel aktivisme med rødder i Dreyfus-affæren omkring 1900. I fraværet af overnationale institutioner og retsinstanter til at håndhæve menneskerettighederne, benyttede Brandes den internationale presse og offentlige mening som arena for kampen for statsløse og koloniserede folks rettigheder. Med sin moralske agitation for menneskerettigheder var han med til at foregribe den form for apolitisk moralisme og ikkevolde- lig modstand mod undertrykkelse, som senere i det 20. århundrede kom til at kendetegne politiske aktivistledere som Gandhi, Václav Havel og Nelson Mandela.

Det kan virke forkert at underlægge en tekstsamling som denne en æstetisk vurdering, men ikke desto mindre giver bogen også mulighed for genopfriske Brandes' eminente kvaliteter som polemiker, og for at nærstudere de retoriske strategier han benyttede sig af for at gøre de undertryktes lidelser synlige på den offentlige dagsorden. Han kunne skrive med udsøgt og underspillet sarkasme om det tyske kejserriges brutale fremfærd i Kina, som stod i grel modsætning til sammes erklærede kristne idégrundlag. Det er postkolonialisme *avant la lettre*. Han kunne ved et foredrag i Berlin fremmale detaljerne i tyrkernens overgreb på civile armenere – i perioden før det store folkemord – så flere tilhørere forlod lokalet, hvad Brandes selv med en vis stolthed noterede i den trykte udgave af foredraget. Et retorisk højde-

punkt i bogen er dog den berømte »Appel« til de krigsførende magter om at stoppe blodsudgydelserne, publiceret i *Politiken* 17. maj 1916 og udbredt til et stort internationalt publikum via oversættelser til fransk og tysk. Her udfoldede Brandes' sit pacifistiske og neutrale synspunkt på krigen, der afviste at tage stilling for hverken den ene eller anden part, samtidig med at han punkt for punkt pillede de krigsførende magters heroiske paroler (kampen mod 'militarisme', kampen for 'civilisationen', forsvaret for de små stater) fra hinanden. Tekstens skarptslebne syntaks, bygget op omkring prægnante paradokser og modsætningsfigurer fungerer også godt i Bank's engelske nyoversættelse: »All the war-makers are proud of the courage and heroic fortitude of their brave men. Both parties asserts that among their opponents the lowest passions have been set loose, and both are unfortunately right« (s. 267).

Med sin re-introduktion af Brandes som politisk skribent og tænker giver *Human Rights and Oppressed Peoples* et spændende bud på forfatterskabets aktualitet og relevans i det 21. århundrede og i forhold til nogle af vor tids spændte geopolitiske konflikter i verden. Samtidig giver udvalget også et interessant blik på Brandes' idéudvikling og skribentvirksomhed i perioden efter det, der undertiden er blevet udpeget som den afgørende åndelige omsadling i forfatterskabet med vækkelsen til Nietzsches filosofi, indvarslet af de fem forelæsninger Brandes i foråret 1888 holdt om den tyske digterfilosofi og i 1889-1890 omarbejdede til to artikler på henholdsvis dansk og tysk i henholdsvis *Tilskueren* og *Deutsche Rundschau*. Begyndelsen til den internationale Nietzsche-reception, men samtidig jo også en særdeles afgørende begivenhed i dansk og nordisk litteraturhistorie, da forelæsningerne tændte en ny generation digtere og satte scenen for 90'ernes sjælelige gennembrud. Den nu foreliggende, dansk-tyske paralleludgave af Nietzsche-forelæsningerne, udgivet af Per Dahl og Gert Posselt, tillader os at gå bag om denne begivenhed, idet udgaven tilbyder en kritisk-kommenteret gengivelse af de fem forelæsningsmanuskripter, suppleret med et optryk af de to tidsskriftsversioner og andre tekster til belysning af Brandes' Nietzsche-fortolkning.

Der er tale om en absolut luksusliner af en filologisk udgave, som lever op til de høje standarder for diplomatisk tekstrepræsentation, som kendes fra nyere Nietzsche-filologi, jf. tillægsbindene til Giorgio Collis og Mazzino Montinaris *Werke. Kritische Gesamtausgabe, Abtlg. IX* (2001), der rummer forfatterens sene, håndskrevne *nachlass* i differentieret transskription ved Marie-Luise Haase og Michael Kohlenbach. Hovedattraktionen i den nye udgave er den diplomatisk gengivelse af de fem forelæsningsmanuskripter, der for de fires vedkommende siden Brandes' død har befundet sig i Brandes-Arkivet i Det Kongelige Bibliotek i København, mens det femte er i privat eje. »Forbavsende nok har manuskriptet til disse forelæsninger hidtil ikke været offentliggjort«, hedder det i udgavens forord, hvortil man kunne tilføje at ingen anden tekst i forfatterskabet tidligere har været genstand

for en udgivelse af denne art og på dette filologiske ambitionsniveau. Teksten er ledsaget af realkommentarer til personer og litteraturhenvisninger, differentieret og målrettet udgavens hhv. danske og tyske læsere, og forsynet med en grundig indledning ved Per Dahl, der kortlægger tilblivelsen af forelæsningserne via den forudgående brevveksling mellem Brandes og Nietzsche og deres tidlige modtagelse i hhv. Danmark (radikalismedebatten med Harald Høffding) og Tyskland.

I indledningen opridses Per Dahl den litteratur- og idéhistoriske sammenhæng for forelæsningserne, idet han udpeger sædelighedsfejden i 1887 som den begivenhed, som sporede Brandes ind på tilegnelsen af Nietzsches aristokratiske livsfilosofi, opgøret med den asketiske kristne slavemoral og den demokratiske middel-mådighed i skikkelse af »dannelsesfilistrene«.

En ny og oprindelig ånd strømmer mig i møde fra Deres bøger. Endnu forstår jeg ikke helt, hvad jeg har læst; jeg ved ikke altid, hvad De er ude på. Men meget stemmer overens med mine egne tanker og sympatier: ringeagt for de asketiske idealer og den dybe modvilje mod demokratisk middel-mådighed, Deres aristokratiske radikalisme,

skrev Brandes i et brev til Nietzsche 16.11. 1887 (ibid. s. 38).

Brandes kunne bruge Nietzsche i den nyorientering han selv var i gang med i forhold til de idéer, der hidtil havde fungeret som ledetråde for hans virke som kritiker: Taines historiske determinisme, kvindeemancipationen og J. S. Mills socialliberale velfærdsmoral (lykke for det størst mulige antal som samfundsideal) og Ferdinand Lassalles socialistiske forestillinger om en stærk stat. Det var kort sagt alle disse moderne idéer, som Brandes lagde afstand til med sin vækkelse til Nietzsches kulturpessimistiske og aristokratiske livsfilosofi, som i de moderne sociale og demokratiske bestræbelser ikke så andet end nivellering, slavemoral, nagfølelse og de svages hævn-gerrighed mod de stærke. Nietzsche på sin side så i Brandes en ferm formidler, der kunne bringe hans filosofi ud til et større og internationalt publikum.

De fem forelæsninger over Friedrich Nietzsche blev holdt ved Københavns Universitet i april-maj 1888. Udgivelsen af forelæsningsmanuskripterne tillader ikke blot at gå bag om begivenheden, men også at kigge Brandes over skulderen på den måde at manuskriptet rummer forskellige typer af understregninger, der har tjent som støtte for den mundtlige fremførelse. Disse materielle spor af Brandes' mundtlige performance er i den diplomatariske transskription oversat til variationer i typografi (enkelt understregning > kursiv; dobbelte og tredobbelte understregninger > fed kursiv). To eksempler fra den første forelæsning kan illustrere denne praksis og samtidig give en idé om Brandes' stil som forelæser: »*Ulykken* er da ikke *den at*

Lande som Tyskland eller som Danmark endnu ikke have en ægte, ensartet Kultur. Ulykken er at man **tror** sig kultiveret« (s. 158). »Den store Mand er da ikke Tidens Barn men *dens Stifbarn*. Hvad **vi** af den *Opdrager*, vi søge, maa **lære** er at opdrage os selv **imod Tiden**.« (s. 170). Eksemplerne vidner om hvor tæt foredraget i forelæsningsrækken lægger sig op ad den aforistiske skrivestil i Nietzsches skrifter, og hvordan synspunkter fra filosofen og formidleren flyder sammen, så det ofte er umuligt at afgøre, hvornår det er den ene eller den anden der taler. Samtidig tyder transskriptionen på at Brandes' mundtlige foredrag har haft et varieret, men også vist teatralisk præg, hvilket også stemmer ganske godt overens med samtidige vidneberetninger fra forelæsningsrækken, der i denne periode angiveligt udviklede sig til nærmest religiøse seancer for en menighed af tryllebundne tilhørere.

Som helhed rummer forelæsningsrækken i store træk det samme indhold og den samme opbygning som den senere kendte artikel fra *Tilskueren*. I den første forelæsning redegør Brandes for sit første bekendtskab med Nietzsche og gengiver hans kritik af »dannelsesfilistrene« og den moderne demokratiske nivellering af kulturen. Som modbillede til dannelsesfilistrene hylder han den frie intellektuelle (ikke-professoransatte), som står i opposition til stat og samfund. Anden forelæsning omhandler Nietzsches kritik af historiens byrde og dens dræbende effekt på liv og kreativ skaben, idet den dionysiske verdensanskuelse fra *Die Geburt der Tragödie* opstilles som alternativ. Forelæsningsrækken slutter med en biografisk redegørelse for Nietzsches liv og tiltagende sygdom som forudsætning for det filosofiske værk. Tredje forelæsning parafraserer Nietzsches kritik af den kristne medlidenhedsmoral, som har fortrængt de stærke og farlige, men naturlige menneskelige drifter, foretagsomhed, dumdristigheden, rovlysten, fra historien. »Moral nutildags i Europa er saaledes bleven Hjorddyrsmoral« (s. 246). Fjerde forelæsning udfolder hvordan den moderne velfærdsmoral har sin oprindelse i den samme kristent funderede nagfølelse og hævngherrighed imod den stærke. Den femte forelæsning forløber som en fragmentarisk citatmosaik fra Nietzsches sene værk *Also sprach Zarathustra*, baseret bla. på den fjerde del af værket, som i 1889 endnu ikke var udkommet i handlen, men som Brandes havde modtaget i privatryk og således – som den første – kunne referere og citere fra.

Tilgængeliggørelsen af de fem forelæsningsmanuskripter flytter ikke afgørende på vores viden om Brandes' Nietzscheinspiration, men de præsenterer en mere rå og upoleret version af hans første, euforiske vækkelse til emnet, som i den sidste forelæsning nærmest antager karakter af ufordøjede læsenoter og ekstrakter fra *Zarathustra*. Under læsning af de stadigt mere fragmentariske forelæsningsnoter kan man ikke helt frigøre sig fra den tanke at Brandes under disse forelæsningsnoter må have gjort en noget Mester Jakel-agtig figur, men det var måske netop også en del af fascinationen og den elektrificerende indflydelse som forelæsningsrækken fik.

for den gruppe af unge vordende digtere, Johannes Jørgensen, Sophus Claussen og Karl Gjellerup m.fl., som befandt sig i auditoriet under seancen.

Faktisk havde det først slet ikke været meningen at forelæserne skulle være udkommet på skrift, fordi Brandes' som ikke-fagfilosof følte sig utryk ved at lade noget trykke om et emne han ikke følte sig kompetent indenfor. Men da han i 1889 var gået i stå med et andet bidrag, han havde lovet *Tilskueren*, endte det med at Nietzsche-forelæserne udkom her, dog på den betingelse fra forfatteren, at de skulle udkomme i ét hug og ikke som føljeton. Resultatet blev artiklen »Aristokratisk Radikalisme« i tidsskriftets augustnummer. I sin indledning redegør Per Dahl for de vigtigste forskelle på de to tekster. I artiklen supplerede Brandes gennemgangen af Nietzsches filosofi med mere filosofihistorisk kontekst, hvorved filosofiens synspunkter relativiseres. Samtidig indebar omarbejdningen også en forøget distancering til Nietzsches tænkning, idet Brandes ikke længere som i forelæserne lod dennes og egne synspunkter gå i ét. Brandes går fra forkynderens til fortolkerens og formidlerens rolle.

Udgivelsen af »Aristokratisk Radikalisme« udløste den langvarige debat med filosofen Harald Høffding, som forsvarede velfærdsprincippet og gjorde sig til talsmand for en »Demokratisk Radikalisme«. Som Dahl påpeger fandt denne debat fandt sted umiddelbart inden indførelsen af den første danske lovgivning om alderdomsunderstøttelse og sygeforsikring for alle borgere, som kan anses for de første spadestik til den senere universalistiske velfærdsstat. Per Dahl undrer sig over at den nyere danske forskning i velfærdsstatens historie har overset denne første offentlige debat om velfærd i Danmark, men her er indledningen ikke helt ajour med forskningen på området, da Lasse Horne Kjøeldgaards doktordisputats *Meningen med velfærdsstaten* (2018) faktisk har et kapitel om radikalismedebatten som en historisk præambel til efterkrigsperiodens store idédebatter om velfærdsstatens mål og midler, hvor kulturradikale forfattere og intellektuelle som Villy Sørensen og Klaus Rifbjerg m.fl. indtog det modsatte synspunkt af Brandes.

I debatten med Harald Høffding i *Tilskueren* 1889-90 blev det tydeligt, hvor langt væk fra sit oprindelige udgangspunkt Brandes havde bevæget sig med sin bekendelse til Nietzsches heroiske livsfilosofi. Men Per Dahl kan samtidig dokumentere, hvordan Brandes tog ved lære af udvekslingen med Høffding og nuancerede og modererede sine synspunkter i den senere tyske udgave af essayet. »I en stiltiende indrømmelse til Høffding knækkede Brandes her spidsen af Nietzsches og sine egne formuleringer« (s. 88).

Historien om Nietzsche-afhandlingens videre transmission ud i en international offentlighed via oversættelsen i *Deutsche Rundschau* er et interessant stykke literatursociologi fra det moderne gennembrud. Oversætteren var den baltisk-tyske forfatter og kritiker Laura Marholm, som var gift med Ola Hansson, Brandes anti-

pode og rival til hvervet som Nietzsche-formidler. Per Dahl giver en detaljeret redegørelse for det spegede forløb omkring det forsinkede arbejde med oversættelsen, som endte med at Ola Hansson kom Brandes i forkøbet med Nietzsche-artikler i tyske aviser og tidsskrifter i 1889, inden afhandlingen i *Deutsche Rundschau* så dagens lys i 1890. I konkurrencen om at komme først med Nietzsche lå også en kamp om fortolkningen af forfatterskabet. I sin formidling af Nietzsche forsøgte Hansson først at udmanøvrere Brandes som en 'naturalist' af fransk skole, uden sans for subjektiviteten, individualismen og poesien hos digterfilosoffen. Siden forsøgte han at afskrive Brandes som jøde, fremmed for den nordiske folkesjæl. En ideologisk antisemitisme à la Richard Wagner spillede på den måde også ind i den tidlige Nietzsche-reception. Nietzsches søster, Alexandra Förster-Nietzsche, som blev filosofiens formynder og siden stod for en omfattende forfalskning af hans filosofiske værk i nationalistisk og antisemitisk retning, ytrede også tidligt sin skepsis i forhold til kosmopolitten Brandes som formidler. Brandes havde »kigget i for mange slags gryder og spiste af for mange tallerkener«, som hun skrev til broren i 1888, men »han vil bringe dig på moden, for det forstår han sig på« (s. 112). Men i øvrigt nærde hun stor veneration for Brandes og tog hjerteligt imod ham, da han besøgte det nyindrettede Nietzsche-arkiv i Weimar i 1910.

Den aktuelle udgivelse af Brandes' Nietzsche-forelæsninger på tysk kan også læses som et bidrag til denne diskussion ved at dokumentere at Brandes var den første til seriøst at beskæftige sig med Nietzsches filosofi, som indgik i mere blandede og kosmopolitiske netværk end den senere, nazistiske reception brød sig om. Per Dahl slutter lakonisk sin indledning af med den oplysning at et billede af Brandes, der hidtil havde hængt i Nietzsche-arkivet, blev fjernet i 1935. Med den nye udgave er der rejst et lille monument over Brandes i Nietzsche-litteraturen.

Torben Jelsbak

Jens Bjerring-Hansen, Torben Jelsbak og Anna Estera Mrozewicz (red.): Scandinavian Exceptionalisms. Culture, Society, Discourse. Nord-europa-Institut der Humboldt-Universität (Berliner Beiträge zur Skandinavistik Band 29), 2021. 534 sider. ISBN: 978-3-932406-44-7.

»Scandinavian Exceptionalisms« er et rigtig godt valg som tema for en International Association of Scandinavian Studies (IASS)-konference: Det er på samme tid skarpt og inkluderende, har en specifik begrebshistorie og kan strækkes i mange

retninger. Konferencerne afholdes hvert andet år på et nordisk universitet, og hvert andet år på et europæisk universitet uden for Norden. Denne voluminøse udgivelse, som Jens Bjerring Hansen, Torben Jelsbak og Anna Estera Mrozewicz har redigeret, er resultatet af 2018-konferencen i København.

Som redaktørerne gør rede for i deres indledning, henviser begrebet »skandinavisk exceptionalisme« inden for samfundsvidenskaberne til den konstellation af relationer mellem individet, familien, staten og markedet, der karakteriserer eller karakteriserede de skandinaviske samfund til forskel fra alternative velfærdsmodeller, mens »nordisk exceptionalisme« inden for jura og kriminologi henviser til en særlig nordisk strafkultur. Men forestillingen om exceptionalisme trækker også på »a set of cultural values and discourses related to the idea of a specific kind of modernity in the Scandinavian countries« (10), og det er disse kulturelle værdier og diskurser, der er bogens emne: Forestillinger og modforestillinger om skandinavisk/nordisk identitet, altså. Det fungerer exceptionalisme-begrebet godt som retningsgiver i forhold til. Det vanskelige spørgsmål om, hvilket forhold de kulturelle værdier og diskurser står i til de mere etablerede samfundsvidenskabelige og juridiske/kriminologiske forståelser af begrebet, adresseres ikke i indledningen.

Emnet afstedkommer en række forskningsspørgsmål, der hver især kunne være genstand for en selvstændig bogudgivelse, hvoraf et af de mest interessante er, hvilket forhold forestillingen om skandinavisk exceptionalisme står i, til komplekse og globale samfundsmæssige udfordringer. Det har blandt andre Elisabeth Oxfeldt på prægnant vis sat fingeren på med sit begreb om »ScanGuilt«. Disse spørgsmål behandles i bogen i seks sektioner, hver med fire bidrag (med undtagelse af én, der har tre): »Nordic Identities«, »Nordic Dystopias«, »Scandinavian Postcolonialism«, »Scandinavian Places and Landscapes«, »Folkhem and Working-Class Fiction« og »Translating Scandinavian Exceptionalisms«. I en *proceedings*-udgivelse som denne er sektionsinddelingen selvfølgelig betinget af det materiale, som redaktørerne har haft at arbejde med, og exceptionalisme-begrebet fungerer i varierende grad dynamisk i forhold til emnerne for de seks sektioner. Det går rigtig godt i spænd med eksempelvis diskussioner af skandinavisk postkolonialisme, hvor forestillingen om skandinavisk usammenlignelighed med andre kolonimagter har affødt en række blinde punkter i i hvert fald Danmarks selvbevidsthed, mens det får en mere vag, metaforisk, status i andre.

Bidragene behandler mange forskellige kulturelle former, blandt andet interiørdesign (Malene Breunigs bidrag), kunststillinger (Ivars Orehovs' og Vera Knutsdóttirs), tv-serier (Sophie Wenerscheids og Maria Hanssons) og akademiske diskurser (Poul Houes og Jan Dlasks bidrag). Litterære repræsentationer af skandinavisk exceptionalisme fylder mest i bogen, men mindre i forhold til tidligere IASS-udgivelser. Denne diversitet – som også er sproglig: bidragene er

forfattet på engelsk, dansk, norsk og svensk – er en virkelig gevinst ved bogen, der i sig selv vidner om, at skandinavisk exceptionalisme er et vellykket valg. Det kunne med fordel være blevet profileret i indledningen, hvor diversiteten så også skulle gøres til genstand for teoretisk og metodisk refleksion. Det samme gælder for de forestillinger om skandinavisk identitet, som bogen opererer med, og i det hele taget den stedvist synonyme omgang med adjektiverne »skandinavisk« og »nordisk«. De teoretiske redegørelser, som ellers kunne skabe en fast grund for diversiteten, fylder ikke så meget i indledningen, der lægger vægt på at resumere de enkelte bidrag, og det begrænser dens anvendelighed som et bidrag i sig selv. Det er fuldt forståeligt, for redigeringsarbejdet må i sig selv have været en meget omfattende opgave, men det er lidt ærgerligt.

Diversiteten er et interessant vidnesbyrd om den forandring, som IASS p.t. ser ud til at gennemgå – fra især at være dedikeret til »the scholarly study of the literatures of the Scandinavian countries«, som det formuleres i foreningens hensigtserklæring på dens hjemmeside – til at være et forum, der i *Scandinavian Studies*-traditionen beskæftiger sig mere inklusivt med skandinavisk og nordisk kultur, og som i den egenskab åbner sig mod blandt andre samfundsvidenskaberne. Det kunne have været meget interessant at læse redaktionens refleksioner over IASS fremtidige placering i forhold til nordiske studier i de nordiske lande og uden for dem.

For at repræsentere bogens store spændvidde præsenterer og diskuterer jeg i det følgende et udvalgt bidrag til hver enkel sektion. Malene Breunigs artikel »New Nordic Nostalgia. Iscenesættelsen af hygge som regionalt varemærke« (57-77) indgår i den brede sektion om »Nordic Identities«, som indleder bogen. Bidraget tager afsæt i en glimrende, pædagogisk redegørelse for hygge-begrebets historisk-ideologiske udvikling fra begyndelsen af det 19. århundrede med fokus på både dets forkæmpere (som Emma Gad), dets skeptikere (som Georg Brandes) og dets fornyere (som Poul Henningsen), frem til nu, hvor hygge i hele ni engelsksprogede bestsellere, der alle udkom i 2016, ifølge Breunig fremstår som »et underspillet, tilsyneladende uprætentøst luksusgode knyttet til et velstandsmeritokrati af veluddannede og kreative mennesker.« (65) Denne slagkraftige pointe underbygger Breunig med to analyser af konceptualiseringen af interiørdesignet af henholdsvis boutique-hotellet *Ett Hem* i Stockholm, der åbnede i 2012 og restaurant *Noma*, version 2.0, der åbnede i 2018. Analyserne er belæste og impulsrige. *Ett Hem* appellerer specifikt til den forbrugertype, som Zygmunt Baumann betegner som »turisten«, der i modsætning til »vagabonden« repræsenterer globaliseringens forside, men som samtidig »er bundet af et umætteligt begær efter især en æstetisk tilfredsstillelse.« (67) Det tilbyder hotellet som et idealiseret hjem, hvor man kan »hævde og rendyrke idealet om det uforstyrrede nærvær og den kultiverede

afslapning« (69). *Ett Hem* virkeliggør dermed filosoffen Ágnes Hellers pointe om, at de mest optimale betingelser for udfoldelse af hygge i den globaliserede modernitet måske i virkeligheden findes på afstand af det virkelige hjem. Noget lignende gør sig gældende for restaurant *Noma*, hvis interiørdesign accentuerer forestillinger om nordisk autenticitet, robusthed og sanselig stofflighed, idet det fusionerer en traditionel nordisk gårdtype, sæteren, med 1960'erne og 1970'ernes funktionalistiske nordiske bolig. Breunig udpeger skarpt det åbenlyst paradoksale i, at den »retrotopiske« længsel, som de to steder er designet til at stille, tilgodeser mennesker, hvis livsstil er hypermoderne, og at deres referencer til en autentisk, nordisk nøjsomhed især appellerer til senmoderne overflodsforbrugere.

Mens bogens første sektion altså drejer sig om aspekter af skandinavisk/nordisk identitet, der står i et bekræftende forhold til exceptionalisme-forestillingen, er »Nordic Dystopias« overskriften for den anden. Krzysztof Bak forholder sig i sin artikel »Lyckans dödsmaskin. Kritiken mot den skandinaviska exceptionalsmen hos Emmanuel Mounier, Birgitta Trotzig och Sara Stridsberg« (117-144) direkte til det samfundsvidenskabelige begreb via en diskussion af den linje af kritik mod den svenske velfærdsmodel, »folkhemmet«, der kan trækkes mellem Mounier, Trotzig og Stridsberg. Artiklen leverer et overraskende bidrag til diskussionen af de former som kritikken af den skandinaviske velfærdsmodel har antaget i litteraturen, der har fundet sted inden for nordisk litteraturvidenskab i de seneste cirka ti år. Bak fokuserer nemlig på den skandinaviske exceptionalsmes lutheranske resonansbund, og Mounier og Trotzigs katolsk tonede kritik af denne. Stridsberg overtager ifølge Bak delvist deres katolske samfundsteologi, »trots sin religiösa indifferens« (118). Det er en mangefacetteret kritik af folkhemmet, som Bak formår at gøre rede for på begrænset plads. Hans belæsthed kommer dog ikke til sin fulde ret i artikelformen. Omfattende begreber som »den europæiske personalismen« (118), »den aristoteliskt-boethianska traditionen« (125), »nyjansenism« (132), »anti-pelagianskt projekt« (133) og »eudemonistiska sträven« (142) optræder ukommenterede igennem artiklen, hvilket efterlader læseren let forpustet. Folkhemmet er ifølge Mounier, Trotzig og Stridsbergs kritiske analyser kendetegnet ved uniformering af menneskelivet, rationel effektivitet, tryghedsfetichisme, økonomisk og materiel overfokusering, absolutering af moralsk og biologisk renhed og ved institutionel hegemonisme. Målet for disse karakteristika er at skabe »en paradisk-eskatologisk lycksalighet på jorden.« (125) På hvert sit historiske tidspunkt stiller de tre den samme diagnose: At projektet er mislykkedes. I stedet for dennesidig lyksalighed har folkhemmet ført til depersonalisering, ufrihed og lidelse. Deres forklaringer herpå afviger imidlertid fra hinanden. For Mounier skyldes det, at folkhemmet er uforeneligt med menneskets eksistentielle frihedsstræben, for Trotzig, at det ikke kan rumme den destruktive drift, der er

iboende i menneskets natur, mens Stridsberg endelig forstår folkhemmets fejlslagenhed som et produkt af uforeneligheden mellem logocentriske magtinstanser og menneskelivets irreducible gådefuldhed.

Exceptionalisme-forestillingen fremstår som nævnt pertinent i tredje bogens sektion om »Scandinavian Postcolonialism«. I sit perspektivrige og vidende bidrag til sektionen, »Exceptionalisms and Entanglements. Legacies and Memories of Scandinavian Colonial History« (183-204), er det Lill-Ann Körbers udtalte mål at identificere begrænsninger og potentielle skadevirkninger af tankegangen. Hun udpeger præcist fire dominerende forestillinger om skandinavisk exceptionalisme, som kommer til udtryk i landenes måde at forholde sig til sig selv på i forhold til andre kolonimagter, nemlig »exceptional smallness«, »exceptional innocence«, »exceptional benevolence«, og endelig »exceptional homogeneity«. Problemet med disse forestillinger, som Körber identificerer i forskelligartede analysegenstande – reklamemateriale, et »edutainment«-computerspil, en historisk udstilling – er ifølge hende, at de opretholder idéer om distinkte enheder og grænser i en tid, hvor »the most important and fragile project of our world is [...] to practice convivialism, the art of living together.« (191) Dette projekt forfølger Körber med inklusive begreber som »Atlantic studies«, der omfatter både det »hvide« og det »sorte Atlanten«, »global history«, og – især – »entanglements«. Med dem leverer hun konkrete forslag til, hvordan historier om de skandinaviske lande som kolonimagter kunne formidles som en historie om sammenfiltringer, ligesom hun fremhæver eksempler på udstillinger og kunstværker, der faktisk gør dette. Særligt hendes diskussion af skulpturen *I Am Queen Mary*, udført af den dansk-trinidadiske kunster Jeanette Ehlers og La Vaughn Belle fra St. Croix, er perspektivrig i denne henseende.

Artiklerne i bogens fjerde sektion beskæftiger sig med exceptionalisme-begrebet i forhold til »Scandinavian Places and Landscapes«, hvor det også rummer et oplagt potentiale. Det formulerer Zsófia Domska i artiklen »Scene og landskab i Jon Fosses dramatik« (269-289), hvor hun skriver, at »Menneskets forhold til naturen er en konstant del af myten om ikke bare Norge, men hele Skandina-via« (270). Denne lige lovlig abstrakte og kompleksitetsreducerende konstatering kunne udfoldes som optakt til hendes diskussion af den rolle, som det vestnorske landskab spiller i Fosses dramaer *Nokon kjem til å komme* (1995), *Ein sommars dag* (1999) og *Eg er vinden* (2007). Domska læser dramaerne som »landskabsdialoger«, et begreb som hun henter fra Knut Ove Arntzen, og som hun relaterer til Gertrude Steins »landscape plays«: »Vi får et nærbilde av personenes sjeleleige tilstand uten psykologiserende beskrivelser. Det er deres sansning av omgivelsene som skaper umiddelbarhetseffekt.« (274) Der findes ikke nogen konkrete stedsangivelser i de tre dramaer, men Domska argumenterer overbevisende for, at der

ikke desto mindre findes nogle klare vestnorske træk i Fosses landskaber, som hun mener udgør en del af forklaringen på hans forfatterskabs internationale appel. Landskabsdialogerne gør vel at mærke ikke Fosses dramaer mere norske, men tilfører deres fortættede, eksistentielle temaer en universel resonansbund. Denne komplekse og interessante tese anslås fint i artiklens analyser af *Nokon kjem til å komme*, *Ein sommars dag* og *Eg er vinden*, men den drukner lidt i teoretiske sekundærlitterære og intertekstuelle referencer, som bliver styrende for analyserne. Artiklen afsluttes til gengæld stærkt med refleksioner over Fosses egenartede forståelse af begrebet »ikkje-stad«, som ikke skal forstås i Marc Augé'sk forstand, men nærmest som det modsatte: Som et sted, som man er så bekendt med, at det ikke tildrager sig opmærksomhed i sig selv. Sådanne »ikkje-stader« er de vestnorske landskaber hos Fosse, og det er en del af forklaringen på, hvordan de kan optræde som sjælelige tilstande.

I forhold til den diversitet, der generelt præger *Scandinavian Exceptionalism*, stikker den femte sektion om »Folkhem and Working-Class Fiction« ud. Her beskæftiger alle fire bidrag sig med svensk arbejderlitteratur fra det 20. århundredes første halvdel. Magnus Nilsson tager i sin artikel, »Swedish exceptionalism and working-class literature« (357-374), udgangspunkt i Philippe Bouquets udsagn om, at svensk arbejderlitteratur udgør et enestående fænomen. Det er en tese, som også Lars Furuland og Rochelle Wright har fremført: Den svenske arbejderlitteratur har en exceptionel status, fordi den tidligt blev anerkendt som et vigtigt bidrag til den nationale litteraturhistorie, i modsætning til de fleste øvrige lande. Nilssons formål er at diskutere, hvilke konsekvenser tesen har for en forståelse af arbejderlitteratur som et inklusivt og multifacetteret begreb, der rummer plads for individuelle nationale (og andre) særpræg. Tesen modsiger på den ene side en forestilling om, at litteratur essentielt set står i et fremmedgørende forhold til arbejderklassen, som især amerikanske kritikere har fremført, og bidrager dermed til at udvide arbejderlitteraturbegrebet. På den anden side indsnævrer tesen begrebet ved at fokusere på nationale særforhold. Ifølge Nilsson gør Bouquet sig skyldig i »metodisk nationalisme« ved at betragte svensk arbejderlitteratur som et homogent fænomen med en kort og afsluttet historie, der ikke var påvirket af udenlandsk litteratur. Faktisk i så høj en grad, at Sverige i Bouquets optik »var det enda landet som fick en riktig proletärlitteratur.« (366) Uden at det kommer til at fremstå klart, hvorfor netop det er vigtigt, forsøger Nilsson at redde inkonsistensen i Bouquets bog ved at lade de verificerbare aspekter af hans tese udgøre et bidrag til konceptualiseringen af arbejderlitteraturbegrebet, mens han afskriver de ikke-verificerbare aspekter som en fejltolkning af den specifikke svenske arbejderlitteratur. Jeg har vanskeligt ved at følge argumentationen, eftersom det vel netop er de aspekter af Bouquets beskrivelse, som Nilsson afskriver, der leder

frem til tesen om dens enestående status, som Nilsson fastholder. Artiklens diskussion af forholdet mellem individuelle former for litteratur og overindividuelle definitioner af dem er imidlertid interessant og kompleks, og har en generel relevans.

I 2017 oversatte Karolina Drozdowska sammen med Małgorzata Rost den populærvidenskabelige bog *Gleden med skjeden – alt det du trenger å vite om underlivet* til polsk. Det er de sproglige og kulturelle udfordringer, som oversættelsen affødte, som er genstanden for Drozdowskas bidrag »The wonder down under – joys and sorrows of translating sexuality from Norwegian into Polish« (447-466). Det indgår i bogens sjette og sidste sektion »Translating Scandinavian Exceptionalisms«, hvor exceptionisme-forestillingen på frugtbar vis diskuteres på det konkrete grundlag, som oversættelser udgør. *Gleden med skjeden* er skrevet af Nina Brochmann og Ellen Støkken Dahl, mens de begge var medicinstuderende. Den har været overordentligt succesfuld, både i Norge og internationalt, og oversættelsesrettighederne er solgt til 36 sprog. Udfordringerne ved at oversætte bogen til polsk drejer sig, skriver Drozdowska, især om kulturelle forskelle i opfattelsen af køn og seksualitet, der er betinget af historiske, samfundsmæssige og religiøse udviklinger. Oversættere fungerer således som »interkulturelle mediatorer«, og oversættelse bliver en næsten politisk akt. I artiklen diskuterer Drozdowska først peritekstuelle udfordringer ved oversættelsen angående bogens titel, dens forsideillustration og dens noteapparat. I den polske oversættelse er *Gleden med skjeden* forsynet med ikke mindre end fire forskellige former for noter (referencenoter og noter ved henholdsvis forfatterne, oversætterne og udgiveren), hvilket vidner om oversættelsesarbejdets kulturelle kompleksitet. Dernæst fokuserer Drozdowska på udfordringer ved oversættelsen af specifikke ord, som har at gøre med de forskellige »tabusfærer« på norsk og polsk: På de skandinaviske sprog har seksualitetens og kroppens domæner traditionelt befundet sig uden for tabusfæren, mens det modsatte gør sig gældende på polsk. Det medfører, at det hverdags sproglige ordforråd på polsk angående domænerne er begrænset, mens de til gengæld er genstand for en righoldighed af vulgære udtryk. Begge dele gør oversættelsen af en bog som *Gleden med skjeden* vanskelig, netop fordi Brochmann og Dahl gør en dyd ud af at formulere sig på en aftabuiserende måde. Udgivelsen af *Gleden med skjeden* i Polen affødte en hidsig, polariseret debat på internettet, der vidner om, at oversættersens medierende arbejde har en meget stor betydning – især når det drejer sig om emner af exceptionalistisk karakter.

Der er næppe mange, der vil læse bogen på tværs af dens sektioner, som jeg har gjort det her. *Scandinavian Exceptionalisms. Culture, Society, Discourse* er en udgivelse med et velvalgt tema, der skaber rum for en stor tematisk og genstandsmæssig diversitet i udvalget af sektioner og individuelle bidrag, og som

peger i retning af *Scandinavian Studies*-traditionen som fremtiden for IASS. Som en konsekvens af denne diversitet vil de fleste formodentlig kun læse enkelte bidrag eller sektioner. Derfor ville det være mere oplagt at bogen blev udgivet som netpublikation, og meget gerne i *open access*-format, som det er tilfældet med udgivelsen af bidrag til IASS-konferencen i Lund i 2010, *Translation – Adaptation, Interpretation, Transformation*.

Jens Lohfert Jørgensen

Jonas Holst: Beskedne betydninger. En fortolkningsnøgle til Peter Seebergs skønlitterære forfatterskab. Forlaget Spring, 2021. 274 sider. ISBN: 978-97-93358-96-0. Vejl. pris: 295 kr.

Peter Seebergs skønlitterære forfatterskab er bredt anerkendt for at kombinere usædvanlige og stærke genreeksperimenter og nytænkende fortælle-måder med den historiske detaljes prægnans, med hverdagslivets situationsnære uforudsigelighed og med tingene, kroppen og naturens fysiske og konkrete nærvær. Med inspiration fra blandt mange andre Friedrich Nietzsche, Friedrich Hölderlin, den sene Ludwig Wittgenstein, Alain Robbe-Grillet og Samuel Beckett og deres store sans for på hver deres måde at lade verden og mennesket beskrive, sprogliggøre og begribe sig selv i litteratur og filosofi, trækker Seeberg ubesværet på kulturhistoriens jordnære universalitet, sådan som den findes udlagt og erindret i det levede liv og i litteratur, kunst, filosofi, myte og religion og såmænd også i noget så regulært som almanakker.

Det er noget af alt dette filosofien og idehistorikeren Jonas Holst med monografien *Beskedne betydninger. En fortolkningsnøgle til Peter Seebergs skønlitterære forfatterskab* ønsker en gang for alle at få ordnet og bragt på plads på et filosofisk, teologisk og eksistentielt forsvarligt grundlag. Den består af en række korte og kronologisk ordnede læsninger af og kommentarer til forfatterskabets hovedværker i et erklæret ikke-metodisk øjemed. »Jeg har,« som han indledningsvis skriver, »undladt at lægge en overordnet litterær metode eller filosofisk teori til grund for mine læsninger, der i stedet så vidt muligt lader Seebergs egne tekster danne grundlaget for udvindingen af de beskedne og dog samtidig righoldige betydninger, som hans forfatterskab gemmer på«.

Fortolkningsnøglens udgangs- og omdrejningspunkt er altså Seebergs tekster, ikke deres kontekster eller forfatteren selv. Hensigten med nøglen er, for-

klarer Holst, at » ledsage læseren og bidrage med at åbne og forbinde dem [teksterne] med hinanden, ikke at give en fuldstændig udtømmende udlægning af dem alle eller af den efterhånden omfattende forskningslitteratur om hans forfatterskab.« Men hvad er da en fortolkningsnøgle? Hvad sigter den mod at åbne for læseren?

Hensigten og ideen med bogens fortolkningsnøgle er ikke krystalklart forklaret, men som jeg forstår det, skal den tilbyde filosofisk og idehistorisk set ubefarne læsere mulighed for at åbne dørene til teksternes lukkede eller hemmelige rum med skjulte skatte af eksistentielle og filosofiske indsigter og temaer, som Holst har opdaget. Det er med andre ord filosofien og idehistorikeren, der med sit store eksistensfilosofiske overblik tager læseren ved hånden og autoritativt udlægger teksten. En filosof er, fremgår det indirekte, nemlig åben og bred i sine fortolkninger i modsætning til de mere snæversynede litterater og litteraturhistorikere.

Forfatterskabets angivelig skjulte eller bag døre aflåste guldorn har Holst da heller ikke fundet ved hjælp af litteraturvidenskabelige tilgange til teksterne. Derimod opholder han sig udelukkende ved nøglesteder i forfatterskabet, som han har fundet frem til gennem filosofisk og tematisk styrede læsninger. De rummer grundtemaer, som han er overbevist om udgør de væsentligste nøglesteder for en korrekt forståelse af forfatterskabet.

Han har derfor bevidst valgt ikke at trække på den brede litteraturvidenskabelige reception af forfatterskabet, der i konsekvens heraf da også kun konsulteres på meget spredte og meget kursoriske måder med henblik på at »afklare mangetydige begreber, underbygge fremlæste indsigter eller afdække meningen med dunkle pointer og passager«. Derudover kommenteres den gerne kortfattet og polemisk i noterne.

Men er det nu kloget at foreslå en sådan udelukkende tematisk orienteret og primært filosofisk, teologisk og eksistentielt orienteret fortolkningsnøgle til et i enhver henseende litterært forfatterskab? Det er jo ikke et filosofisk, teologisk eller idehistorisk forfatterskab vi står over for. Slet ikke. Seebergs skønlitterære forfatterskab er som tidligere nævnt bredt anerkendt for en række unikke og netop litterære kvaliteter, der ud over de i anmeldelsens indledning nævnte særtræk også indbefatter indflydelsesrige og originale genrefornyelser af romanen og kortprosaen. Desuden er det karakteriseret af en imponerende forskelligartet brug af fortælle- og skrivemåder, ofte med en diskret brug af ironi og humor, og det er generelt præget af en sine steder absurd, sine steder kontant nøgternhed samt af en stor viden om kultur, geofysik og natur og en gedigen indsigt i menneskenaturen. Seeberg benytter sig i udstrakt grad af de velkendte litterære teknikker vedrørende udsagn, udsigelse, fokalisering og synsvinkel på nuancerede, innovative og altid velorkestrerede måder.

Alt dette og mere til findes naturligvis nuanceret, kritisk og indgående kommenteret og diskuteret i den efterhånden meget store og brede reception af forfatterskabet. Dertil kommer, at disse litteraturvidenskabelige opmærksomhedsfelter hverken er esoteriske, formalistiske eller 'udvendige'. Tværtimod. For litterater, forfattere og mange læsere udgør de en integreret del af skønlitteraturens særkende og berettigelse i kulturel, kunstnerisk, social og eksistentiel henseende.

Men sådanne litteraturforståelser interesserer Jonas Holst sig altså ikke for. Hans kendskab til selve forfatterskabet er stort og detaljeret, men han undlader i konsekvens af ovennævnte tilgange forbløffende konsekvent at beskæftige sig med det det primært er, nemlig litteratur. At vi taler om litteratur ses ikke mindst i teksternes indbyggede litterære fortolkninger af karakterernes udsagn og deres eksistentielt farvede grundtemaer, som er de to forhold Holst har størst fokus på, men bestemt ikke anskuer litterært. Han definerer sig med andre ord som en fortolkende læser, der tilgår et kanoniseret skønlitterært forfatterskab uden overhovedet at skele til litteraturteori, litteraturkritik, litterær fortolkningsteori, litteraturhistorisk tænkning, filologisk akkuratesse, stilistik, narratologi og/eller litterær filosofi.

I bogens indledning stadfæster Holst som nævnt dette fravalg klart og ligefremt, men desværre uden at give det en begrundelse. Fravalget giver for denne læser uvilkårligt mindelser om Hans-Georg Gadamer og Martin Heideggers afstandstagen til enhver form for regelret metode og teknik, men om det har noget på sig, får stå hen i det uvisse på grund af den manglende metodekritiske begrundelse. Uanset hvad mærkes denne antimetodiske læsemåde på ikke altid lige hensigtsmæssige eller overbevisende måder i bogens mange fortolkende kommentarer, der følger to spor på tværs af kapitlerne og hinanden.

Det ene er en kronologisk ordnet og kommenterende præsentation af hvad Holst altså opfatter som teksternes grundtemaer. Det andet består af fortolkende og topologiske henvisninger på kryds og tværs af de læste tekster i henhold til filosofiske, bibelske og eksistentielle brændpunkter, der forsøges etableret som fortolkningsmæssige nøglesteder i forfatterskabet. Dette udgør da Holsts fortolkningsnøgle til Seebergs skønlitterære forfatterskab.

Faldet er en af de tematiske og stilistiske figurer, Holst mener er mest grundfæstet hos Seeberg. Det indgår, som han bemærker, i »et væv af fortællingsstråde, der er forankret i nogle få gennemgående temaer med faldet som grundbevægelse.« Det kan på den baggrund undre, at et af de mest intenst kommenterede og omdiskuterede fald i den litterære, mytologiske og teologiske reception af forfatterskabet kun kommenteres ultrakort og kursorisk. Eller måske nedtones omtalen af det fordi det er så komplekst, nuanceret og indgående behandlet og diskuteret af litteraterne? Vi tænker her på den scene i *Ved havet*, hvor en faldskærmsudspringer ved navn Biggie sætter af fra et fly over havet nær Lakolk Strand på Rømø og

fumler gevaldigt med at få udløst skærmen, men dog får trukket i udløserensnoren lige inden det er for sent. Det intense og kortvarige drama på to minutter overværes af en større gruppe strandgæster. Scenen beskrives over flere sider i et ultrakort og intenst kapitel, der forløber fra kl. 15.50 til 16.12. Den fortælles ved hjælp af en kinematografisk krydsklipningsteknik og et medsyn, hvori Biggie måske nærmer sig poesien. Holst afstår helt og aldeles fra at komme ind på denne fortættede og centrale scenes litterære dramaturgi og komplekse poetologi. Efter en summarisk beskrivelse nøjes han med kort at konstatere, at faldet som figur i øvrigt er et genkommende emne i det sene forfatterskab, der vedrører dette gennem »udsathedens virkelighed at opnå merviden«. I Biggies tilfælde fører det til, hvad Holst kalder en ophøjelse af tilværelsen med henvisning til udspringerens bemærkning om, at nu ved han hvad det er at komme ned til jorden. Dette jævnføres med en scene i »Den modbydelige prins« i *Argumenter for benådning*, hvor prins Herbert efter at have været en tur under jorden genopdager det værdifulde ved at være i live på jorden. Denne måde at danne forbindelse på mellem de to tekster, for på topologisk vis at kunne etablere et nøglepunkt i forfatterskabet, virker noget kursorisk og overfladisk. Det kan jo i hvert fald kun lade sig gøre ved at henvise til de to korte udsagn på et mikroskopisk detailplan i de to ellers litterært, tematisk og stilistisk set meget forskellige tekster. Det kan her tjene som eksempel på Holsts på en gang meget snævre og meget generaliserende konstruktioner af nøglepunkter på tværs af udvalgte tekster.

Forfatterskabets eksistentielle grundtemaer, hvilket vil sige »virkeligheds- og identitetstab« og »fremmed- og forladthed«, mener han præger hele forfatterskabet samtidig med at de ændrer karakter, idet »flere karakterer i senværkerne begynder at modtage og omgås mangeltilstande på en mere livsnær måde sammenlignet med de betrængte eksistenser i det tidlige værk.« Man bemærker endnu engang Holsts fokus på teksternes karakterer og persongalleri, hvis nøje udvalgte og fra konteksterne udhævede udsagn er hans absolut mest foretrukne fortolkningsgrundlag med henblik på at benytte dem til at kreere de omtalte topologiske og tematiske nøglesteder på tværs af teksterne. Dette privilegerede fokus på karakterernes udsagn er i udpræget grad anvendt i læsningerne af *Bipersonerne*, *Fugls føde* og *Ved havet*. Deres funktion og status i teksternes litterære gestalter medtænkes stort set ikke, hvilket ellers er et bredt accepteret og grundlæggende opmærksomhedsfelt overalt i litteraturkritikken. Ikke i en snæver teknisk forstand i henseende til en disciplin som f.eks. litterær tekstanalyse, men for fortolkning af alle slags tekster, der kan hidrøre fra lad os bare sige evangelierne og Hölderlin, Nietzsche og Wittgensteins forfatterskaber.

Desuden trækker Holst på meget målrettede måder på få udvalgte bibelske referencer. Således benyttes skabelsesberetningen til at trække paralleller mellem

Bipersonerne og *Ved havet*. Herunder at den første foregår på skabelsens seks dage, mens den anden foregår på hviledagen, men uden at det pointmæssigt følges nærmere. Der henvises også til den i en kursorisk konstatering af at den første er mørk, den anden lys.

Bipersonerne og *Ved havet* er fælles om at være hvad Seeberg selv kalder »polyperspektiviske«, men på afgørende forskellige måder, hvilket Holst helt undlader at nævne og medtænke i sin sammenlignende fortolkninger af dem. *Ved havet* er ifølge Seeberg selv inspireret af Alain Robbe-Grilletts fænomenologiske og filmiske skrivestil, hvad *Bipersonerne* på ingen måde er.

Seebergs anvendelse af detaljerede tidsangivelser minut for minut af søndagens forløb i marginen i *Ved havet* gør det muligt for ham at beskrive Biggies faldskærmsfald med nævnte filmiske krydsklipningsteknik og samtidig markere et afgørende vendepunkt i romanen umiddelbart efter faldet. Det finder sted ved at han lader et ophold på 38 minutter være blankt eller falde ud i overgangen mellem faldkapitlet og det efterfølgende afsluttende kapitel. Heller ikke dette bemærker Holst i sine kommentarer til faldscenens betydning, hverken i henhold til forståelsen af romanens betydning og komposition generelt eller mere specifikt af den centrale scene med Biggies fald. Alt dette og romanens af Seeberg selv eksplicit forklarede filmiske karakter findes indgående beskrevet i min efterskrift til *Ved havet* i Det danske Sprog- og Litteraturselskabs værkudgave fra 2019.

Holst kunne endvidere have overvejet at medtænke, at *Bipersonerne* omhandler seks hverdage i 1943 i et tysk filmstudie i Berlin under anden verdenskrig, mens *Ved havet* beskriver en munter sommersøndag på Rømø på en eksplicit filmisk måde. De trækker endvidere på endog meget forskellige, intense og personlige erfaringer, som Seeberg begge steder har opnået på første parket. Intet af alt dette er efter min opfattelse ligegyldigt for en forståelse og nuanceret beskrivelse af den filosofiske og eksistentielle indebyrd i de to romaner.

I sig selv er det et relevant ærinde Holst har om at udarbejde en filosofisk fortolkningsnøgle til forfatterskabet, men bogen opnår desværre kun at klargøre, hvor meget arbejde der endnu udestår til nøglens endelige støbeform og legering er klar. I den foreliggende monografi er der snarere tale om en provisorisk fortolkningsnøgle til Holsts egne læsefrugter end til Seebergs skønlitterære forfatterskab som sådan. Den erklærede tilsidesættelse af receptions litteraturen er og bliver et besynderligt og uafklaret valg. Ikke mindst fordi receptionen rummer ganske mange relevante og perspektivrige forsøg på at forstå Seebergs inspirationer fra Friedrich Hölderlin, Friedrich Nietzsche og Ludwig Wittgenstein, hvoraf de to sidstnævnte er centrale for Holst.

En sådan grundigt omarbejdet udgave af monografien ville formentlig blive hilst velkommen blandt Seebergs læsere. Vi må derfor håbe Holst finder tid og

kræfter til at omarbejde sin tilstræbt autoritative fortolkningsnøgle til et personligt vinklet essay i bogform om filosofiske og eksistentielle spor i Peter Seebergs skønlitterære forfatterskab. Gerne med en anelse respekt for det det nu engang er, nemlig litteratur og ikke en skjult filosofisk manual.

Jørn Erslev Andersen

Bidragydere

Birgit Eggert, ph.d., lektor i navneforskning ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Erik Skyum-Nielsen, mag.art. i nordisk litteratur, lektor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Henrik Jørgensen, dr.phil., lektor i dansk sprog ved Institut for Kommunikation og Kultur på Aarhus Universitet.

Jan Rosiek, dr.phil., professor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Jens Lohfert Jørgensen, lektor i dansk litteratur på Institut for Kultur og Læring, Aalborg Universitet.

Joakim Garff, lic.theol. og leder af Søren Kierkegaard Forskningscenteret.

Johnny G. G. Jakobsen, ph.d. i middelalderhistorie, lektor i navneforskning ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Jon Haarberg, professor i almen litteraturvidenskab ved Universitetet i Oslo, har bl.a. interesseret sig for filologi i teori og praksis.

Jørn Erslev Andersen, lektor, lic.phil. ved Æstetik og Kultur, Aarhus Universitet.

Rikke Steenholt Olsen, ph.d., lektor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Sebastian Olden-Jørgensen, f. 1964, lektor i moderne historie, ph.d., Saxo-Instituttet, Afdeling for Historie, Københavns Universitet.

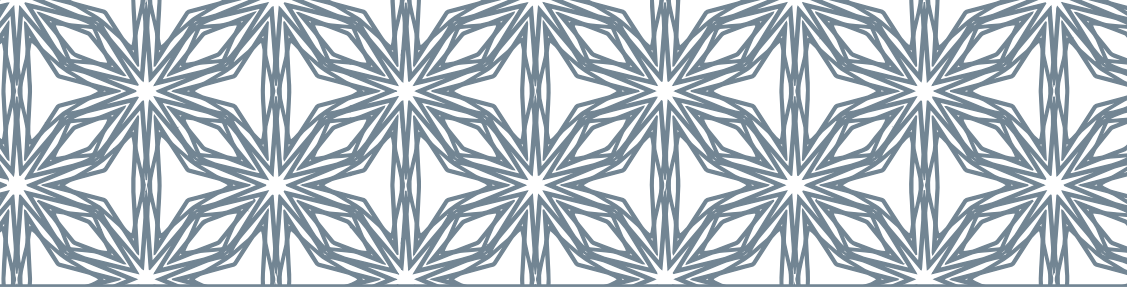
Torben Jelsbak, lektor, ph.d., Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab.

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Danske Studier udkommer normalt med ét bind om året. Abonnement på tidsskriftet kan tegnes i enhver boghandel for 275 kr. årligt inkl. moms (ekskl. ekspedition). Man kan dog erhverve det billigere ved at indmelde sig som medlem i Universitets-Jubilæets danske Samfund, hvis kasserer er Simon Skovgaard Boeck, Gammeldansk Ordbog, Christians Brygge 1, 1219 København K. Årskontingentet er kr. 250, hvortil lægges forsendelsesgebyr (porto + ekspedition). Medlem kan enhver blive.

To our members abroad: You are kindly requested to pay your membership fee, DKK 275 (inclusive of postage and packing) to the Giro account of the University Press of Southern Denmark, swiftbic: dabadkkk, IBAN: DK 24 3000 0008 0420 20. Please note that UJDS can bear no unintentional reduction of your annual contribution caused by charges. If you pay by a Giro transfer, either a foreign Eurogiro or a Swift transfer, you are kindly requested to pay the service charge of DKK 30 that is a total of DKK 305.

For årskontingentet får medlemmerne tilsendt en del af de i årets løb udsendte bøger, herunder altid *Danske Studier*, mens andre tilbydes dem til en favorabel subscriptionspris. Medlemmerne kan derudover købe tidligere udsendte – ikke udsolgte – publikationer til reducerede priser. Medlemsleveringen for 2022 består af *Danske Studier 2022*.

INDHOLD

Birgit Eggert, Johnny G.G. Jakobsen, Rikke Steenholt Olesen:
100 år med *Danmarks Stednavne* – og et kig ind i fremtiden

Sebastian Olden-Jørgensen:
Kongedatteren og hendes *ghost writer*

Joakim Garff:
Kritik af en mislykket dannelsesroman?

Jan Rosiek:
Johan Fjord Jensen: Den ny kritik (1962) i anledning af 60-året

Samt en lang række anmeldelser

ISBN 978-87-408-3358-4

9 788740 834420

DANSKE STUDIER 2021